

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԻՆԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

ԺԲ.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԴՐՆՑ

ԲԱԲԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

1940

ՑՊԱՐԱՆ ԳՊՐԵՎԱՆՈՒՑ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԿԻՆԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻՒԼԱՍ - ԼԻՈՆԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԿԻՆԻԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ

ԺԲ.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԳՐԵՑ

ԲԱԲԳԷՆ Ա. ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ

1940

ՏՊԱՐԱՆ ԴՊՐԵՎԱՆՈՒՅ

ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵԱՆ ԿԻՆԻԿԻՈՅ

ԱՆԹԻԼԻԱՍ - ԼԻԲԱՆԱՆ

A
I
9016

ՅԵՏ ՄԱՀՈՒ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Արոտիս սպարանեն հրասարակուած Կրօնական Մատենադարանի ժԲ. քիւր կը յատկացնենք այսօր, Հոգեւոյս Բաբգէն Ա. Արոտակից-Կարողիկոսին ներկայ հասօրիկին՝ «Բարեկարգութիւն Հայաստանայց Եկեղեցւոյ», որ իբր յօռւածաւարք հրասարակուած է, 18 տարի առաջ, Ամերիկայի Հայաստանի Կոչնակին մէջ (1922 Յունիս-Հոկտեմբեր), եւ զոր քեպէտեւ ուզած է Հեղինակը գրեթէ ձեռով ալ հրասարակել (տես Խ. Մ. Հ. Կոչնակի, 1922, Հոկտ., 41րդ քիւրին մէջ), բայց չէ յաջողած:

«Հ. Ն. Բարեկարգութիւնը», հակառակ 1922ին խմբագրուած ըլլալուն, իր նիւթին կարեւորութեամբ, իր բովանդակութեամբ եւ իր հրապարակ դրած խորհրդածութիւններով եւ առաջարկներով, կարելի է ըսել քէ միշտ նոր, քարմ եւ հետաքրքրական է եւ կը պահէ իր այժմեութիւնը, մինչեւ որ, երջանիկ օր մը, իրականացայ այդ բաղձալի Բարեկարգութիւնը:

Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան մասին Հոգեւոյս Հեղինակին գրածները ամբողջացնելու համար աւելորդ չհամարեցինք ներկայ հասօրիկին կցել, իբրեւ Յաւելուած, նա'եւ Հեղինակին ուրիշ մէկ համառօտ գրութիւնը. — «Հայաստանայց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Խնդիրը», զոր գրի առած է Նրուսաղեմի մէջ, 1926 Յունիս

27ին, տեսնելով որ 1923 Նոյեմբերին, Մայր Աթոռին մեջ, կազմուած «Հայոց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Կեդրոնական Յանձնաժողով»ին մշակած բարեկարգական խնդիրներուն մեջ կը պակսի «Հայ Ժողովուրդին Կրօնական Դաստիարակութեան Խնդիր»ը, որ նիւթը կը կազմէ Հեղինակին այդ գրութեան, եւ որով կ'առաջարկէ Հայ Ժողովուրդը դաստիարակել երեք կեդրոններու մեջ.— *Տան, Դպրոցի եւ Եկեղեցւոյ* մեջ:

Երկու խօսք ալ Հոգեւոյս Հեղինակին ոնին, ոգիին եւ ժխտեալուն մասին, որ կը տիրէ եւ կը ցոլանայ թէ՛ այս հասոյթիկին եւ թէ՛ Բարեկարգական Խնդիրներու վերաբերեալ իր միւս գրութեանց մեջ:

Ինչպէս հեղինակն ալ կը յիշէ (եջ 27-28), շատ կանուխէն գրաւուած եւ զբաղած է իր միտքը Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդրով:— Այսպէս, նախ 1895էն սկսած է գրել այս մասին, իր Ս. Վարդանանց դիւցազներգութեան ոսկեգրիչ հեղինակին «Նոյեմբի Ոստումնասիրութեան» մեջ (զոր գրած է իբր «Վարդապետական թեզ» Աւագի Դպրեւանքին մեջ). եւ յափշտակուած եւ խանդավառուած է «Յ. Դարու Հայաստանեայց Եկեղեցի»ի զմայլելի պարզութեան եւ պանծալի ժողովրդականութեան վրայ:

Երկրորդ՝ 1908ին, Օսմ. կեղծ Սահմանա-

դրութեան յաջորդող խանդավառութեան օրերուն, երբ Կ. Պոլսոյ Պատրիարքարանին մէջ «Հ. Ե. Բարեկարգութեան Կեդրոնական Յանձնաժողով» կը կազմուի, կ'անդամակցի ասոր, եւ կը նառե ու կարեւոր յօդուածներ կը գրէ բերքերու մէջ:

Երրորդ՝ 1910 Օգոստոսին, Կ. Պոլսի Պատրիարք՝ Դուրեան Եղիշէ Սրբազանին, եւ յետոյ — երբ եպիսկոպոսանալու համար Էջմիածին կ'երթայ — Ամենայն Հայոց Հայրապետին՝ Իգմիրեան Մասքեոս Կաթողիկոսին ներկայացուցած է «Հ. Ե. Բարեկարգութեան» մասին գրի առած իր Ծրագիրը:

Չորրորդ՝ 1912ին հարկ տեսած է առանձին գրեթէ ձեռով հրատարակել իր «Եղիշէի ուսումնասիրութեան» առնելով նոխացուցած «Հայց. Եկեղեցին Ե. Դարու մէջ»ը, ուր, անկեղծ եւ խանդավառ համարձակութեամբ կ'ըսէր. — «Ե. Դարու Հայց. Եկեղեցին պէտք է ունենանք մենք. այսինքն՝ անոր պարզութիւնն՝ իր ամբողջ ըսկրգբունքին մէջ»:

Հինգերորդ՝ 1914ին, երբ Ամերիկա կ'անցնի եւ Հայկական Անկախութիւն եւ Հանրապետութիւն կը հռչակուի, օրուան խանդավառութեանց խառնուած եւ իր համակիր ու հիացող բարեկամներուն թելադրութեամբ եւ Ազգ-Պահակ բերքին մէջ երեւցած գնահատական եւ խրախուսիչ յօդուածներէն (Ա. Ն. Նազարի եւ Բ.

Քեչեանի եւ այլներու կողմէ գրուած) յուզուած եւ քաջալերուած, Հայաստանի Կոչնակին մէջ կը հրարարակէ երկար յօդուածաւար մը, որ հիւրը կը կազմէ ներկայ հասորիկիս, եւ որուն կը կըցէ Յաւելուած մը. — «Ամերիկայի Հայց. եկեղեցւոյ Բարեկարգութիւն»ը, զոր յետոյ, իբր Տեղեկագիր, կը ղրկէ նաեւ Ամենայն Հայոց Հայրապետին, Տ. Գեորգ Ե. Կաթողիկոսին:

Վեցերորդ՝ երբ երուսաղէմ կ'երթայ 1925ին, իբր ուսուցիչ Ժառանգաւորացին, եւ կը ձեռնարկէ *Սիոնի Նոր Շրջանին* խմբագրութեան, հոն ալ կը գրէ ընդարձակ յօդուածաւար մը. — «Հայ եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիրներ» (*Սիոն*, 1927-30), զոր յետոյ կ'արտասպէ ալ հոն, իբր գրօյլ, 1930ին, *Հայ եկեղեցի* անունով:

Եւ եթէ երբեք մահուան սեւ նակասագիրը խնայէր Հոգեւոյս Արքուակցին եւ ողջ մնար, Մայր Աթոռոյ Հայրապետին, Նշանկայիշատակ Տ. Խորէն Ա. Կաթողիկոսին «Հայոց եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Ծրագիր»ին եւ «Զեկոյց»ներուն հրապարակումին (1936ի վերջին կիսուն), ապահովաբար դարձեալ նոր եւ աղուճ'ը բան մը պիտի գրէր: Սակայն, փառք Աստուծոյ որ Էջմիածնի այդ «Բարեկարգութեան Ծրագիր»ը անարձագանգ եւ անպատասխանի չմնաց. որովհետեւ, Արքուակցին անակնկալ մահուամբն, իր հոգիի եւ գրչի լուսաղբարը, երուսաղէմի

ողբացեալ Թորգոմ Պատրիարքը լրացուց անոր
բերին եւ դերը, գրելով *Ս/տմի* մեջ երկարա-
շունչ, լուրջ եւ գեղեցիկ յօդուածաւարտ մը, որ
վերջեւս արտասպունեցաւ, իբր գրօյլ, Ս. Յա-
կոբեանց Աթոռին տպարանէն:

Իսկ ի՞նչ օգուտ, եւ ի՞նչ շահեցաւ Հայց.
եկեղեցին իր Բարեկարգութեան մասին ա՛յսփան
եւ զանազան ձեւերով եւ զանազան հեղինա-
կաւոր եկեղեցականներու կողմէ գրուած յօդ-
ուածներէն եւ հասորիկներէն:— Գրեթէ ոչինչ:
— Եւ ինչո՞ւ...: — Ուրովհետեւ, ամեն հեղինակ,
ամեն Եպիսկոպոս, Պատրիարք եւ Աթոռակից
կամ Կաթողիկոս, գիտնալով եւ հրապարակաւ
գրելով ու խոստովանելով հանդերձ՝ թէ «Յանախ
պատահած է որ մեր եկեղեցւոյ մէջ գիտութեան,
արժանիքի եւ հեղինակութեան տէր հոգեւորա-
կաններ (Կաթողիկոս, Եպիսկոպոս, Վարդա-
պետ) Բարեկարգական ձեռնարկներ քաւած են.—
զոր օրինակ՝ *Վարդապետական տասխնանկներուն*
ստեղծումն եւ ներմուծումը Հայց. եկեղեցւոյ
մէջ՝ եղած է Գրիգոր Տաթեւացիի անձնական
հեղինակութեան հմայփով, ... մեր եկեղեցւոյ
գիրքերու խմբագրութեան եւ կազմակերպու-
թեան մէջ՝ շատ մը յաւելումներ եւ սրբագրու-
թիւններ եղած են միա՛յն անհատական նախա-
ձեռնութեամբ, եւ ժամանակը վաւերացուցած
է զանոնք...» (Տես ներկայ հասորիկիս մէջ, էջ
133). երբ խնդիրը գործադրութեան եկած է (եւ

մեր հեղինակաւոր եւ բարձրասիճան հոգեւորականները ի վիճակի եղած են, «ի պաշտօնե», բարեկարգութիւն ընել եկեղեցւոյ մէջ), հարցուցած են միշտ. — «Ո՞վ պիտի ընէ Բարեկարգութիւնը» (նոյն, անդ, էջ 132). եւ, առանձնակի եւ հրապարակաւ, պատասխանած են, անակրկալ եւ զարմանալի երկիւղածութեամբ. — «Ոչ կարեմք»: Եւ յօդուածով կամ գրեթէ յայտարարելով հանդերձ՝ թէ «անհրաժեշտ է Բարեկարգութիւնը», պատճառաբանած են. «Այսօր կը շեշտուի Բարեկարգութեան պէտքը. եւ զայն ընելու պատճառով եւ օրինական միջոցն է Ազգային-եկեղեցական ժողով մը...: Բայց, որովհետեւ քաղաքական աշխարհի եւ մասնաւորապէս մեր ազգային կեանքի գրեթէ քայքայուած պայմաններուն մէջ, բոլորովին դժուար է գումարել, Ս. Էջմիածնի մէջ, Ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսին նախագահութեամբ, Ազգ. ժողով մը... որ բազում Յանձնաժողովներ պիտի ունենար եւ երկար ժամանակ պիտի պահանջէր՝ Բարեկարգութեան Ծրագիրը ի գլուխ հանելու համար, — ամենեւնի բանաւոր կերպն է կեդրոնացնել Նուսադէմ, Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետին հրամանաւ եւ հրաւերով եւ Նուսադէմի Պատրիարք՝ Դուրեան Սրբազանի Փոխ-Նախագահութեամբ, իբրեւ ներկայացուցիչ Ընդհանրական Մայր Աթոռին, եւ Բարեկարգութեան կարօտ բոլոր կէտերու եւ խնդիրներու ուսումնասի-

րութիւնը յանձնել Բանի մը կարող եւ հմուտ անձերու, եւ արդիւնքը ենթարկել Հայրապետական վաւերացման եւ գործադրութեան (սեւ ներկայ հասօրիկս, էջ 134-5):

Ու մենք գիտենք, դժբախտաբար, եւ արտի նմուշով կը յիշենք թէ Էջմիածնի Գեորգ Ն. եւ Խորեն Ա., Կիլիկիոյ Սահակ Բ. եւ Աթոռակից Բաբգէն Ա. Կաթողիկոսները եւ Երուսաղէմի Դուռեան եւ Թորգոմ Պատրիարքները, (ամենքն ալ Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան նախանձայոյզ, ոգեւորեալ եւ խանդավառ ախոյեաններ), մեռած գացած են եւ ի Տէր հանգչած...: Եւ մենք դեռ հարկադրուած ենք հարցնելու, անձկութեամբ եւ յուսաբեկութեամբ. — «նվ պիտի ընէ կամ գործադրէ Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութիւնը...»: Մինչ, անդին, գործնականին մէջ, Հայ Եկեղեցին արդէն իսկ բարեկարգուելու վրայ է, եւ ձեռամբ՝ ո՛չ թէ «Հեղինակաւոր Հայրապետներու, Պատրիարքներու, Եպիսկոպոսներու եւ Վարդապետներու», այլ՝ նոյնիսկ հայերէն լեզուի (գրաբար) եւ Եկեղեցւոյ կարգուկանոններու անգիտակ եւ իմաստակ ֆահանգներու, դպիրներու եւ հոգաբարձուներու, որոնք, ըստ հանոյս, ֆաւորին եւ անիմաստ յաւելումներ եւ կրնասումներ կ'ընեն եկեղեցւոյ ժամերգութեանց, ծիսակատարութեանց եւ կարգադրութեանց մէջ... (սեւ հասօրիկիս մէջ, էջ 88-110):

Մաղրենք եւ յուսանք սակայն որ չուշանայ
 եւ շուտով իրականանայ Հայց. եկեղեցւոյ Բա-
 րեկարգութիւնը, եւ բախտն ունենանք, ի մօտոյ,
 ողջունելու զայն հրնուանով. եւ մեր հետ՝ զը-
 ւարճանան նաեւ «Բարեկարգութեան» նախան-
 ձաւոր, ջասագով, փարոզ եւ դրօշակիւ Հոգեւոյս
 Հայրապետներուն, Պատրիարքներուն եւ Եպիս-
 կոպոսներուն հոգիները:

*
 * *

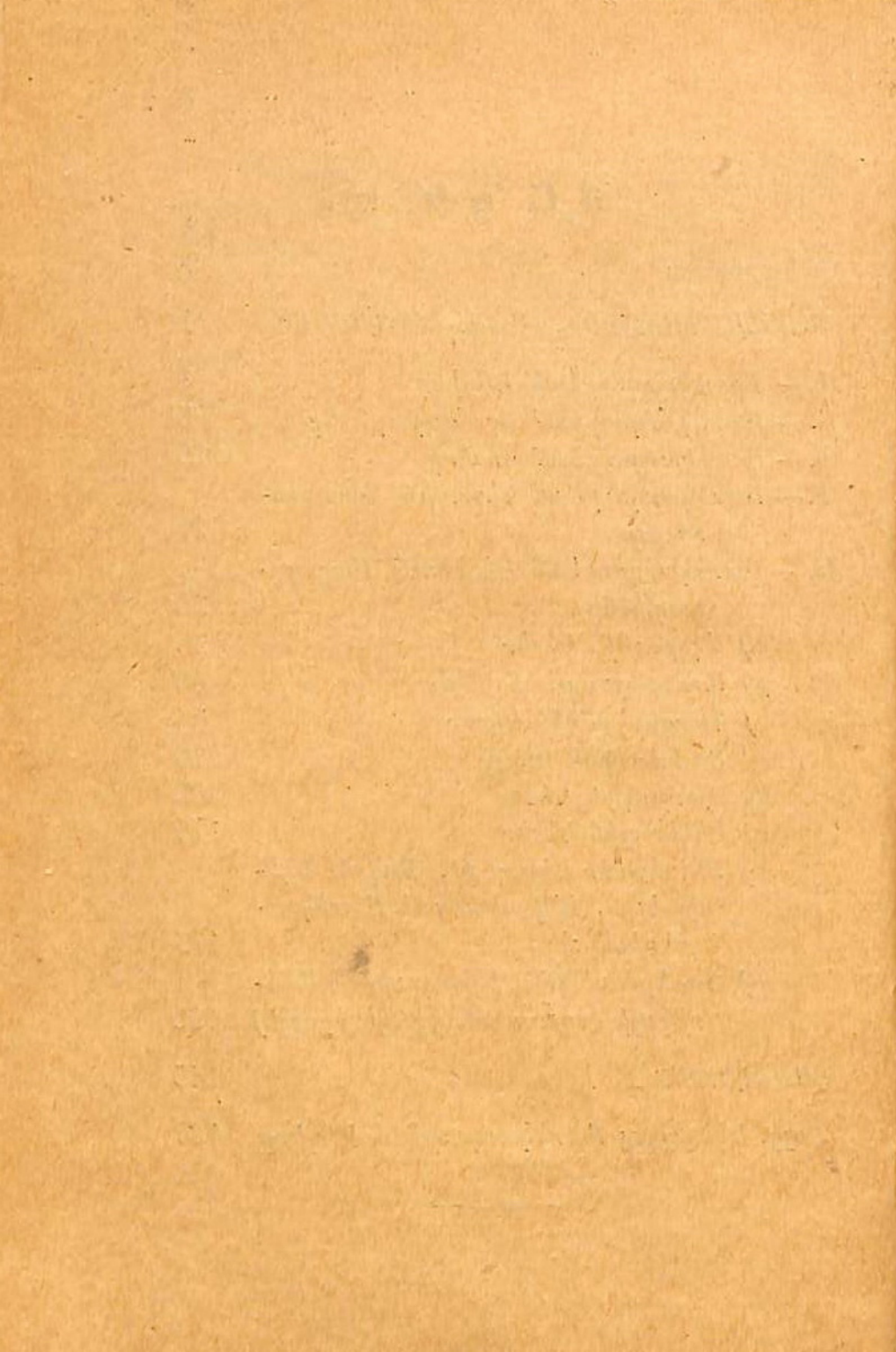
1940 Յուլիս 25

Յ Ա Ն Կ

Յառաջաբան	Էջ 9
ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ	1
Ա.— Բարեկարգութեան Խնդիրը	1
Բ.— Բարեկարգութեան Նշանակութիւնը	5
Գ.— Բարեկարգութեան Կէտերը	15
Դ.— Բարեկարգութեան Կէտերուն Դասաւորումը	27
Ե.— Բարեկարգութեան Կէտերուն Բացասչութիւնը	36
ա) Սկզբունքի Կէտեր	36
բ) Արտայայտութեան Կէտեր	40
գ) Կարգուկանոնի Կէտեր	54
դ) Տոնարական Կէտեր	79
ե) Վարչական Կէտեր	88
զ) Ընկերային Կէտեր	115
է) Մասնաւոր Կէտեր (1. Ազգ և Եկեղեցի: 2. Ո՞վ պիտի ընէ Բարեկարգութիւնը:)	123
ը) Յանդուած (Բարեկարգութիւն Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն)	136
ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ	145
Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Խնդիրը	147

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Ա.

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Բաւական ատենէ ի վեր Ամերիկայի Հայ մամուլին մէջ պարբերաբար կը յուզուի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդիրը, որու մասին գրուածներէն մասնաւոր ուշադրութեան արժանի են ծանօթ խմբագիր Տիար Ա. Ն. Նազարի յօդուածները Ազգ-Պահակի չաբաթօրեայ թիւերուն մէջ (Տե՛ս Ազգ-Պահակ, 1922 Մարտ 4, 11, 18, 25):

Բոլոր անոնք որ գրիչ կ'առնեն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն բարեկարգութեան մասին գրելու համար Ամերիկայի մէջ, վստահ եմ որ անկեղծ են իրենց տուած խորհուրդներով, իրենց արտայայտած բաղձանքներով և իրենց ցոյց տուած միջոցներով:

Այս անհատական կարծիքներու արտայայտութիւնները բոլորովին «ձայն բարբառոյ յանապատի» չմնացին. այսինքն՝ պահպանողական կարծիքներ ալ արտայայտուեցան. այս-

պէս՝ Տիար Յակոբ Նշիկեան, Ֆրէզնոյի Նոր
Կեանք-Արօրին մէջ, դիտել տուաւ թէ բարե-
կարգութեան համար նոյն թերթին մէջ քըր-
քըրուած խնդիրներ այնքան ալ էական չեն :

Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խըն-
դրին ուշագրաւ հանգամանքներէն մէկն ալ
սա՛ է որ մեր Հայ-Բողոքական ազգայիններէն
ոմանք եւս փափաք կը յայտնեն ատոր վա-
ղափոյթ լուծման, և թելադրութիւններ կ'ը-
նեն՝ Բարեկարգութեան կերպին իբրեւ օրինակ
մատնանիշ ընելով Ամերիկայի Եպիսկոպոսա-
կան Եկեղեցին, և այնպէս կը կարծեն որ երբ
Մայրենի Եկեղեցին այդ կերպով բարեկարգ-
ուի՝ շատեր պիտի վերադառնան անոր գիրկը :

Պէտք է յիշել որ Ամերիկայի Հայ մա-
մուլին մէջ արտայայտուած անհատական և
ոչ-պաշտօնական կարծիքներէն յառաջ, 1910-
ին, Դուրեան Պատրիարքի օրով, պաշտօնա-
կան ձեռնարկներ եղան Կ. Պոլիս, Ազգային
Պատրիարքարանի կողմէն, մասնակի բարե-
կարգութիւններ մը ընելու նպատակով Հայց.
Եկեղեցւոյ ոչ-գաւանաբանական կողմերուն
վրայ, բայց Մեծ Պատերազմը այդ ձեռնարկն
ալ պիտի խափանէր և խափանեց :

Պատմած եմ «Հայաստանայց Եկեղեցին Ե.ոդ.
դարու մեջ» գրքոյկիս Յառաջաբանին մէջ թէ
ի՛նչպէս նոյն իսկ 1910 Սեպտեմբեր 23ին Խ.
Մայր Աթոռ, Իզմիրլեանի Կաթողիկոսութեան

ատեն, պահ մը նկատի առնուեցաւ Բարեկարգութեան խնդիրը, և մնաց առանց լուծուելու:

Վերջերս Կ. Պոլսէն, Տիար Բիւզանդ Քէշեան, Ազգ-Պահակի 1922 Մարտ 28, Բշ. օրուան թիւին մէջ հրատարակեց լաւ մշակուած յօդուած մը, «Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն դիրքն ու պաշտօնը արդի Հայ Կեանքին մեջ» խորագրով, որուն մէջ, վարպետ հրապարակագիրը, կարծես յուսահատ Կ. Պոլսէն և Էջմիածնէն, Ամերիկայի Հայ գաղութին կը դարձնէր իր աչքերը և կ'առաջարկէր նոյն ինքն Ամերիկայէն սկսիլ Հայաստանի Եկեղեցւոյն Բարեկարգութեան, յականէ յանուանէ պարտականութեան պատուաբեր քաժին մը հանելով ինձ այդ շատ փափուկ խնդրին լուծման մէջ:

Հոս ալ պէտք է արձանագրեմ թէ Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն Բարեկարգութեան խնդիրը յաճախ եկած է Երեսփոխանական Ժողովոյ սեղանին վրայ, և մնացած է առանց լուծուելու:

Չորս տարի յառաջ ձեռնարկեցինք Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Ամերիկայի մէջ, ամենէն յառաջ ձեռնարկելով պատրաստուել բարեկարգութեան գործիչները, այսինքն՝ Հայ Եկեղեցականները ամերիկեան մեթոտով, քայց հայ ոգով և հայացի զօրաւոր դասխարակութեամբ.— սակայն դժբախտաբար չյաջողեցանք. որովհետեւ չկրցանք գտնել այդ հոգե-

ւոր ծառայութեան նուիրուելու յօժար և յարմար գոնէ հինգ երիտասարդներ: Վասն զի, պէտք է գիտնալ որ պատրաստուած եկեղեցականներուն հաւատքը, նուիրեալ աշխատութիւնը և արթուն յարատեւութիւնը մեծապէս պիտի նպաստեն բարեկարգութեան պէս շատ փափուկ գործի մը յաջողութեան:

Ասկէ զատ, ես իբրեւ Եպիսկոպոս, պարտք համարեցի ինձ Ամենայն Հայոց Վեհափառ Հայրապետին բարձր ուշադրութիւնը հրաւիրել այս մեծ գաղութի հոգեւոր վիճակին վրայ, 1920 Հոկտեմբեր 8 թուակիր Տեղեկագրով մը, և առաջարկեցի բարեկարգական ինչ ինչ լուծումներ, որպէս զի ատոնց գործադրութեամբ Հայաստանի եկեղեցին կարող ըլլայ կենդանի մնալ Ամերիկայի մէջ, իբրեւ ուժտուն (power house) մեր ազգային նկարագրին ազնուացման և տոհմային աւանդութիւններուն պահպանման:

Շատ ուրախ եմ որ Ն. Ս. Օծութիւնն բարեհաճած է իր հայրապետական բարձր ուշադրութիւնն ընծայել այդ Տեղեկագրին և հրամայել Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդ Գեր. Տիրայր Եպիսկոպոսին, Կաթողիկոսական Դիւանի թիւ 290 և 1921 Սեպտեմբեր 1 թուակիր պաշտօնագրով, ասանաչ Տ. Բաբգին Եպիսկոպոսից այդ տեղեկագրի սրտններ եւ կարդալուց յետոյ հրաւիրել Տ. Բաբգին Եպիսկոպոսին, Ամե-

դիկայում գտնուող ձեռնհաս եւ կարող վարդապետներին, ֆանատիկներին, ինչպէս եւ հմուտ եկեղեցագէտ եւ հոգեւոր կեանքով հետաքրքրուող աշխարհականներին, եւ Ձեր նախագահութեամբ ֆինկշով այդ Տեղեկագիրը, նորակում ցոյց տրուած անհրաժեշտ եւ յոյժ կարեւոր կէտերով, արդիւնք մասնակցող ժողովականների ստորագրութեամբ վարդապետներով ուղարկել ի տես եւ ի վերջնական տնօրէնութիւն Նորին Ս. Օծութեան»:

Այժմ աչքի առջեւ ունենալով այս նախընթաց իրողութիւնները եւ գոհացում տալու համար բարեկամներուն փափաքին, որոնք կ'ուզեն որ ես ալ գրեմ մեր եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան մասին եւ յայտնեմ իմ գաղափարներս եւ կարծիքս, պարտք կը համարիմ կանոնաւոր վերլուծութեան մը ենթարկել Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդիրը, եւ ցոյց տալ ատոր ներքին եւ արտաքին կողմերը եւ լուծման դժուարութիւններն ու դիւրութիւնները միանգամայն: Եւ կը յուսամ թէ այսպիսի կանոնաւոր վերլուծութիւն մը ուղեցոյց պիտի ըլլայ բոլոր անոնց, որ անկեղծօրէն եւ սիրով կ'ուզեն սորվիլ եւ ուսումնասիրել խնդիրը եւ կը փափաքին ատոր յաջող լուծման:

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ՆՇԱՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ

Ի՞նչ կը հասկնանք կամ ի՞նչ պէտք է հասկնալ ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ըսելով:

Որպէս զի կարող ըլլանք ճշգրիտ կերպով գործածել Բարեկարգութիւն բառը և յստակօրէն արտայայտել ատոր միտքը, պէտք է որ ամէնէն առաջ զխոսնոնք բառին նշանակութիւնը:

Արդ՝ Բարեկարգութիւն բառը երկու զլիսաւոր նշանակութիւն ունի, ա) Մասնագրական և բ) Պատկան: ա) Մասնագրական նշանակութիւն ըսելով կը հասկնանք բառին այլեւայլ առումները և գործածութիւնը նախնեաց մատենադրութեան մէջ:

Բարեկարգութիւնը Հայերէն լեզուին հնագոյն բառերէն է, և ըստ Նոր Հայկագեան բառգիրքի, կը համապատասխանէ Լատիներէն *Ordo, ordinatio, modestia* բառերուն, և կը նշանակէ բարոյս կարգաւորութիւն, բարեմեքութիւն. կարգ բարի եւ գովելի. գեղեցիկ կարգ, ազէկ կարգ կանոն. *հետեւեալ լինի ողջախոհութեան՝ բարեկարգութիւն, պարկեշտութիւն. Արիւս. առաջ: *Յետ այսպիսեաց արութեանց և բարեկարգութեանց մեռանի ի Մծբին: Որպէս զի ի բարեկարգութիւն հաստատեալ մեզ ծառա-

յեսըիք մտերմութեամբ. Խոր. Բ. 7: Գ. 5:
 *Հետեւող հարցն առաքինութեան գտեալ
 հանդիսանայր միշտ ի բոլոր բարեկարգութիւնս-
 ՅՀ. ԿԹ: *Վասն սուրբ տեղւոյս շինութեան, և
 Բարեկարգութեան (ուխտիս). ըստ Խոր. ԺՄ:
 *Ձիք ինչ հոգեւոր գործառնութիւն կամ բա-
 րեկարգութիւն, թէ առանց գլոց լինիցի: Եթէ ի
 բարեկարգութեան սխալեցին (քահանայք), ըզ-
 բոլոր ժողովուրդն կորուսանեն. Խոր. *Խրատ
 բարեկարգութեան Լնք. իմ:

Գործածուած է նաեւ գեղեցիկ դասաւորու-
 քիւն և գեղեցիկ դասակարգութիւն առումներով:

Բարեկարգութիւն բառը, իր այդ բաղմա-
 կողմանի առումներով, կուտայ կարգութեան
 իմաստը՝ վարք ու բարքի մէջ, կենցաղավա-
 րութեան մէջ, ոեւէ գործ և պաշտօն կատա-
 րելու մէջ, ըլլայ անհատական, ըլլայ հաւա-
 քական հանգամանքով: Կարելի է ըսել թէ բա-
 րեկարգութիւն բառը, իր մատենագրական ա-
 ռումներով, կը ներկայացնէ բարոյագիտական
 և գեղեցկագիտական ըմբռնում մը:

Եւ անշուշտ այսպիսի բարեկարգութիւն մը՝
 միշտ բաղձալի վիճակ մըն է, ինչպէս ամէն
 գործի, ամէն հաստատութեան և կազմակեր-
 պութեան մէջ, նոյնպէս Հայաստանեայց Ե-
 կեղեցւոյ մէջ.— Եւ սակայն՝ միայն այս ի-
 մաստով չէ՝ որ Բարեկարգութիւն կը պահան-
 ջուի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ:

բ) Պատմական նշանակութիւնը ըսելով կը հասկնանք՝ բառին միակ և բացարձակ իմաստով առած նշանակութիւնը պատմական դէպքի մը վերաբերութեամբ:

Արդ, ԺԶ.րդ Դարուն, Կեդրոնական Եւրոպիոյ Կաթոլիկ եկեղեցւոյն մէջ տեղի ունեցաւ կրօնական յեղափոխութեան մեծ և աննախընթաց դէպք մը՝ ընդդէմ պապականութեան, և այդ յեղափոխութիւնը յանգեցաւ Բողոքականութեան:

Այս դէպքը պատմութեան մէջ անցաւ և արձանագրուեցաւ Reformation անունով, որ կը նշանակէ Նորոգումն, Բարեկորոգութիւն, Վերակորոգութիւն, ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ. և ըստ Գուրտոն Լուսինեանի՝ նաեւ Բողոքականութիւն, Նորադանդութիւն:

Այս յեղափոխութեան հեղինակն ու առաջնորդն է Լուտեր, որ իր նոր գաղափարներով տակնուվրայ ըրաւ Կաթոլիկ եկեղեցւոյն գործարանաւորութիւնը, և փոխանակ Բարեկարգչոյ այդ եկեղեցին իր հիմերուն վրայ, բոլորովին տարբեր եկեղեցի մը յերեւան բերաւ, և մանաւանդ հետզհետէ յերեւան բերին և կազմակերպեցին ուրիշ բարեկարգիչներ քիչ ժամանակի մը ընթացքին:

Այսպէս՝ երբ Լուտեր 1517 Հոկտեմբեր 31/ին Գերմանիոյ Վիթէնպերկ քաղաքին մէջ հրատարակեց իր նշանաւոր 95 Յօդուածները և

պաշքարի բռնուեցաւ Լեւոն Ժ.րդ Պապի հետ, կ'ուզէր որ Կաթողիկէ եկեղեցին կամ Պապականութիւնը՝ ազատ թողու հաւատացեալները՝ սա սկզբունքով թէ Սուրբ Գիորգը Աստուծոյ խօսքն է, հետեւաբար իւրաքանչիւր հաւատացեալ ինքն պէտք է կարգայ զայն եւ արդարանայ իր հաւատով:

Ասոր ուղիղ հետեւանքն էր եկեղեցական նուիրապետութեան կործանումը, և հաւատքի և դաւանանքի խնդիրներու բանաձեւման և մեկնութեան մէջ վերին հեղինակութեան ժխտումն ու հերքումը:

Լուտերի յառաջ բերած շարժումը՝ այնպիսի համեմատութիւններ առաւ Զուիցերիոյ մէջ, շնորհիւ Զուինկլըի և Կալվինի աւելի՛ արժատական բարեկարգութեանց, որ Լուտեր չա՛տ ետ մնաց և անոր առաջարկած նորութիւնները չատ պահպանողական նկատուեցան: Հետեւաբար՝ Լուտերի հաստատած եկեղեցին բարեկարգուեցաւ և շուտով տարածուեցաւ: Զուինկլը գործեց Զուիցերիոյ մէջ գերմանական գաւառներուն մէջ (1516-1531), իսկ Կալվին՝ ատոր Ֆռանսական գաւառներուն մէջ (1536-1564): Բարեկարգական այս շարժումը անցաւ Զուիցերիոյ սահմանները և գնաց տարածուեցաւ մինչեւ Ֆռանսա և Սկովտիա: Եւ Բարեկարգեալ (Reformed) անունը, որ ամենէն յառաջ Զուիցերիոյ եկեղեցիներուն յատուկ

էր, յետոյ տրուեցաւ նաեւ այն բոլոր եկեղեցիներուն, որոնք նոյն կամ նման տեսութիւններ և կարծիքներ ունէին:

Պաղատար մը տալու համար այս Բարեկարգեալ Եկեղեցւոյն վրայ, ըսենք թէ Զուինկըլ և Կալվին հիմնովին հերքեցին գոյակցութեան և գոյափոխութեան վարդապետութիւնները(*), որոնց դպած չէր Լուտեր. դարձեալ մէկզի գրին և բոլորովին հեռացան եկեղեցւոյ վարչական դրութեան, կարգուկանոնին, պաշտամունքի և ժամակարգութեան հաստատուն և ընկալեալ սովորութիւններէն և աւանդութիւններէն, պահանջելով աւելի՛ արմատական և աւելի՛ զործնական Բարեկարգութիւն մը (Reformation) ժողովուրդի կրօնական կեանքին ու կենցաղին մէջ:

Անգլիոյ մէջ բոլորովին տարբեր նկարագրով մը գործադրուեցաւ Բարեկարգութիւնը:

Անգլիա նախ ժխտական կերպով բաժնուեցաւ Հռոմի եկեղեցիէն՝ Հենրիկոս Ը. թիւատեն (1527-1547), որուն հետեւեցաւ Կաթո-

(*) Գոյակցութիւն (Consubstantiation) ըստ Լուտերականաց կը նշանակէ Հաղորդութեան հացին գոյակից կամ համագոյ ըլլալը Քրիստոսի մարմնոյն հետ: Իսկ Գոյափոխութիւն կամ Գոյացափոխութիւն (Transsubstantiation) կը նշանակէ Հաղորդութեան հացին և գինւոյն փոխարկումը Քրիստոսի մարմնին եւ արեան:

ներէն Սուրբ Գիրքին տեղ՝ Անգլիերէն Ս. Գիրքին ընդունուելը եկեղեցւոյ մէջ, որպէս զի ժողովուրդը ուղղակի իր գիտցած և հասկցած լեզուով կարգայ և լսէ Աստուածաշունչը: Մաքրիամ Թադուհիի ատեն հակայեղափոխական կամ հակաբարեկարգական տագնապ մը անցուց Անկլիքան եկեղեցին, բայց վերջապէս՝ յաջողեցաւ առնել իր վերջնական ձեւն ու նկարագրը, եղիսաբեթ Թադուհիի ատեն՝ իրրեւ բողոքական բարեկարգեալ եկեղեցի: Անկլիքան եկեղեցին, հոս՝ Ամերիկայի մէջ կը կոչուի Բողոքական Եպիսկոպոսական եկեղեցի:

Հռոմի եկեղեցւոյն կամ պապականութեան դէմ մղուած այս յեղափոխական կրօնին ամբողջ փուլերն են որ ստեղծեցին Բարեկարգութիւն բառին պատմական առումը կամ նշանակութիւնը: Եւ հետեւաբար, երբ եկեղեցական բարեկարգութեան խնդիր յուղուի, բնական կերպով կը յիշուին ու աչքի առջեւ կուգան Բարեկարգութեան պատմական ծագումը և ատոր հետ աղերս և կապ ունեցող բոլոր խնդիրներ:

Այս տեսակէտէն կ'արժէ գիտնալ նաեւ թէ ի՞նչ ըրաւ Հռոմի եկեղեցին այդ արագ արագ կատարուած Բարեկարգութեան հանդէպ:

Հռոմ իր բոլոր ուժով և հնարքներով զինուեցաւ այդ բարեկարգական նոր շարժումներու դէմ:

Յիսուսեան (Jesuit) Միաբանութիւնը ըսկըսաւ կանոնաւոր և եռանդոտ գործունէութեան մը՝ ընդգէմ Բարեկարգութեան կամ Բողոքականութեան, Հաւատաքննութիւնը վերականգնացաւ և գործադրուեցաւ անգթօրէն։ Իսկ Տրիտէնդեան ժողովով (1545-1563) Հռոմի եկեղեցին կամ Պապականութիւնը վերակազմուեցաւ և հետզհետէ հասաւ մինչեւ անսխալականութեան վարդապետութեան՝ Նուիրապետութեան գիրքն ու հեղինակութիւնը դօրացնելու և անվիճելի ընելու համար։

Այս Հակաբարեկարգական (Contre-Reformation) շարժումը կանգ չառաւ։ Գոլոմպոսի Ասպետութիւնը (Knights of Columbus), զոր Ամերիկայի Կաթոլիկներ հաստատեցին Նիւ Հէյվընի մէջ, 1882 Փետր. 2ին, թէեւ եղբայրական և բարեգործական սկզբունքներու վերայ, բայց իր կրօնական ոգւով հակաբողոքական կազմակերպութիւն մըն է։

Բողոքականութիւնը, Ամերիկացի Միսիօնարներուն տղղեցութեամբ մուտ գտաւ նաեւ ինչպէս Արեւելքի ուրիշ ժողովուրդներուն, նոյնպէս Հայ ժողովուրդին մէջ, սկսելով Կ. Պոլսէն, սանկ գրեթէ դար մը յառաջ։

Բողոքականութեան մուտքը Հայոց մէջ Հայց. եկեղեցին բարեկարգելու համար եղած շարժում էր և չէր կրնար ըլլալ. որովհետեւ ո՛չ Ամերիկացի միսիօնարներ պատրաստուած

էին, նոյն իսկ նուագագոյն չափով, Հայոց մէջ
գործելու համար, ո՛չ ալ Բողոքականութեան
յարող առաջին Հայեր: Վասն զի Ամերիկացի
Միսիօնարներ ո՛չ Հայերէն սորված էին, ո՛չ
ալ ծանօթ էին Հայոց Ազգային և եկեղեցա-
կան պատմութեան: Իսկ Հայց. եկեղեցւոյն
պաշտամունքի պատմական և աւանդական
բարդ արտայայտութիւնը, Հայ Ժողովուրդին
բարոյադիտական և գեղեցկագիտական շին-
ուածքը արամագծօրէն հակառակ էր Ամերի-
կացի Միսիօնարներուն գիտցած և վարժուած
Ժողովական (քանկրիկէշնըր) պարզուկ դրու-
թեան: Այս պատճառաւ անոնք չէին հասկնար
Հայ Ժողովուրդը, ո՛չ ալ կրնային հասկնալ:
Իրենք Հայց. եկեղեցին բարեկարգելու ծրագրով
համբայ եղած չէին: Անոնք Մօտաւոր արեւելք
գացին՝ Իսլամ դաշտի մէջ աշխատելու: Երբ
չկրցան ոտք դնել այդ դաշտը, փշոտ և արիւ-
նոտ դաշտը, եկան մտան Հայոց մէջ:

Ամերիկայի Բողոքականութիւնը, իր Լու-
տերեան Բարեկարգութեան օկզբունքներով և
հիմունքով, բոլորովին տարբեր կազմակեր-
պութիւն մըն է, տարբեր թէ՛ Արեւմտեան և
թէ՛ Արեւելեան եկեղեցիներու պատմական
գործարանաւորութենէն: Հետեւաբար Ամերի-
կացի Միսիօնարին համար Բարեկարգութիւն կը
նշանակէր իր գիտցած բողոքականութիւնը, այն

ալ ժողովական դրութեամբ կազմակերպուած բողոքականութիւնը :

Եւ ինչպէս որ Եւրոպայի մէջ Լուտերական շարժումը փոխանակ խարեկարգելու Լատին Եկեղեցին , յանգեցաւ բոլորովին տարբեր ելքի մը , այսինքն՝ Լատին եկեղեցին մնաց անշարժ , և հետզհետէ ամրացուց իր պահպանողական դրութիւնը , և ատոր դէմ յերեւան եկաւ եկեղեցական նոր կազմակերպութիւն մը Եւրոպայի մէջ Բողոքականութիւնը անուան տակ , այսպէս ալ Ամերիկեան Միսիօնարներու միջոցաւ Հայ ժողովուրդին մէջ ներմուծուած Բողոքականութիւնը անգործ մնաց Հայաստանի եկեղեցւոյն անդդուելի պատուարներուն առջեւ , և եղաւ առանձին կազմակերպութիւն մը . այսինքն՝ Ամերիկայի Բողոքականութեան ժողովական դրութիւնը , որ անգլիերէն էր , Հայոց մէջ թարգմանուեցաւ և վերածուեցաւ հայերէնի :

Այս է իրողութիւնը իր պատմական առաջին փուլին մէջ : Իմ ուսումնասիրութեան ծրարագրէն դուրս է Հայ Բողոքականութեան յաջորդ փուլերուն վրայ խօսիլ : Հոս բաւական է միայն մատնանիչ ընել պատմական իրողութիւնը Բարեկարգութեան տեսակէտէն , այն ալ իր ծագման առաջին փուլին մէջ , Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վերաբերութեամբ : Այսչափ միայն :

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԿԷՏԵՐԸ

Բարեկարգութիւն բառին նշանակութիւնները ճշգրտելէ և հասկնալէ ետքը, անցնինք Հայց. եկեղեցւոյ գործարանաւորութեան մէջ բարեկարգուելիք կէտերուն:

Եկեղեցին, իբրեւ կազմակերպեալ զարուստ հաստատութիւն, իր ներքին և արտաքին արժէքներով կը ներկայացնէ ամբողջութիւն մը. կամ Պօղոս Առաքեալի բացատրութեամբ՝ կը նմանի մարդկային մարմնի, որու զլուխն է նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս:

Արդ՝ այսպիսի ամբողջութիւն մը կամ մարմին մը եթէ Բարեկարգութեան պէտք ունի, այդ կը նշանակէ թէ այդ ամբողջութեան կամ մարմնի մէջ թերութիւն մը կայ. կամ խանգարումներ պատահած են, կամ ակտուութիւն մը բոյն դրած է հոն, և այս պատճառաւ ալ շարժումը միասուած և կեանքը վտանգուած է Եկեղեցւոյ ամբողջական մարմնին մէջ: Հետեւաբար պէտք է յստակ կերպով ըսել և յայտարարել թէ այս այսպէ՞ս է, իրօք Հայաստանեայց Եկեղեցին մինչեւ այս տեղուանքը հասեր եկե՞ր է: — Ժխտական է իմ պատասխանս:

Եկեղեցին «խանութ» մը կամ «պաղար»

մը չէ, որ ժամանակին և ժամանակաւոր պէտքերու և պահանջներու համեմատ ենթարկուի իր տիրուէն կամքին, դատողութեան և ճաշակին, որ զայն յարմարցնէ և պատշաճեցնէ միջավայրի պայմաններուն և եթէ չյաջողեցաւ յարմարցնել և պատշաճեցնել, փոխէ գործը, և տարբեր գբաղումներու և ձեռնարկներու մէջ փնտռէ իր հացին և վաստակին ճամբան:

Եւ հո՛ս է խնդրին հիմնական և կենսական կէտը:

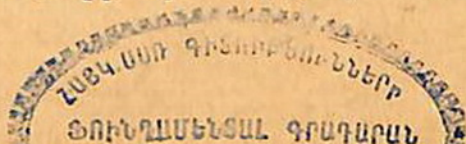
Բովանդակ Քրիստոնէութեան պատմութեան մէջ իրողութիւն մը կայ, որ դարերով խանդավառած է Աւետարանին հաւատարիմ անհատներն ու համայնքները, և այդ իրողութիւնը սա՛ է որ Քրիստոնէութիւնն ընդունուած է իբրեւ աստուածային յայտնութիւն և ո՛չ թէ մարդ մը կամ մարդիկ ստեղծեր հնարեր են զայն, իբրեւ փիլիսոփայական դրութիւն: Յիսուս Քրիստոս, յաճախ դիտել տուաւ և շեշտեց թէ ինքն Հօրմէ զրկուած է, և Անոր կամքն է որ կը կատարէ ինքն, թէ իրեն հետեւողներ կամ աշակերտողներ՝ իր Հօր կամքովն է որ կը հետեւին իրեն և կ'աշակերտեն:

Դարձեալ, Պօղոս Առաքեալի ըմբռնումով, Յիսուս Քրիստոս, այդ յայտնութեան միջնորդը, նոյն է երեկ եւ այսօր եւ յաւիտեան:

Բրիտանիայի թեման այս հիմնական կէտը հաւատարմութեամբ հասկցուած է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ: Վարդանանց ատեն, երբ Պարսից կառավարութիւնն իր ծանր ձեռքը դրաւ Հայաստանի Եկեղեցիներուն վրայ և բռնադատեց որ Հայք ուրանան քրիստոնէութիւնը, մեր հաւատացեալ նախնիք արիւրար յայտարարեցին, վկայելով այսպէս — «Յանգի ոչ ե Եկեղեցի շինուած մարդոյ . . . ոչ պարզեւք քաղաւորաց, և ոչ արուեստ արարութեանց, և ոչ գիւտս խնամանց, և ոչ աւար քաղաքեան գինուորաց, և ոչ պարսի խաբէութիւնի դիւան . . . այլ շնորհիւ եւ մեծիմն Աստուծոյ, ոչ միտմ ունեւ ի մարդկան տեսալ, այլ աւեմնայն բանաւորաց ազգաց, որք վիճակեալք եւ ի բնակչութիւն ի ներքոյ արեգակման: Հիմունք լորս եղեալ եւ ի վերայ հաստատութեան վիճի. ոչ ներքին շարժել կարեն, և ոչ վերին դրոյնեցուցանել» (Եղիշէ):

Արդ՝ Բարեկարգութեան խնդրին մէջ ի՞նչ է մեր հաւատքն ու հասկցողութիւնը այս հիմնական կէտի մասին:

Ուրիշ կարեւոր կէտ մըն ալ. — Եկեղեցւոյն շոշափելի և բանաւորացեալ կազմակերպութիւնը, — Ժողովուրդով, Ժամակարգութեամբ, պաշտամունքի այլազան արտայայտութիւններով, պահքով, աղօթքով, տօնախմբութիւններով, վարչական գրութեամբ (Հոգեւոր Իշխանութիւն կամ Նուիրապետութիւն) և ընկերային

Կեանքի հետ ունեցած իր անմիջական վերաբերութեամբ (Մկրտութեան, Պսակի, Թաղման, և այլ առիթներով), եւայլն, եւայլն, — նպատակ ունի արտայայտել հաւատքի կէտերուն ներքին արժէքները: Զոր օրինակ, կ'աղօթենք, որովհետեւ ո՛չ միայն կը հաւատանք Աստուծոյ գոյութեան, այլ նաեւ կը հաւատանք որ Աստուած մեր Երկնաւոր Հայրն է: Արդ՝ եթէ դադրած ենք հաւատալէ Աստուծոյ գոյութեան և հետեւաբար Անոր Հայրութեան, ի՞նչ Բարեկարգութիւն կարելի է ընել Աղօթքներու դրութեան մէջ:

Դարձեալ՝ կը հաւատանք Հոգւոյ Աննահուրքեան և զոր օրինակ, ըստ այնմ կը կատարենք մեռելոց թաղումը և կ'աղօթենք: Արդ՝ եթէ դադրած ենք հաւատալէ Հոգւոյ Աննահուրքեան, ի՞նչ պիտի բարեկարգենք Թաղեան Կանոնին մէջ:

Մկրտութիւնը խորհրդանշանն է վերածննդութեան, և առանց Մկրտութեան սեւէ անձ չի կրնար ըսել որ ես քրիստոնեայ եմ: Արդ՝ եթէ դադրած ենք հաւատալէ վերածննդութեան, ի՞նչ պիտի բարեկարգենք Մկրտութեան Կանոնին մէջ:

Ս. Պատարագը կը կատարենք ի յիշատակ Փրկչին մահուան և մեր մեղաց քաւութեան. վասն զի Անոր սուրբ արեամբ զնուած ենք: Արդ՝ եթէ դադրած ենք հաւատալէ Փրկչին

մեղսաքաւիչ մահուան, ինչո՞ւ Պատարագ պիտի մատուցանենք և ի՞նչ պիտի բարեկարգենք:

Եւ այսպէս՝ կարելի է դեռ ուրիշ կէտերու մասին ալ վերլուծական հարցումներ ընել և ճշգրտել ատոնց բարեկարգական արժէքը:

Եթէ Հայ ժողովուրդը գաղրած է հաւատալէ, աւելորդ է խօսիլ եկեղեցական բարեկարգութեան վրայ. իսկ եթէ Հայ ժողովուրդը հաւատարիմ է Սուրբ Աւետարանի և իր Մայրենի եկեղեցւոյ ոգւոյն, որ խտացած է Վարդանանց Պատմութեան մէջ սա՛րանաձեւով, — Քանզի Հայր մեր զՍուրբ Աւետարանն զիտեմք եւ Մայր՝ զառաքելական եկեղեցի Կաթողիկէ», այն ատեն անգամ մըն ալ կ'արգարանայ Առաքեալին հասկցողութիւնը, թէ ստուգիւ «Յիսուս Քրիստոս երկի եւ այսօր նոյն եւ յաւիտեան», և մենք քսաներորդ դարու զաւակներս, մեր դարուն լոյսերով կրնանք բարեկարգել մեր հաւատքին արտայայտութեան կերպերը՝ հաւատարիմ մնալով մեր Մայրենի եկեղեցւոյն նուիրագործեալ և պանծալի աւանդութեանց:

Վասն զի եթէ եկեղեցին կենդանի գործարանաւորութիւն մըն է, և իրօք է՝, ինչպէս որ գիտենք և կը հաւատանք, այն ատեն պէտք է ընդունիլ որ կենդանութիւնը և գործարանաւորութիւնը յարատեւ զարգացման և բարեշրջման մէջ է. և եթէ ուզեն արգիլել և

խափանել այդ զարգացումն ու բարեչրջումը, կեանքը կը դադրի և գործարանաւորութիւնը կ'անդամալուծուի ու կ'ապականի:

Բարեկարգութեան կէտերը բացատրելու ատեն չենք կրնար անտեսել նորեւուկ կարծիք մը, որուն համեմատ Հայաստանեայց Եկեղեցին, եթէ նշանակութիւն ունի Հայ ժողովուրդին համար, այդ նշանակութիւնը զուտ ազգային է այլեւս. աւելի պարզ բացատրութեամբ՝ ըսել կ'ուզեն, թէ Հայց. Եկեղեցին այսուհետեւ կրօնական արժէք մը չունի, քանի որ մարդիկ հիմայ ա'լ չեն հաւատար այն բաներուն, որոնց կը հաւատային նախնիք. բայց քանի որ Եկեղեցին ազգային հաստատութիւն մըն է, զեռ կ'արժէ պահել զայն՝ միայն իր ազգային արժէքին համար:

Շատ ցաւալի է որ այսքան թեթեւօրէն կը կշռուի Հայաստանի Եկեղեցւոյն արժէքը: Հայոց Եկեղեցին ամենէն յառաջ և ամենէն վերջն ալ կրօնական հաստատութիւն մըն է, կամ ինչպէս յայտարարեցին նախնիք՝ Աստուածային Շնորհք մըն է: Եւ եթէ Հայոց Եկեղեցին ազգային հաստատութիւն մը եղաւ, և եղաւ բացառիկ և բա՛րձր արժէքով ազգային հաստատութիւն մը, պատճառը այն է որ այդ Եկեղեցին իր ժողովրդական դրութեամբ նոյնացաւ Հայ ժողովուրդի կեանքին հետ: Արդ՝ այսպիսի Եկեղեցի մը կրնայ Եկեղեցի

Ճնալ միայն իր կրօնական, իր հոգեւոր արժէքով: Վասն զի Հայ Ազգին քաղաքակրթական ընդունակութիւնները զարգացած և արդիւնաւորուած են շնորհիւ իր եկեղեցւոյն: Հայ Ազգին համար Տեսիլներու, Զօրութեան, իր գոյութեան պահպանութեան և ներշնչման ազգակ և աղբիւր եղած է իր եկեղեցին: Եւ երբ վաղը Հայ Ազգը իր ինքնութիւնը և ինքնավար գոյութեան կատարելագոյն տէր դառնայ, և ունենայ այս գարուն ոգւով ու մեթոտով կազմակերպեալ կառավարութիւն մը, Հայաստանեայց եկեղեցին աւելի եւս ազատութեամբ պիտի յառաջ տանի իր կրօնական աշխատութիւնները, բարեկարգեալ նոր մեթոտներով և միջոցներով:

Պէտք է ուշադրութիւն ընել նաեւ ուրիշ կարեւոր կէտի մը: Բարեկարգութիւնը նորութիւն մը չէ: Լուտերեան շարժումէն յառաջ եկած բարեկարգութիւնը, ինչպէս որ տեսանք արդէն, բարեկարգութենէ աւելի յանգեցաւ այլափոխութեան մը: Հոռմի եկեղեցին չբարեկարգուեցաւ Լուտերեան սկզբունքներով, այլ բոլորովին նոր կազմակերպութիւն մը յառաջ եկաւ հակառակ Հոռմի եկեղեցւոյն:

Բարեկարգութիւնը այն իմաստով, որ մենք կը հասկնանք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ վրայ խօսելու ստեն, կը նշանակէ կենդանութիւն արտայայտող վիճակ մը, զար-

դացման տեւական մեթոտ մը, այնպէս որ եկեղեցին բարեկարգուելով ոչ թէ կ'այլափոխուի, կ'օտարանայ, այլ կը վարդանայ իր հիմնական կէտերուն և սկզբունքներուն վրայ, և այս վարդացուն վիճակն է որ կ'արտայայտէ անոր կենդանութիւնը:

Եւ այս մեթոտը ինքնին գործած է և կը գործէ Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ: Ամէն դար և ժամանակ իր պէտքերը զգալի ըրած է և այդ ժամանակներու մարդիկ, ինչպէս որ իրենց հաւատքին զօրութեամբ և իրենց գիտութեան լուսով բացատրած և բանաձեւած են Քրիստոնէութեան հիմնական կէտերն ու սկզբունքները, նոյնպէս ալ կարգաւորած են պաշտամունքին կերպերը և վարչութեան ձեւերն ու մեթոտները:

Հայաստանեայց եկեղեցին բացառութիւն չէ եղած այս շատ բնական մեթոտէն:

Երգ դարու Հայաստանեայց եկեղեցիին և մեր այսօրուան եկեղեցւոյն արտայայտութեանց մէջ տեղի ունեցած է բարեկարգական կատարելագործութիւն մը:

Յովհան Օձնեցին (717-728) կ'ըսէ թէ «Եկեղեցի Աստուծոյ համապագօր յառաջասուռքեամբ անհ եւ հարսանայ»: Եւ իմաստասէր Կաթողիկոսին այս վճիռը կ'ընդգրկէ ո'չ միայն եկեղեցւոյն աճումը և վարդացումը հաւատացելոց բազմութեամբ, այլ նաեւ եկեղեցւոյն

բարեկարգական զարգացումն ու կատարելագործումը :

Հայաստանեայց եկեղեցին տարբե՛ր էր հայերէն գիրերու գիւտէն յառաջ և տարբե՛ր եղաւ հայերէն գիրերու գիւտէն ետքը :

Կիլիկիոյ մէջ , մասնաւորապէս Ս . Ներսէս Շնորհալիի աշխատութեամբ , Հայաստանեայց եկեղեցին առաւ գրեթէ իր այժմեան արտայայտութիւնը պաշտամունքի և ժամակարգութեան ձեւերուն մէջ . մինչ , օրինակի համար , Արեւելեան Հայաստանի մէջ պահուեցան հին ձեւեր և կերպեր , և ասիկա երկար բարակ վիճաբանութեան նիւթ եղաւ Զորագետացիներու (Հաղբատի և Սանահնի վանակահաց , որոնց գլուխն էր Տուտէորդի Գրիգոր Վարդապետ) և Տարսնի Արքեպիսկոպոս Ներսէս Լամբրոնացիի միջեւ :

Եւ այժմ , այս մե՛ր օրերուն , պէտք է գիտնալ թէ շա՛տ մը խնդիրներ , որոնք կապ ունին բարեկարգութեան հետ , ինքնին լուծուած են Հայաստանեայց եկեղեցւոյ մէջ , տիրող պայմաններու ազդեցութեան տակ , առանց պաշտօնական հաստատութեան :

Առէք , զոր օրինակ , Ապուշխարոսեան եւ Խոսրովանոսեան խնդիրները , Հայ եկեղեցւոյ իրական կարգ ու կանոնին մէջ գրեթէ դադրած են : Հին ժամանակներու բմբուռումը և ըստ այնմ պահանջուած պաշտօնական խստու-

թիւնը Ապաշխարանքի և Խոստովանանքի մասին՝ գոյութիւն չունին այլեւս :

Ս. Պատարագ ամէն օր կը մատուցուէր հին ատեններ , վասն զի հարկեցուցիչ էր կարգուկանոնը , և մանաւանդ եկեղեցականք պիտի չկենային առանց Ս. Պատարագի և հետեւաբար՝ առանց Հաղորդութեան :

Պատարագը վերջ ի վերջոյ Շաբաթ և Կիրակի օրերուն յատուկ մնաց ,— և տեղ տեղ կը պահուէր դեռ այդ կարգը , իսկ այժմ Կիրակիներու և տօնական օրերու յատուկ արարողութեան մը հանգամանքը առած է , որովհետեւ ժողովուրդը կը հաղորդուի առհասարակ Ծնունդի և Զատիկի տօնախմբութեանց առթիւ : Հնագոյն ժամանակներու կանոնական հարկն ու պարտքը դադրած է ինքնին :

Ամուսնական խնդիրներու մէջ , զոր օրինակ ճիւղահամարի խտութիւնը և պսակի համար սահմանեալ օրերու խտիրը , յայտնապէս չափաւորուած են :

Պահք բռնելու կանոնը այլեւս ոյժ չունի :

Մանուկներու ութօրեայ մկրտութիւնը չատոհնց ի վեր է որ դադրած է հարկեցուցիչ կանոն մը ըլլալէ : Եւ այլն , և այլն :

Եւ այս բոլոր հին ըմբռնումներ և կանոններ , որոնք զսպանակը եղած են եկեղեցւոյ կարգապահութեան և կորովի՝ ըրած են եկեղեցւոյն կենդանութիւնը , պէտք է երկիւղա-

ծութեամբ զնահատուլն իրենց այդ արժէքներուն համար: Եւ եթէ ատոնք զազրած են արդի եկեղեցւոյն մէջ, պատճառը այն է որ ո՛չ թէ ատոնք աւելորդ և անկարեւոր կարգադրութիւններ են եղած, այլ որովհետեւ մենք մեր ժամանակին պէտքերուն և լոյսերուն համեմատ կ'ուզենք ջրղեղել մեր եկեղեցւոյն կարգապահութեան և կենդանութեան զսպանակը:

Իսկ այսպիսի աշխատութիւն մը կը պահանջէ հմտութիւն ու գիտութիւն եկեղեցւոյ պատմութեան և կարգութեան, քրիստոնէական կեանքի փորձառութիւն, ինչպէս նաեւ խոնարհութիւն և երկիւղածութիւն:

Մենք եթէ չգիտնանք ճանչնալ և գնահատել մեր նախնեաց հաւատքին և բարեպաշտութեան արժէքը, կարելի չէ՛ որ կարող ըլլանք բան մը ընել. բան մը, որ աւելի՛ եւս օգնէ և ծառայէ մեր եկեղեցւոյն պայծառ բարեկարգութեան և կենդանութեան:

Նուիրականութիւններու և նուիրադործումներու ամբողջութիւն մը կայ նախնեաց հողեւոր աշխատութեանց և փորձառութեանց մէջ, որոնց հմայքին տակ՝ մենք հազար անգամ մտածելու ենք մեր նոր աշխատութեանց ձեռնարկելու ասան: Իսկ մեր մտածմունքը պէտք է լուսաւորուին աղօթքի օծութեամբ:

Թերեւս մենք արժանաւորապէս և յոր-

մարադոյն գործիչները չենք այդ նուիրական աշխատութեան, թերեւս պէտք եղածին պէս պատրաստուած չենք հասկնալու համար մեր աշխատութեան պատասխանատուութեան ծանրութիւնը, բայց որովհետեւ կոչուած ենք ծառայելու, պարտաւո՛ր ենք երկիւղածութեամբ ծառայել և կատարել մեր ծառայույնութեան պարտքը հաւատքով և սիրով, ո՛րչափ ալ համեստ եղած ըլլան մեր ոյժերը:

Բարեկարգական աշխատութեան այս կողմին վրայ ուշադրութիւն կը դարձնեմ, որովհետեւ այս կողմը անտես ըրին և կ'ընեն թէ՛ անոնք, որ պահպանողական են, և բարեկարգութեան պէտք չեն զգար, և թէ՛ անոնք որ բարեկարգութիւն կը պահանջեն, բայց կը կարծեն որ բարեկարգութիւնը կը կայանայ միայն ժամերգութեան կարճութեան կամ աճուրի եկեղեցականութեան ջնջման մէջ:

Եկեղեցին նոյն ինքն ժողովուրդն է. և բարեկարգութեան առաջին և կենսական նիւթը նոյն ինքն ժողովուրդն է: Իսկ մեր ժողովուրդը պէտք է վերաշինուի և վերակազմուի այնպիսի ողջմիտ և գործնական դատտիրաւութեամբ մը, որ ունենայ կրօնական անուշ օծութիւն մը:

Արդ՝ այս դատտիրաւութեան գործին նըպատելու նպատակով է որ պիտի կատարուի եկեղեցական բարեկարգութիւնը:

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԿԵՏԵՐՈՒՆ ԴԱՍԱՒՈՐՈՒՄԸ

1895էն ի վեր ես պարբերաբար առիթ ունեցած եմ գրելու Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան վրայ, և երկու անգամ ալ պաշտօնապէս ներկայացուցած եմ իմ տեսութիւններս թէ՛ Էջմիածին, Իզմիրեան Մատթէոս Կաթողիկոսի, և թէ՛ Կ. Պոլիս, Դուրեան Եղիշէ Պատրիարքի:

Իմ բարեկարգական ծրագրիս առաջին փուլը եղած է վերադարձ դէպի հիմնդրոյդ դարու Հայաստանեայց Եկեղեցին: Եւ այդ դարու եկեղեցւոյն ուսումնասիրութեան նըւիրուած իմ փոքրիկ մէկ աշխատութեան մէջ շնչտած եմ մեր նախկին եկեղեցւոյն պարզութիւնը, և ի վեր հանելով անոր ոգին ու նկարագիրը, ըսած եմ.

—«Այդ նկարագիրը չէ կորսուած. պէտք է մշակել և յարմարիլ լաւագունին, պարզին, և ա՛յս պարզութիւնը, որ նպատակն է քրիստոնէական եկեղեցիներու մեր ապրած լուսաւորեալ դարուն, մենք ունեցած ենք արդէն դարեր յառաջ: Ե.րդ Դարու Հայաստանեայց Եկեղեցի՛ն պէ՛տք է ունենանք մենք. այսինքն՝ Անոր պարզութիւնն իր ամբողջ սկզբունքին մէջ: Բարեկարգութեան պէտքը, որ անժխտելի կերպով

կը շեշտուի ամէն կողմէ, Վարդանանց և Վահանեանց եկեղեցիով միայն կարելի է լրացնել: Մեր եկեղեցւոյ պատմութիւնը շատ լաւ և գիտնականօրէն ճանչցող ամէն Հայու միտքը՝ ցոլացուցիչը պէտք է ըլլայ Անոր ոգին. ոգի մը ներողամիտ, լայն ու ընդարձակ, որ ամէն յառաջացումի կը թելադրէ բարձրացնելու համար Քրիստոնեայն, հայ-քրիստոնեայն»(*):

Իսկ 1910ին, նախ (Օգոստոս 25) Կ. Պոլսի Պատրիարք Դուրեան Սրբազանին և ապա Ամենայն Հայոց Հայրապետ Իզմիրլեան Մատթէոս Կաթողիկոսին, ներկայացուցած եմ հետեւեալ ծրագիրը.

— «Ինչո՞ւ համար կ'ուզենք բարեկարգել Հայ եկեղեցին՝ իր եկեղեցածխական կողմերուն վրայ: — Անշուշտ Հայուն հասկնալի և սիրելի ընելու համար իր մայրենի հաստատութիւնը: Շա՛տ լաւ. բայց ես կը սնդեմ որ այս դարմանը տեւական պիտի չըլլայ: Ազգ մը, Ժողովուրդ մը, որպէս զի սիրէ իր եկեղեցին, պէտք է հասկնայ զայն: Մատնանշուած բարեկարգութիւնը հիմնովին չ'ապահովեր այս հասկցողութիւնը:

(*) Տե՛ս իմ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՀԻՆՔԵՐՈՐԴ ԴԱՐՈՒ ՄԷՁ, Տպագրութիւն Տէր-Ներսէսեան, Կ. Պոլս, 1912, էջ 52:

Ըստ իս առաջին բարեկարգութիւնը Հայու դպրոցէն պիտի սկսի: Պէտք է որ Հայու տղաքներ քրիստոնէական պարզ, հիմնական կրթութիւն և դաստիարակութիւն տեսնեն, ճիշդ անգլիական ազգի տուած կրթութեան պէս: Ես չեմ կարծեր որ հիմա մեր դպրոցներու մէջ աւանդուած կրօնական որոշ դասերը, անհամ և անօգուտ, պատրաստեն դիտակից հայ-քրիստոնեայն: Քրիստոնէական բարոյականը, ոգի՛ն պէտք է առնէ Հայ տղան դպրոցէն: Ամբողջ դպրոցի ոգի՛ն պէտք է ըլլայ այս:

Երկրորդ բարեկարգութիւնը՝ եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան պատրաստութիւնն է: Անպայման կերպով է՛նքիչը երկրորդական (միջնակարգ) կրթութիւն տեսած և իրապէս թափնկարագրի տէր անձերը պէտք է հրաւիրել եկեղեցականութեան: Այսպիսի պաշտօնեաներով ոգեւորուած եկեղեցի մը՝ միշտ կենդանութիւն պիտի ճառագայթէ և եկեղեցին ալ նոր դպրոց մը պիտի ըլլայ ժողովուրդին համար:

Երրորդ բարեկարգութիւնը՝ եկեղեցւոյ ամբողջ ժամակարգութեան, պաշտամունքին, կարգուսարքին պարզութեան և ազդուութեան մէջ կը կայանայ:

Այս սկզբունքին համեմատ՝

ա) Պէտք է երկարութենէ և կրկնութիւններէ զգուշանալ բացարձակապէս :

բ) Պէտք է եկեղեցւոյ լեզուն վերածել ժողովրդական լեզուին . զոր օրինակ գտնէ ընթերցուածներուն և խորհրդոց մէջ , բացի Պատարագէն և ընտրեալ Շարականներէն ու երգերէն :

գ) եկեղեցական երգեցողութեան հիմնական բարեփոխումը , կոմիտաս վարդապետի հետազօտութեանց համեմատ , և գործիական երաժշտութեան , զոր օրինակ օռկի , ընդունելութիւնը եկեղեցւոյ մէջ :

դ) Մաշտոցին և Ծիսարանին՝ հնագոյն օրինակներուն համեմատ՝ սրբազրութիւնը , համառօտումը և արդի հոգեկան պէտքերու յարմարումն ու յօրինումը : (Զոր օրինակ , Մկրտութեան , Պսակի և Թաղման կանոնները կուէլ , ամփոփել . վերցնել եկեղեցականներու վերջին Օծումը : Զեռնադրութեան կանոնը բարեփոխել բոլորովին , եւայլն) :

ե) Քահանայութեան առջեւ բաց թողուլ եկեղեցւոյ բարձրագոյն աստիճանները , և կուսակրօնութիւնը միայն կամաւոր վանականութեան վերածել , եթէ փափաքողներ ըլլան :

զ) Առաջնորդութիւնները ճշգիւ և եպիսկոպոսական թեմերը որոշել , աւելորդ պաշտօնեաներով եկեղեցին չխճողելու համար :

է) Ամուսնական կանոնները գիտնօրէն և

խղճամօրէն պարզել և առանին կեանքի եր-
ջանկութեան պայմաններուն նպաստել ամէ-
նէն կարելի գիւրութիւններով: (Ձոր օրինակ-
միայն ազգականութեան ճիւղահամարին խիստ
ըլլալ, խնամութեան և սանահայրութեան
արգելքները վերցնել, ամուսնալուծման դը-
րութիւնը վերահաստատել, և այլն. այս աշ-
խատութեան մեծապէս պիտէ օգնէ կանոնա-
դիրին ուսումնասիրութիւնը և զտուժը):

Այս աշխատութեան համար եկեղեցական-
ներէն և աշխարհականներէն, որոնք հմուտ,
կարող անձեր պիտի ըլլան անշուշտ, յանձնա-
ժողովներ պէտք է կազմել այլեւայլ ճիւղե-
րու համար, և ասոնց աշխատութեան ար-
գիւնքներուն վրայ հիմնել բարեկարգութիւնը:

Անշուշտ օգտակար պիտի ըլլայ Յանձնա-
ժողով մըն ալ կազմել, որուն պաշտօնը պէտք
է ըլլայ մինչեւ հիմա Հայ եկեղեցւոյ Բարե-
կարգութեան նուիրուած գիրքեր, յօդուած-
ներ, ուսումնասիրութիւններ, եւայլն, ինչ որ
կայ հրատարակուած, այն բոլորը ձեռք բերել,
ասոնց արգիւնքը դասաւորել և տեղեկագրել:

Արդէն սովորութիւնները անզգալապէս
փոփոխութիւններ, եթէ կ'ուզէք՝ տեղական
պայմաններու համեմատ բարեփոխութիւններ
ներմուծած են մեր եկեղեցւոյ մէջ. ասոնք
ալ նկատի պիտի առնուին անշուշտ, և պիտի
կազմուի այնպիսի ծրագիր մը բարեկարգու-

թեան, որուն արդիւնքը Հայ եկեղեցւոյ համար պանծալի պիտի ըլլայ: Այդ ծրագրին գործադրութեամբ կ'աւելնայ Հայ եկեղեցւոյ հրապոյրը. բան մը պիտի չեղծուի անոր հայկական նկարագրէն և պիտի ըլլայ առողջ կենդանութիւն մը, որ շարունակ պիտի ճառագայթէ, պահելով իր պատմական մեծ և անժխտելի նշանակութիւնը մեր ազգային կեանքին մէջ և սղեւորելով իր ժողովուրդը բարութեան, յառաջգիւժութեան և ինքնապահպանութեան ճամբուն վրայ»։ (Անդ, էջ 93-95)։

1895էն և 1910էն ի վեր իմ անձնական ուղղակի ծանօթութիւնս Եւրոպայի և մասնաւանդ Ամերիկայի Քրիստոնէական եկեղեցիներու վրայ, և շփումս Հայ գաղութներու հետ, յեղիպտոս, յԵւրոպա և յԱմերիկա, նոր փորձառութիւններ տուին ինձ: Ասոնց վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ այն փորձառութիւնները, զորս ձեռք բերինք ազգովին 1915էն ի վեր, երբ Թիւրքը անգամ մըն ալ պղծեց մեր հայրենեաց դարաւոր սրբութիւնները և ուղեց անձիտել Հայութիւնը, ջախջախեց մեր մտաւորականութիւնը և կործանեց մեր տունները, մեր ազգային սեփականութիւնները և մեր եկեղեցին...: Դարձեալ նկատի առնելով այն նորաձայն ընկերվարական վարդապետութիւնները, որոնք արմատապէս հակառակ են կրօն-

քի և կրօնքի վերաբերեալ ամէն բանի, և որոնք որոշ չափով մը մուտ գտած են Հայ երկրասարգութեան գանկին մէջ, և այսպէս՝ մենք՝ մեր բոլոր դժբախտութեանց վրայ, այս կողմէն ալ ներքին դժուարութիւններու առջեւ կը գտնուինք։ Հետեւաբար նկատի առնելով այս բոլոր իրողութիւնները և երեւոյթները պէտք է Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան կէտերը դասաւորել և գործադրել գործնական կերպով մը, որպէս զի այսչափ սասանմունքէ և կործանումներէ ետքը մեր եկեղեցին վերստանայ իր աւանդական հրապոյրը և ի գործ դնէ իր շինիչ ազդեցութիւնը մեր ազգային կեանքին վերաշինութեան մէջ։

Ըստ իս հետեւեալ կերպով պէտք է դասաւորել Բարեկարգութեան կէտերը։

Ա. — ՍԿԶԲՈՒՆՔԻ ԿԷՏԵՐ.

Հաւաստի կամ Հաւաստաւի, ուրիշ խօսքով՝ դաւանանքի և վարդապետութեան վերաբերեալ խնդիրներ։

Բ. — ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԵԱՆ ԿԷՏԵՐ.

1) Ժամակարգութեան և պաշտամունքի պատշաճեցումը արդի կեանքի պայմաններուն։

2) Երաժշտութեան, երգեցողութեան արդիացումը։

3) Մաշտոցի կամ Ծխաառանի վերաքննութիւնը :

4) Բեմի կազմակերպութիւնը :

Գ.— ԿԱՐԳՈՒԿԱՆՈՆԻ ԿԷՏԵՐ .

1) Պատրաստութիւն եկեղեցականներու :

2) Կուսակրօնութեան և եկեղեցականաց կրկնամուսնութեան խնդիրները :

3) Վանական դրութեան բարեփոխումը :

4) Ծոմ , Պահք , Ապաշխարանք , Խոստովանանք :

Դ.— ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ԿԷՏԵՐ .

1) Նոր Տոմարի ընդունելութիւն :

2) Տօնացոյցի նորոգութիւն :

Ե.— ՎԱՐՁԱԿԱՆ ԿԷՏԵՐ .

1) Եկեղեցական պաշտօնէից դատակարգութեան ճշգրտում :

2) Եկեղեցական Բարձրագոյն պաշտօնէից պաշտօնավարութեան սահմանում :

3) Եկեղեցւոյ դրամական ոյժը :

Զ.— ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԿԷՏԵՐ .

1) Ամուսնականք (ճիւղահաճար , արձակում , եւայլն) :

2) Պսակի օրերու խտրանքը :

3) Ժողովրդեան կրօնական դաստիարակութիւնը :

Է.— ՄԱՍՆԱԽՈՐ ԿԵՏԵՐ .

1) Ազգ և Եկեղեցի :

2) Ո՞ր պիտի ընէ Բարեկարգութիւնը :

Ը.— ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ .

Բարեկարգութիւնն Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն :

Ե.

ԲԱՐԵԿԱՐԴՈՒԹԵԱՆ ԿԷՏԵՐՈՒՆ ԲԱՅԱՏՐՈՒԹԻՒՆԸ

Ա. — ՍԿՉԲՈՒՆՔԻ ԿԷՏԵՐ

Հայաստանի եկեղեցին, իբրեւ մաս քրիստոնէական ընդհանուր և Առաքելական եկեղեցւոյ, ընդունած է Տիեզերական Երեք ժողովներու Հաւատարմքը, որ կը բովանդակէ Քրիստոնէութեան հիմնական կէտերը կամ ըսկըզբունքները ճիշտ այնպէս ինչպէս որ հասկըցուած և ընդունուած էին ատոնք Քրիստոնէութեան առաջին Չորս Դարերուն մէջ՝ ուղղափառ հաւատացեալներու կողմէն:

Ես կը հաւատամ որ պաշտօնական բանաձեւերու մէջ չ'ամփոփուիր Քրիստոնէութեան ոգին, անոր հոգեւոր և կրօնական անպարփակելի նշանակութիւնը: Վասն զի Քրիստոնէութիւնը վերածնեալ կեանքի մը յայտնութիւնն է և փորձառութիւնը: Բայց որովհետեւ կարգ մը սկզբունքներու համաձայն կը բարդաւաճի այդ կեանքը, կը հաւատամ որ պաշտօնական բանաձեւեր, իբրեւ արտայայտութիւնները հաւատացեալ և երկիւղած մարդոց հաւատքին և գիտութեան, անհրաժեշտ են ո՛չ միայն շիտակ հասկցողութիւնը, այսինքն՝ ուղղափառութիւնը պահպանելու, այլ

նաեւ ժողովրդեան առաջնորդելու համար :

Աւետարանի դատին յաջողութեան համար Բրիստոնէութեան ներքին կեանքին մէջ անհրաժեշտ պայման մըն է ներդաշնակութիւն և հետեւաբար՝ խաղաղութիւն : Եւ կրօնական սկզբունքներուն բանաձեւումները կամ Հաւատաւնքները ազդակներ եղած են նաեւ ապահովելու համար այդ խաղաղութիւնը :

Հաւատքի և գաղափարի նոյնութիւնը քրիստոնէական աշխարհի ալլացեղ և ալլալեզու ժողովուրդներուն մէջ, կը զօրացնէ ներդաշնակութիւնն ու խաղաղութիւնը :

Ս. Սահակի վերագրուած ընտիր վերլուծութեան մը մէջ, եկեղեցին կը սահմանուի իբրեւ նոյնահաւատ մարդոց միութիւն, — «քանզի եկեղեցի մեզ ո՛չ ցուցանէ պատուիրանն Աստուծոյ որ ի քարանց և ի փայտից է շինեալ, այլ զհաւատով շինեալ զազգս մարդկան ի վերայ վիմին հաստատութեան. ապա ուրեմն նրշմարիս հաւատն և եկեղեցի, որ զումարի եւ շինեղեցի ի մի միաբանութիւն զիտութեան Որդոյ Աստուծոյ»:

Այս սուրբ և անբիծ հաւատքն է, նոյն ինքն Մայր Եկեղեցին, և ո՛չ թէ քարեղէն և փայտեղէն շինուածքը. այս ընդհանուր և մի հաւատքին հաւատացողներն են որ կը կազմեն Կարողիկե Առաքելական Եկեղեցին. — «Տեսանե՞ս զյորմարումն ու զբարձրութիւն եկեղեցւոյ. զտուրք եւ

զանքի՞ծ հաւասոցն առնմ, որոյ Առաքեալք և Մարգարէք և Վարդապետք են նաւաւարք, ունեւոյ նաւապետ զմարմնացեալ բանն Աստուած. և զնա (զհաւատոս) խկապէս խոստովանիմք ասել Մայր Եկեղեցի ի Բրիտոսոս հաւատացելոյ... (արդ) աներկեւան պահեսցուք զհաւատոս՝ որով շինեցաք բանաւոր և մտաւոր եկեղեցի ի վերայ հիման Առաքելոյ և Մարգարէից: ... Այս է խորհուրդն եկեղեցւոյ. զայս ուսաք ասել Կարողիկի Առաքելական Եկեղեցի. զի ընդ առեւնայն տիեզերս հաւասացեալք ի Բրիտսոս՝ առաքելական յորջորջին Եկեղեցի» (Սփէր+ Հայկա՜ն+, Բ., Տպ. Վենետիկ, 1853, էջ 100-105):

Հայաստանի եկեղեցին, հաւատարիմ այս սկզբունքներու և ա՛յս հասկցողութեան, կ'ազօթէ Կարողիկի Առաքելական Եկեղեցւոյ հաստատութեան համար. Արեւելքէն Արեւմուտք և Հիւսիսէն Հարաւ, «ընդ ամենայն տեղիս քրիստոնէութեան, ո՛ւր և կարգան զանուն Տեառն սրբութեամբ» (Ժաճափէր+):

Արդ՝ սկզբունքի կէտերուն մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդիրը պիտի ըլլայ ա՛յնպէս որ չեղծուի անրի՞ծ և սուրբ հաւատքը, այսինքն՝ Մայր Եկեղեցին, այդ բանաւոր և մտաւոր հաստատութիւնը, ինչպէս նաեւ չխանգարուի այդ եկեղեցւոյ ընդհանրական (կաթողիկէ) և առաքելական նկա-

բաղիրը . ուրիշ խօսքով՝ Հայաստանի եկեղեցին չգաղթի այդ տիեզերական հաւատքի եկեղեցւոյն հաղորդութենէն և անդամակցութենէն :

Հայաստանի եկեղեցւոյն համար մեծ և իրական պարծանք մըն է , որ քրիստոնէութեան այդ հասկացողութիւնը սկիզբէն ի վեր պահած է անբիծ և անարատ , հակառակ իր ազգային ծանր տազնապներուն :

Եւ սկզբունքի կէտերու բարեկարգութեան մասին առ այժմ իմ կարծիքս այս է , թէ առանց ամբարտաւանութեան և առանց շաւակնոտութիւններու , մենք պարտաւոր ենք խոնարհիլ հաւատքի սրբութեան առջեւ և խորհիլ , և քիչ մը ժամանակ տալ սորվելու , կրթուելու , զայն հերքելէ և ուրանալէ յառաջ :

Եթէ բոլոր ազատ խորհողներ միաբանին եկեղեցւոյ հոգեւոր արժէքներուն իրականութեան վրայ , և նախնեաց պէս ընդունին որ մենք , իրր քրիստոնեայ ժողովուրդ , ծնունդն ենք հաւատքի մը , և բանաւոր ու մտաւոր եկեղեցի մըն ենք՝ չինուած այդ հաւատքին վրայ , այն ատեն աներկեւան պիտի աշխատինք պահել զայն , տալով ատոր արտայայտութեանց արդիական ձեւ և կազապար , մեր գիտութեան , մեր հասողութեան և փորձառութեան սահմաններուն մէջ :

Այս մասին ա'յսչափ :

Բ.— ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԵԱՆ ԿԷՏԵՐ

Արտայայտութեան առաջին կէտն է Հասարակաց Աղօթքը, այսինքն՝ հրապարակային պաշտամունքը եկեղեցւոյ մէջ:

Այս պաշտամունքը կարգաւորուած է եօթը ժամերու վրայ, ըստ Սաղմոսի թէ «Եօրն անգամ յառուօր օրհնեցից զեզ, վասն իրաւանց և արգարութեան քոյ» (Սաղմոս, ՃԺԸ, 164), և հաստատունն ձեւ մը առած է ժամագիրքով:

Իսկ եօրը ժամերն են՝ Գիշերային, Առաւօտեան, Արեւագաղ, Երրորդ կամ Ճաշու ժամ, Երեկոյեան, Խաղաղական և Հանգստեան ժամք:

Պարզ ուղղորութեամբ մը շուտով կը հասկըցուի թէ օրուան քսան չորս ժամերուն մեծագոյն մասը յատկացուած է Հասարակաց Աղօթքին, և եթէ ժամերուն բաժանմունքը պահուի խիստ ճշտութեամբ մը, հարկ է որ մարդիկ օրն ի բուն ժամ երթային աղօթելու քան թէ զբաղէին իրենց գործերով: Բայց ասիկա չափով մը հնարաւոր էր միայն վանական դրութեան մէջ. վասն զի վանքի կեանքն ու կենցաղը ուղղակի հիմնուած է, ի միջի ալլոց, կանոնաւոր աղօթքի և վանքի յատուկ աշխատութեանց վրայ:

Աշխարհի և գործի կեանքին մէջ բոլորովին անհնար էր պահել օրը եօթն անգամ աղօթելու զրութիւնը, ո՛չ միայն ժողովրդեան

համար, ալ նոյն իսկ առանձնական աղօթքի տեսակէտէն: Եւ անշուշտ այս է պատճառը, որ եօրեւնակաբար՝ քաղաքներու մէջ վերածուած է երկուրի, իսկ քանի մը վանքերու մէջ՝ երեքի, առանց խախտելու եօթը ժամերու կարգաւորութիւնը: Այսպէս՝ հիմա Առաւօտեան պահուն, իրարու կից և մէկ անգամէն կը կատարուին Գիշերային, Առաւօտեան, Արեւագալի և Ճաշու ժամերգութիւնները, իսկ Երեկոյեան պահուն՝ Երեկոյեան, Խաղաղասիւս և Հանգստեան ժամերգութիւնները: Քանի մը վանքերու մէջ, Ճաշու ժամը առանձինն կը կատարուի կէսօրէն յառաջ: Մեծ Պահոց ընթացքին՝ քաղաքներու մէջ ալ Ճաշու ժամերգութիւնը կը զատուի Առաւօտեանէն և կը կատարուի առանձինն իր աւանդական տեղը:

Հասարակաց Աղօթքին այս կարգաւորութիւնը երկար և հետեւաբար ձանձրալի սլիտիթուի, եթէ ուշադրութիւն չընենք՝ սա՛ իրողութեան որ իւրաքանչիւր ժամուն պաշտամունքը զատ զատ առնուած ատեն չատ չափաւոր է: Բայց երկար և ձանձրանալի կը թուին ատոնք, որովհետեւ կարգաւոր և երգելու կերպերը գոհացուցիչ չեն:

Պէտք է զիտել նաեւ, որ միայն ժամագիրքի սահմանին մէջ չեն պարփակուիր պաշտամունքին մասերը: Շարականներ կան, պարզ Սաղմոսերգութիւններէ զատ, Ս. Գրոց ընթեր-

ցուածներ կան, Պատարագ կայ, Քարող կայ, թո՛ղ Տօնական և հանդիսաւոր օրերու յատուկ լաւելուածներն ու ճոխութիւնները, որոնք ստուգիւ քովէ քով գալով ժամագիրքի կարգաւորութեանց հետ, չափէն աւելի յոգնեցուցիչ և ձանձրանալի կ'ընեն ժամերգութիւնը:

Լեզուի խնդիրն ալ դեր ունի այս ձանձրոյթին մէջ, և ասիկա դարմանելու համար քարոզութեան լեզուն եղած է ժողովրդական. այնպէս որ հայախօս տեղեր հայերէն, իսկ թրքախօս տեղեր թիւրքերէն քարոզ կը տրուի: Ասոր վրայ պէտք է աւելցնել նաեւ՝ տեղ տեղ Ս. Գրոց Ընթերցուածներուն և մեծ տօներու և օրերու յատուկ Աղօթքներու և Քարոզներու ընթերցումը ուղղակի ժողովրդական լեզուով:

Որպէս զի պաշտամունքը հաճելի ըլլայ, պէտք է որ համապատասխանէ ժողովրդեան հոգեւոր պահանջներուն, այսինքն՝ պէտք է ըլլայ սրտաբուխ և գիտակցական:

Եւ ասոր համար շատ կարեւոր են հետեւեալ կէտեր.

1. — Պաշտամունքը պէտք է համառօտուի, և ասիկա շատ դիւրութեամբ կարելի է ընել, զգուշանալով երկատրփունների և վերջնելով կրկնութիւնները:

2. — Ժողովուրդը ո՛չ միայն ունկնդիր և ակնհատեալ պիտի ըլլայ պաշտամունքին, այլ

նաև պիտի ե որ մասնակցի՝ պաշտանունքին: Ասիկա նորութիւն չէ. այլ նոյն ինքն եկեղեցւոյն վաղեմի կանոնը: Եկեղեցւոյն կենդանութեան և ոգեւորման համար ասիկա այնպիսի կենսական պայման մըն է որ բոլոր նոր եկեղեցիներ և կրօնական կազմակերպութիւններ կը դործադրեն զայն շատ լայն չափերով: Զօր օրինակ, կարգ մը Սաղմոսներ, Շարականներ և երգեր պէտք է երգուին ուղղակի ժողովրդեան կողմէն և ժողովրդեան մասնակցութեամբ:

Ասոր համար բարեփոխեալ ժամադիրքը պէտք է այնպիսի մեթոտով մը կարգաւորուի որ իր մէջ բովանդակէ պաշտամունքին բոլոր այն մասերը, որուն պիտի մասնակցի նոյն ինքըն ժողովուրդը և այդ ժամագիրքը հաւատացեալներուն ձեռքն ըլլայ եկեղեցւոյ մէջ՝ պաշտամունքի ընթացքին:

3.— Ժողովրդական մաքուր լեզուի ներմուծումը եկեղեցւոյ մէջ: Ինչպէս քարոզութեան լեզուն եղած է ժողովրդական, պէտք է որ Ընթերցուածներու լեզուն ալ ժողովրդականանայ:

Աղօթքներու լեզուն թէեւ «գրաբար», բայց պարզ է և դիւրահասկնալի: Ի հարկին կ'արժէ որ աւելի եւս պարզուի հարկ եղած սրբադրութեամբ:

Պատարագի երգերը բոլորովին պարզ են և դիւրահասկնալի. ատոնք պէտք է մնան անփոփոխ:

Երգերու և Շարականներու խղճամիտ ընտրութիւն մը բոլորովին պիտի ժողովրդականացնէ զանոնք, մա՛նաւանդ երբ այդ ընտրուածներ առանձին հատորով մը տպագրուին, և դժուար կտորներուն դիմաց դրուին «աշխարհաբար» թարգմանութիւններ կամ բացատրութիւններ:

4. — Երաժշտութեան և երգեցողութեան արդիացումը՝ պէտք է ըլլայ Բարեկարգութեան ամենէն կարեւոր կէտերէն մէկը: Եւ արդիացում հոս կը նշանակէ թէ՛ զեղարուեստին զիտական կիրարկումը մեր Եկեղեցւոյ մէջ և թէ՛ ժողովրդականացումը: Հետեւաբար ո՛չ միայն եւրոպական մեթոտ երգեցողութեան, այլ նաեւ գործիական երաժշտութեան պաշտօնական ընդունելութիւնը, Մայր Աթոռէն մինչեւ ամենէն համեստ Եկեղեցի:

Երաժշտութեան մէջ ամենէն աւելի կարեւորութիւն տրուած է Պատարագի, այն ալ թերի կերպով. վասն զի մասնաւորապէս Սարկաւագաց բաժինը անխնամ թողուած է:

Նոյն խի բազմաձայն պատարագ մը՝ երբ խնամքով երգուի, մէկուկէս ժամէն աւելի չի տեւեր: Երգեցողներուն քաշքշուքները և քմահաճոյքները կ'եղծեն երգեցողութեան վեհութիւնը և ձանձրալի կերպով կ'երկնցնեն զայն:

Մինչեւ հիմա ձայնադրուած Պատարագներ պէտք է վերաքննուին և պատշաճեցուն:

Պատարագի Աղօթից — որ յատուկ է Պատարագչի — կարճութեան և երկարութեան :

Սարկաւազաց բաժնին մէջ կան ա'յնպիսի իմաստալից կտորներ , որոնք կ'ընդհատուին , և այսպէս՝ Հայոց իրապէս հոյակապ և գեղեցիկ Պատարագը շատ բան կը կորսնցնէ իր ամբողջական մեծութենէն :

Պատարագի մէջ քանի մը տեղեր ալ կան , որոնք պէտք է որ յարմարցուին եկեղեցւոյ արդի վիճակին : Զօր օրինակ , արդի եկեղեցւոյ մէջ չկան նախկին եկեղեցւոյ յատուկ երախսներ (հասակաւոր , անկնունք նորահաւաք քրիստոնեաներ) , քերականներ , սպաշխարողներ , աննախուրներ , որոնք «առ դրունս» կ'ելլէին , Սարկաւազաց ազդարարութեամբ , սրբագործութենէն առաջ : Ո՛չ միայն անոնք չկան հիմա , այլ նաեւ եկեղեցւոյ շէնքերն ալ շատո՛նց դադրած են այդ պէտքին համաձայն շինուելէ : Հին եկեղեցին իրապէս երկու բաժանում ունէր . միջնորմով կը զատուէին ատոնք , և դուռ մը միջնորմին մէջտեղ : Ս . Պատարագը կը մատուցուէր ներքին բաժանման մէջ . իսկ առաջին կամ արտաքին բաժանումը յատկացուած էր Աղօթաւորներու , երբ Պատարագ չկար : Հայաստանի հնագոյն եկեղեցիներուն մէջ պահուած էր այդ բաժանումը : Մշոյ Ս . Առաքելոց վանքին տաճարը ընտիր նմոյշ մըն էր այս ճարտարապետութեան :

Արդ՝ սրբագործութենէ յառաջ երբ Սարկաւազը կ'ազդարարէր. «Մի՛ նֆ յերախայից, մի՛ նֆ ի քերահաւասից, եւ մի՛ նֆ յապաշխարոդաց եւ յաննափրից մերձեացի յաստաւծային խորհուրդս» եւ յետոյ՝ երբ կը ձայնէր, «եւ որք ոչ եֆ կարողֆ հաղորդիլ աստաւծային խորհուրդս՝ առ դրունս եղեֆ եւ աղօթեցեֆ», բոլոր անոնք Եկեղեցւոյ ներքին մասէն դուրս կ'ելնէին, եւ միջնորմի դրան քով կամ ետեւ կը կենային, եւ այնքան խիստ էր այս կարգադրութիւնը որ Սարկաւազը, խնամքով կ'ազդարարէր Դռնապաններուն, թէ լա՛ւ նայեցէք դռներուն, զգուշութիւն ըրէք որ այդ անպատրաստներէն կամ անարժաններէն մէկը ներս չսպրդի. — «Զդրունրս, զդրունս առնեալն խնաստաքեալն եւ զգուշութեալն»:

Ասոնք այլ եւս պարզ յիշատակներ են, եւ հետեւաբար՝ անհամաձայն տիրող իրականութեան:

Բարեփոխութեան արժանի՝ են նաեւ Պատարագի մէջ կատարուած յիշատակութեանց մասերը, որոնք մեր Պատարագին ամենէն խորհրդաւոր եւ ազդուոր մասերն են:

Պատարագը աւելի եւս կոկիկ ընելու համար ժամանակի տեսակէտէն, կարելի է նաեւ նկատի առնել Աւագ Հինգշաբթիի եւ Ծրագաւոյցի երեկոներուն՝ Պատարագի սկսուածները: Այս կերպին մէջ կէս ժամու չափ շահ մը կայ

ժամանակի, որ կրնայ յատկացուիլ Քարողի և
Կենդանի խօսքին ազդեցութիւնը հրաշալի-
է: Հայաստանեայց Եկեղեցին իր պաշտամուն-
քին մէջ կարեւոր տեղ մը տուած է Կենդանի
խօսքին քարոզութեան: Ուրախտի է որ շա-
տոնց դադրած է մեր եկեղեցւոյ մէջ քարողե-
լու հին՝ միջնադարեան մեթոտը թէ՛ դադա-
ւարներով և թէ՛ լեզուով:

Մեր եկեղեցւոյ բեմը պէտք է կազմակեր-
պուի այնպէս որ Կենդանի խօսքը հական մա-
սըն ըլլայ պաշտամունքին: Բեմի կազմակեր-
պութիւնն ըսելով կը հասկնամ՝ խօսողներու
պատրաստութիւնն, խօսքի պատրաստութիւնն և
կանոնաւոր քարոզութիւնն:

Եկեղեցւոյ պաշտամունքի արտայայտու-
թեան հետ սերտ կապ ունին կարգ մը ծիսա-
կան արարողութիւններ, որոնք ամէն ատեն
կը կատարուին ժողովրդեան կեանքին ու կեն-
ցաղին մէջ: Ասոնք են Ձեռնադրութիւնք, Մկրտու-
թիւն, Պատկ, Թաղում, և այլն, որոնց կատար-
ման կանոնները կարգաւորուած են Մաշնոցի
կամ Ծիսարանի մէջ:

Պէտք է խոստովանիլ որ այս կանոններ
չափազանց երկար են և խճողուած կրկնու-
թիւններով:

Արտայայտութեան ձեւերը չեն համապա-
տասխաներ իրականութեան, հետեւաբար
դադրած են ըլլալէ չինիչ ազդակներ:

Արդի եկեղեցւոյ մէջ իրապէս ձեռնադրուեալ պաշտօնեաներ են Բահասնայֆ, Վարդապետֆ, Եպիսկոպոսֆ և Կաթողիկոսֆ:

Սարկաւագութիւնը, դժբախտաբար դադրած է իրականութեան մէջ: Ամուսնացեալ Սարկաւագութիւնը իսպառ վերջացած է: Իսկ ամուրի Սարկաւագութիւնը Վանքերու մէջ կայ, այն ալ իբրեւ պատրաստութեան շրջան մը Վարդապետութեան համար:

Բահանայք և աշխարհականք (գալիւր եղած ըլլան կամ ոչ) կը կատարեն Սարկաւագի պաշտօնը եկեղեցւոյ մէջ:

Դպրութեան չորս աստիճանները անուանական են իրականութեան մէջ:

Արդ՝ պէտք է զտել Ձեռնադրութեան Կանոնները իրական պէտքի համաձայն:

Մկրտութեան Կանոնը պէտք է փոխուի նոյն իսկ նորադարձներու յարմարութեամբ: Փոքրիկ տղոց մկրտութեան յատուկ Կանոն մը պէտք է խմբագրել: Արդի Կանոնը ո՛չ միայն նորադարձներու կամ երախտներու համար է, այլ նաեւ Դրոշմի կամ կնունքի իւզլին օրհնութեան հետքերը կան հոն, որ աւելորդ են այժմ, քանի որ հիմայ օծման իւզը միայն մէկ տեսակ է Հայց. եկեղեցւոյ մէջ, և այն ալ արդէն օրհնուած և պատրաստուած է Կաթողիկոսական օրհնութեամբ:

Պսակի Կանոնը չափազանց երկար է, նախ

անոր համար որ կցորդուած է ճաշու ժամու
 ժամերգութեան և Պատարագի: Այս կը նշա-
 նակէ որ Պսակները անպատճառ օրհնուելու
 են եկեղեցւոյ մէջ, այն ալ առտուները: Եւ ի-
 րօք, Հայ բարքերու մէջ՝ պսակներ երբեմն կը
 կատարուէին ԲԾ. առտուները եկեղեցւոյ մէջ,
 Պատարագի սկիզբը:

Բայց յայտնի է որ Պսակներ առ հասարակ
 կ'օրհնուին տուներու մէջ, և տունը նուիրա-
 կա՛ն է սրբավայրի մը պէս. թող որ այժմ պը-
 սակ և հարսնիք կ'ըլլան տուներէն դուրս ալ,
 պատշաճ վայրերու մէջ:

Երկրորդ անոր համար որ, Երկրորդ Պսակի
 և Թագվերացի Կանոնները արդի բարքերու մէջ
 աւելորդ են այլ եւս, որովհետեւ Երկրորդ Պսակի
 մէջ՝ միշտ այրի ընդ այրւոյ չի պատահիր, ասկէ
 դատ՝ քանի որ երրորդ անգամ պսակուողներ
 ալ կ'ըլլան, հարկ պիտի ըլլար Երրորդ Պսակի
 Կանոն մըն ալ ունենալ, թող չորրորդ պսակ-
 ները, որոնք թէեւ ցանցառ, բայց կը պատա-
 հին:

Իսկ Թագվերացը հին բարքերու մէջ իրա-
 կան նշանակութիւն մը ունէր, քանի որ պը-
 սակը օրհնուելէն ետքը, ամենէն քիչը երեք
 օր, փետան՝ իբրեւ թագաւոր և հարսն՝ իբրեւ
 թագուհի պսակեալներ հարսանեկան խնճոյք-
 ներու խրախճանքի մէջ շնորհաւորութիւններ
 կ'ընդունէին, և յետոյ՝ իրենց թագերը կ'առ-

նուէին քահանայական օրհնութեամբ : Այդ հին բարքեր փոխուած են այժմ և հին սովորութիւնք վերցած : Եւ ինչպէս որ նոյն իսկ պըսակի արարօղութիւններէն բաւական կէտեր չեն գործադրուիր այլեւս, — զոր օրինակ, հարս ու փեսին ձեռնտուութիւնը նախ տան ու ապա եկեղեցւոյ մէջ, Թաղվերացի ատեն պսակեալներու զլխուն վրայ ուր դնելը, եւ այլն, հակառակ որ Մաշտոցի խրատներուն մէջ գրուած են ատոնք — այնպէս ալ քաղվերացը այլ եւս էական մասը չի կազմեր Պսակի կանոնին :

Թաղման կանոնը ծէսի և աղօթքներու կողմէն կը պահանջէ մե'ծ բարեփոխութիւն որովհետեւ թաղումը և ատոր յաջորդող բոլոր կարգեր, երկրորդ օրուան հոգեհանգիստէն, մինչեւ տարելից, ինքնին բարեփոխուած են :

Շատ տեղ և շա'տ հեղ տան կարգ չի կատարուիր, և եկեղեցւոյ մէջ երկու կանոնները (տան և եկեղեցւոյ) իրարու կցել և կատարել աւելորդ երկարութիւն մըն է :

Կեանքի և կենցաղի արդի պայմաններուն մէջ, երբ ննջեցեալք Քաղաքապետութեան հսկողութեան ենթակայ են, ինչպէս Ամերիկայի մէջ, և մեռելաթաղութիւնը՝ քաղաքին առողջապահիկ պայմաններուն համեմատ արհեստ մը եղած է, պէտք է որ Հայց. եկեղեցւոյ թաղման կարգը բարեփոխուի և պատշա-

ճեցուի տիրող պայմաններուն :

Միեւնոյն Յարեփոխութեան պէտք ունին եկեղեցականաց յատուկ Թաղման կարգեր :

Չափազանց երկար արարողութիւններ , ընթերցուածներ և Աղօթքներ բոլորովին կ'եղծեն յուղարկաւորութեան պատկառանքը :

Իսկ վերջին օծումը գիտկնացած մարմնի վրայ , զո՛ւրկ է սեւէ հոգեւոր աղգեցութենէ և շինութենէ թէ՛ վախճանեալին համար և թէ՛ կենդանի մնացողներուն համար : Պէտք է բոլորովին վերցուի այս աւելորդ մենաշնորհը վախճանեալ եկեղեցականներու թաղման կարգէն :

Թաղման հետ Դիակիզումը (Cremation) հետզհետէ ընդունելութիւն գտնելու վրայ է այժմ , զոր օրինակ , հոս՝ Ամերիկայի մէջ : Արդ՝ Մաշսոցի թաղման կարգը , իր ընթերցուածներով , աղօթքներով և արարողական ձեւերով բոլորովին օտար է գիտկիզման կարգին , որ քաղաքային առողջապահիկ պայմաններով ճշգրտուած է :

Ես անգամ մը յանկարծակիի եկայ Ամերիկայի մէջ , երբ հրաւիրուեցայ թաղման կարգ կատարելու Հայ տուն մը .— բարեպաշտ հայքրիստոնէի մը տուն էր այդ . վախճանած էր տան մեծ մայրիկը . տան կարգը կատարեցինք , դադարը և յուղարկաւորք ինքնաշարժներով ուղղուեցան գերեզմանատուն , և երբ հաւանք

հոն, դադաղը փոխանակ տանելու գերեզմանի փոսը, առաջնորդեցին յիսկիզարան, որ կառուցուած է Գերեզմանատան մէջ, տափի մը վրայ. յանկարծակիի եկայ, որովհետեւ նախապէս բան չէին ըսած ինձ: Ես, Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Եպիսկոպոս մը, ի՞նչ պիտի ընէի ինձ համար բոլորովին նոր և յանկարծական դէպքի մը հանդէպ... — բնական է, Մաշտոցի գերեզմանակարգէն դուրս չեկայ, բայց այդ կարգը յարմարեցուցի պարագային:

Թաղման (?) կարգը կատարեցի, դադաղը իջեցուցին դիակիզարանին վարի յարկը մեքենական վեհութեամբ, ներմուծեցին զայն փուռը, մենք, յուղարկաւորք և ես մնացինք վեր: Ճիշտ ժամ մը պէտք էր որ մեռելը այրէր և և աճիւնանար: Մեր գործը լմնցած էր. մնացածը դիակիզարանի պաշտօնէից գործն էր. անոնք աճիւնը պիտի ամփոփէին սափորի մը մէջ և պիտի դնէին վարձուած պահարանիկներէ մէկուն մէջ. որովհետեւ մեծ մայրիկը սիրելի էր և իր զաւակունք անոր աճիւնը պիտի տանէին հայրենիք և պիտի թաղէին իր բնաշխարհի մայր հողին մէջ...:

Ո՛չ հող օրհնեցի, ո՛չ ալ գերեզման կընքեցի: Վասն զի մեռելը չթաղեցինք, այլ մեռելը այրեցին, աճիւնացուցին:

Որչափ ծիծաղելի պիտի ըլլար եթէ կատարուէր Մաշտոցի կանոնը տառական ճըշ-

դու թեամբ :

Ի՞նչ պիտի ընէ Հայոց եկեղեցին : Պիտի արգիլէ՞ դիակիր զուժը :— Բնական է՝ ո՛չ :

Ամերիկայի մէջ կրօնական տեսակէտով մեծ խնդիր մը եղած է դիակիր զուժը : Ոմանք ոչ քրիստոնէական կը գտնեն դիակիր զուժը , ոմանք նպաստաւոր կարծիք յայտնած են :

Դիակիր զարանի մը կողմէ հրատարակուած տետրակի մը մէջ՝ հեղինակաւոր եկեղեցականներ շատ նպաստաւոր գաղափարներ ըրած են , և դիակիր զման մէջ քրիստոնէութեան հակառակ բան մը չեն գտած , և յանձնարարած են աճիւնացման այս մեթոտը իրրեւ առողջապահիկ և դիւրին մեթոտ մը :

Այս տեսակէտին վրայ քիչ մը ծանրացայ , որովհետեւ բոլորովին նորութիւն մըն է , որ հարկ կը դնէ մեր վրայ խորհելու եւ բան մը ընելու :

Օրէնսդիտական ասացուած մը կայ , որ կ'ըսէ , «Հարկ լուծանէ զօրէնս» . հարկը օրէնքը կը լուծէ . եւ ստուգիւ ո՛չ միայն կը լուծէ , այլ նաեւ նոր օրէնք կը ստեղծէ :

Այսպէս է կեանքը , կենցաղը . միշտ հօլովման մէջ , շարժման մէջ , բարեփոխութեան մէջ :

Չեմ ուզեր մատնանիչ ընել Մաշտոցի ուրիշ կարգերն ու կանոնները , որոնք նոյնպէս պէտք է բարեփոխուին եւ պատշաճեցուն արդի կեանքի եւ կենցաղի պայմաններուն :

Գ.— ԿԱՐԳՈՒԿԱՆՈՆԻ ԿԷՏԵՐ

Եկեղեցական Բարեկարգութեան խնդրին մէջ ամէնէն աւելի աչքի զարնող կէտեր առնոնք են, որ շօշափելի են: Եւ այս է պատճառը որ երբ Ժողովուրդը Բարեկարգութիւն կ'ըսէ, կը հասկնայ այդ շօշափելի կէտերը:

Ժողովուրդը իր մեծամասնութեան մէջ շատ բան չի հասկնար դաւանաբանական նըրբին խնդիրներէ, և հետեւաբար առնոնք շատ չեն հետաքրքրեր զինքն: Բայց, զոր օրինակ, եկեղեցականներու տգէտ կամ գիտուն ըլլալը, անոնց բարքն ու վարքը, պաշտամունքի, արարողութեանց երկարութիւնը կամ կարճութիւնը, եւայլն, այսպիսի շօշափելի, թանձրացեալ խնդիրներ, որոնք եկեղեցական կարգուկանոնի վերաբերեալ խնդիրներ են, չափազանց կը հետաքրքրեն զինքն:

Իսկ այս խնդիրներու առաջինն է եկեղեցականաց պատրաստութիւնը իրենց կոչման:

Կ'արժէ որ այս կէտը լա՛ւ ճշգուծի և լա՛ւ հասկցուի:

Շատեր եկեղեցական կ'ըլլան մեր մէջ, որովհետեւ կամ պատրաստ հաց զանեւու միջոց մըն է այդ իրենց համար և կամ իրենց սին փառասիրութեան գոհացում տալու ապարեղ ըն:

Ծանօթ ասացուած մը կայ մեր Ժողովըր-

դեան մէջ, որ շատ իմաստալից է. — «Մարդ չկաւ, *skeřskor* եղաւ»: Վասն զի շատեր, որ կամ միջակ և միջակէն ալ վար ուսուցիչ եղած են, կամ Շարական երգելու յարմար ձայն մը ունեցած են, կամ աղուոր տեսք մը ունեցած են, կամ ազգեցիկ անձերու և կողմնակցութիւններու մարդ եղած են, այդպիսիներու համար ապրելու, հացի ապահով և անաշխատ միջոց մը կը համարուի Քահանայական արարեկը:

Եւ որովհետեւ Քահանայութիւնը շատ խոնարհ ասպարէզ մը նկատուած է, կա՛ն այնպիսիներ ալ, որ քիչ շատ ուսում առած են, և կամ խօսելու և գործելու մէջ մասնաւոր առաւելութիւններ ունին, և կամ ինչպէս կ'ըսուի «կլլած են աշխարհի քերականութիւնը», ասոնք ալ կը նետուին եկեղեցական արարեկ, կամ մեծ և հարուստ Վիճակի մը Առաջնորդ ըլլալու գլխումով, և կամ Պատրիարք և Կաթողիկոս ըլլալու առաջադրութեամբ: Ուրիշ բաղձանք, ուրիշ ձգտում չկայ ասոնց համար:

Եւ այս իրականութեան մէջ կարծես կը չորսուին արժանաւորներ, որոնք բացառութիւն կազմելու չափ սակաւաթիւ են:

Գիտեմ որ այս ողբալի վիճակին մեծ պատճառներուն առաջինն էր մեր ազգին հարստահարեալ վիճակը «Թիւրքիոյ» մէջ: Եւ ասոր հետեւանքով չքաւորութիւնը, որու

Ճնշման տակ հայ ժողովուրդը ստիպուած է
գոհանալ եղածով: Հերիք է որ Եկեղեցին չը
փակուի, այս է կարեւորը. մնացածը օր մը
կրնայ նկատի առնուիլ և կարգադրուիլ...

Որպէս զի եկեղեցին ոգեւորուի, կենդա-
նանայ և ըլլայ գրաւիչ ու շինիչ, պէտք է
ծառայութեան կոչուին ոգեւորեալ անձեր. ու-
գեւորեալ՝ ո՛չ միայն կրօնական գիտակցու-
թեամբ, այլ նաեւ ծառայութեան սիրով: Այս
ոգեւորութիւնը մարդ այն ատեն կ'ունենայ,
երբ կոչում (vocation) զգայ իր ներսը: Իսկ
անոնք, որ կոչում չունին եկեղեցական ծառա-
յութեան և միայն աւարտեզ մը կը տեսնեն
Եկեղեցւոյ մէջ, այս կամ այն նպատակի մը
հասնելու համար, չե՛ն կրնար ոգեւորուիլ և
հետեւաբար չեն կրնար ծառայել:

Առաքելական բացատրութեամբ այս ծա-
ռայութեան անոնք միայն յարմար և արժա-
նի են, որոնք Աստուծոյ կ'ընտրուին, և ոչ
թէ անոնք, որ իրենք զիրենք կ'ընծայեն (Բ.
Կ.Ղ.Շ. Ժ. 18):

Առաքելական այս իմացումը Ձեռնադրու-
թեան բանաձեւին մէջ կ'արտայայտուի շատ
պարզ կերպով. — Եկեղեցւոյ պէտքերն ու կա-
րիքները կը լեցուին աստուածային և երկնա-
ւոր Շնորհիքով, և այդ ՇՆՈՐՀԲՆ է որ սպասա-
ւորութեան, այսինքն ծառայութեան կը կոչէ ըն-
ծայեալը:

Արդ, Հայաստանեայց եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան մէջ, եկեղեցականաց պատրաստութիւնը պէտք է հիմնուի կոչման և ծառայութեան սկզբունքին վրայ: Հնար եղած չափով պէտք է խիստ ըլլալ այս սկզբունքին զօրծադրութեան:

Իսկ պաշտօնատարութեան համար պէտք է ընդունիլ այնպիսի չափանիշ (standard) մը, որ կարող ըլլայ հոգեկան և մտաւոր զարգացման մակարդակը բարձր բռնել և ուսուցանելու և առաջնորդելու կարող և ընդունակ ընել եկեղեցական մարդը:

Եկեղեցականը —, մա՛նաւանդ անոնք որք կոչուած են բարձր ծառայութեան և պատասխանատուութեան, ոչ միայն պէտք է անցած ըլլան միջնակարգ դպրոցէ մը, այլ նաեւ կրթութեամբ ըլլան մասնագիտօրէն՝ եկեղեցական բարձրագոյն հաստատութիւններու մէջ:

Փորձը ցոյց տուաւ թէ նոյն իսկ թիֆլիզեան քննական վարժարանը, Էջմիածնի Գէորգեան ճեմարանը և Արմաշու Դպրեվանքը կրցան բաւական մարդ պատրաստել, բայց այդ պատրաստութիւնը յարմար և բաւական չեղաւ մեր եկեղեցւոյ ահագին պէտքերուն. և այդպիսի պատրաստութիւն մը մա՛նաւանդ աշուհեմեա ամենեւին պիտի չհամապատասխանէ մեր եկեղեցւոյ նորագոյն պէտքերուն:

Եկեղեցական պաշտօնը հրապօր չունի:

Եկեղեցականութիւնը լինիած է, եւալն, ա՛յո է զլխաւոր զանգատը և իրականութիւնը, և այնպէս կը կարծուի որ ասոր պատճառն է նախ կուսակրօնութիւնը և յետոյ՝ եկեղեցականաց ապրուստի խնդիրը: Որովհետեւ, կ'ըսեն, եթէ ջնջուի ամուրի եկեղեցականութիւնը և եկեղեցականաց ապրուստին համար ալ հաստատուի կանոնաւոր թոշակի դրութիւնը, այն ատեն կարող և պատրաստուած մարդիկ սիրալոժար պիտի նուիրուին եկեղեցական ծառայութեան, և հետեւաբար եկեղեցականութիւնը պիտի բարձրանայ:

Այս հաւաստումներու մէջ պէտք է խոստովանիլ որ կա՛յ ճշմարտութեան մաս մը, բայց ո՛չ ամբողջ ճշմարտութիւնը:

Իսկ ամբողջ ճշմարտութիւնը բացատրելու համար, իմ խոնարհ կարծիքով, պէտք է ուշադրութիւն ընել նաեւ սա՛ կէտերու.

1. — Եկեղեցին կամ աւելի ճիշտը՝ կրօնքը տալնապի շրջանէ մը կ'անցնի բոլոր աշխարհի մէջ, քանի որ մարդիկ չեն ուզեր մըշակել իրենց հաւատքի կարողութիւնը, և բանաւորութեան սահմանները կը փակեն զբրական և նիւթական պատուարներով:

Սանկ վերջին յիսուն տարիներու ընթացքին, և մասնաւորապէս 1908է ի վեր նոյն իսկ մեր ժողովրդեան մէջ և մեր ժողովրդեան զաւակներու միջոցաւ, հակակրօն և հակաեկե-

ղեցական կարծիքներ և գաղափարներ տրուեցան մեր ժողովուրդին և մեր ուսանող սերունդին :

Իսկ Մեծ Պատերազմը , իր սարսափներով և ապականութիւններով սասանեցուց բարոյական աշխարհը և թեթեւ վճիռներ արձակել տուաւ կրօնքի և եկեղեցւոյ մասին : Թէեւ եկեղեցին անհոգ և անտարբեր կերպով չդիտեց մտքերու այս ցաւագար փոփոխութիւնը , և օրինակի համար Ամերիկայի մէջ եկեղեցին ստեղծեց հակադեցութիւն մը , որուն շնորհիւ կրօնքին նշանակութիւնը այժմ աւելի եւս կը շեշտուի դործնական կեանքի մէջ :

2. — Կա'ն մարդիկ , որոնք դպրոց տեսած են և շօշափելի յարմարութիւններ ունին եկեղեցական ծառայութեան , բայց կը խորշին և կը խրաչին այդ ծառայութենէն . որովհետեւ , կ'ըսեն պարկեշտօրէն թէ իրենք այսինչ և այնինչ բաներու չեն հաւատար եկեղեցւոյ պաշտօնական գաւանանքին մէջ . թէ համամիտ չեն կարգապահական սեղմումներու , զոր օրինակ , կուսակրօնութեան , ապրուստի հայթայթման անորոշ դրութեան , եւայլն , հետեւաբար չեն ուզեր եկեղեցական ըլլալ :

Պէտք է դիտնալ որ Հայց . եկեղեցւոյ մէջ պապական խտուրթիւն չկայ , բառին բոլոր իմաստներով . բայց մեր եկեղեցին չի հանդուրժեր մաւր Հաւասքի և Կարգուկանոնի անխիստնութեան :

Եւ եկեղեցական ծառայութեան համար շօշափելի յարմարութիւններ ունեցող անձինք իսկ, որք կը յաւակնին այնքան ազատամիտ երեւիլ, բայց ազատամիտ չեն այս իրողութիւնները տեսնելու և յարգելու չափ:

3. — Կա՛ն մարդիկ ալ, որ ամէն կերպով կրնան գոհացնել եկեղեցին իրենց յարմարութիւններով, բայց շատ նեղ կը զտննելիկեղեցական աւարեղը իրենց համար, և կը ձգտին ուրիշ աւարեղներու, ուր գոհացում կրնայ գտնել իրենց կարողութիւնը և փառասիրութիւնը:

Ինչպէս որ կը տեսնուի այս վերլուծումներէն, դժբախտ չփոթութիւն մը կայ եկեղեցական կոչման և եկեղեցական աւարեղի մէջ: Անոնք որ ծառայելու կոչումը կ'զգան և կը պատրաստուին այդ գիտակցութեամբ, այլեւս չեն խորհիր և չեն կրնար խորհիլ ուրիշ կէտերու վրայ. որովհետեւ իրենք կոչուած են ծառայելու: Յառաջացումը և փառքը այսպիսի ծառայողներուն ետեւէն կը վազեն, և ոչ թէ իրենք կը հետապնդեն: Իսկ անոնք որ աւարեղ միայն կը տեսնեն եկեղեցականութեան մէջ, չեն կրնար հասկնալ թէ ի՞նչ է կոչումը և ծառայութիւնը. որովհետեւ իրենց միտքը բոլորովին սեւեռուած է այդ աւարեղին մէջ: Այսպիսիք են որ փառք կը հետապնդեն:

Գալով կուսակրօնութեան, երկու կողմ ունի այն.

ա) Իբրեւ անբնական կեանք, որ չըջապատուած է սալթաքումներով և գալթակղութիւններով:

բ) Իբրեւ արգելք ամուսնացեալ եկեղեցականներու յառաջգլմութեան:

Եւ այնպէս կը կարծուի որ երբ կուսակրօնութիւնը ջնջուի բացարձակապէս, սալթաքումներ և գալթակղութիւններ տեղի պիտի չունենան. իսկ ամուսնացեալ եկեղեցականներ (քահանաներ) պիտի յառաջգլմեն նուիրապետութեան բարձրագոյն աստիճաններուն մէջ, և քանի որ չատ մը կարող ամուսնացեալ և ամուրի անձեր, որ արժանիք ունին և խրտչելով չեն ուզեր մտնել եկեղեցական աւպարհգ, այնպիսիներ եկեղեցական պիտի ըլլան, և անոնց շնորհիւ եկեղեցին պիտի բարեկարգուի և պիտի ոգեւորուի:

Բայց պէտք է լաւ ուշադրութիւն ընել որ կուսակրօնութեան բացարձակապէս ջնջումէն ամենեւին պիտի չծնին այդպիսի երեւակայական բարիքներ:

Որպէսզի սխալ չհասկցուիմ, կը փութամ դիտել տալ թէ ես բոլորովին համամիտ եմ որ կուսակրօնութիւնը պարտաւորի՞ չըլլայ մեր եկեղեցոյ մեջ:

Կուսակրօնութիւնը կամ ամուրիութիւնը

կենցաղավարութեան կերպ մըն է, և պէտք է որ մարդոց ազատ կամքը չբռնադատուի կենցաղի ընտրութեան մէջ:

Դարձեալ՝ պէտք է որ նուիրապետութեան բոլոր աստիճանները հաւասարապէս բա՛ց ըլլան ամուրի և ամուսնացեալ եկեղեցականներու առջեւ:

Եւ այն ատեն՝ եկեղեցական աստիճաններու մէջ յառաջացումը պէտք է հիմնուի ո՛չ թէ եկեղեցականին ամուրի կամ կանամբի ըլլալուն վրայ, այլ անոր ծառայութեան արդիւնքին վրայ, անոր իրական և ապացուցեալ արժանիքին վրայ:

Ես չիտակ չեմ գտներ կուսակրօնութեան բացարձակ շնջումը եկեղեցւոյ մէջ. որովհետեւ կուսակրօն եկեղեցականութիւնը չըջապատող սալթաքումներ և դալթակղութիւններ միայն և ուղղակի կուսակրօն կամ միանձնական կենցաղի արդիւնք չեն: Եթէ այդպէս ըլլար, ամուսնական աշխարհի մէջ տեղի պիտի չունենային այնքան յայտնի և հասարակ սալթաքմունք և դալթակղութիւնք: Սեռային զեղծումներ և ապօրինութիւններ արդիւնք չեն մարդոց ամուրի կամ ամուսնացեալ կենցաղին, այլ անոնց կրթութեան և դաստիարակութեան:

Վասն զի կա՛ն մարդիկ, այր թէ կի՛ն, որ իրապէս կը սիրեն կուսակրօն կենցաղը, և ա-

մենայն պարկեշտութեամբ հաւատարիմ են իրենց կուսակրօնութեան :

Ասոր հակառակ նաեւ , կա'ն մարդիկ , այլ թէ կին , որ թէեւ ամուսնացած են , բայց ամուսնութիւնը չէ' կրցած զսպել և չափաւորել անոնց տպօրէն միտումները , անհաւատարմութիւնները :

Ամուսնական բազմակնճիւ խնդիրներ ամէն օր կ'ապացուցանեն և կը հաստատեն այս իրողութիւնը :

Այս է պատճառը՝ որ ես Հայց. եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան տեսակէտէն , իրական բարիք մը կամ դարման մը չեմ տեսներ կուսակրօնութեան բացարձակապէս ջնջման մէջ . որովհետեւ ասիկա , ինչպէս որ ջանացի բացատրել , ո'չ միայն ազատ կամքի և կենցաղի ընտրութեան դէմ է , այլ նաեւ ամուսնական կեանքի գալթակղութիւններ նոյնքան իրական են բոլոր աշխարհի , հետեւաբար և մեր ազգի և եկեղեցւոյ մէջ :

Ընդհակառակը երբ մարդիկ ազատ թողուին իրենց կենցաղի ընտրութեան մէջ , հերիք է որ եկեղեցական եղած ըլլան ծառայելու կոչումով և պատրաստած՝ այսպիսի ծառայութեանը հասնար , այն ատեն եկեղեցականին արժանիքն է որ պիտի բարձրացնէ զինքն . վասն զի հաւատարիմ կուսակրօն կենցաղ մը այնչափ

յարգի է, ո՛րչափ հաւատարիմ ամուսնական կենցաղ մը:

Այս սկզբունքով պէտք է որ այրիացեալ եկեղեցականք աղատ ըլլան նորէն ամուսնանալու կամ ամուրի մնալու: Բայց այս աղատութիւնը պէտք է որ անսահման ըլլայ. այսինքն՝ եկեղեցական մը երբ այրիանայ, և ամուսնանայ երկրորդ անգամ, և դարձեալ այրիանայ, այլ եւս պէտք է ամուսնանայ: Ասիկա բոլորովին համաձայն է եկեղեցւոյ կարգուկանոնի ոգւոյն և աւանդական ըմբռնումներուն:

Քիչ մը յառաջ դիտել տուի թէ սեռային զեղծումներ արդիւնք են մարդոց կրթութեան և դաստիարակութեան:

Եկեղեցական Բարեկարգութեան մէջ, սեռային խնդիրներու և ամուսնական կեանքի տեսակէտէն, պէտք է որ մեր ամբողջ ժողովուրդը կրթուի և դաստիարակուի:

Սոսկալի տգիտութիւններ կը տիրեն ամուրի և ամուսնական կենցաղի պահպանութեան մէջ: Մեր ժողովուրդը իր ամբողջութեան մէջ պէտք է այնչափ կրթուի և դաստիարակուի ներքին կեանքի մասին, որ բնական աւելի կարեւորութիւն չընծայէ սեռային խնդիրներուն, և զեղծումներով չսպախակէ տոհմային ոյժը և բարոյականը: Լուսաւոր և զօրաւոր գիտակցութիւն մը կը խափանէ ամէն

չարիք: Եւ այս գիտակցութեան պէտք ունին
ամուրիներն ալ ամուսնացեալներն ալ, եկե-
ղեցական ըլլան թէ աշխարհական:

Մեր եկեղեցական կանոնագիրքը չատ հե-
տաքրքրական տրամադրութիւններ ունի այս-
պիսի խնդիրներու մասին: Եւ ասիկա կը նը-
շանակէ թէ խնդիրը նոր չէ, և թէ նախնիք
հնար եղածին չափ խղճմտօրէն կը հսկէին ի-
րենց ներքին կենցաղին վրայ:

Այժմ որ ըմբռնումներ փոխուեր են սե-
ռային յարաբերութեանց մասին, և ամուս-
նական կեանքի պայմանները չեն պահուիր
մեր ժողովուրդին յատուկ աւանդական եր-
կիւղածութեամբ, և մարդիկ կարծես կը մի-
տին ամուսնութիւնը նկատելու աւելի իրրեւ
հաճոյքի կերպ մը, քան թէ լուրջ պատասխա-
նատուութիւններով շրջապատուած պարտա-
ւորութիւն մը, զիտեմ որ եթէ ո՛չ բոլորովին
անհնար, բայց զոնէ դժուար է խօսք հասկը-
ցընել մեր ժամանակակիցներուն՝ այս փա-
փուկ խնդիրներու մասին:

Սակայն վստահ եմ որ երբ Մեծ Պատե-
րազմի հետեւանքով ստեղծուած քաղաքական
և տնտեսագիտական կացութիւնը փոխուի, և
վերսկսի կանոնաւոր (normal) կեանքը, և
ազգերու շարքին մէջ հայ ժողովուրդն սկսի
իր ամբողջական վերաշինութեան, այն ատեն
խօսք պիտի հասկնան մեր ազգին զաւակները,

և մեր նոր կրթութեան և դաստիարակութեան մէջ իրենց արժանի տեղը պիտի բռնեն ներքին կեանքի և կենցաղի խնդիրները :

Առ այժմ կարող եմ սա չափը հաւաստել թէ կուսակրօնութիւնը , որ իր արժէքը կորսնցուցած է այժմ , այնպիսի վիճակ մըն է , մա՛նաւանդ սրբասուն կուսակրօնութիւնը , որ հիանալի ընդունակութիւններ կը ստեղծէ մշտաւոր և հոգեկան մեծ և մնայուն զարգացումներու : Անշուշտ ըսել չեմ ուզեր թէ ամուսնական վիճակը արգելք է այսպիսի մեծութիւններու : Բայց ես վստահ եմ որ նախկին և արդի միանձնութեան հոյակապ դէմքերը , որոնք փայլեցան Հայաստանէն մինչեւ Կիլիկիա , Վանքերու մէջ , կաթողիկոսարաններու մէջ , և արդիւնաւորեցին իրենց բոլորանուէր ծառայութիւնները անթաքէլի և անկորնչելի արժէքներով , դժուա՛ր է որ բոլորանուէր ծառայութեան մը նոյնքան արդիւնքներով փայլէին եթէ ծանրաբեռնուած ըլլային ամուսնական կենցաղի հարկերով և պարտաւորութիւններով :

Եկեղեցական կուսակրօնութիւնը , որ Վանքերու յատուկ կենցաղ մըն էր , և ինչպէս որ ըսի՝ այժմ կորսնցուցած է իր արժէքը , անըսպառ և թանկագին ծառայութիւններ ըրած է քրիստոնէական եկեղեցւոյն : Իսկ մեր ազգային կեանքին պատմութեան մէջ իրական ե-

դած է մաքրակենցաղ , ուսեալ և գործունեայ
վարդապետներու ծառայութիւնը :

Մեր բազմաթիւ վանքերը , որոնք հետըզ-
հետէ քարուքանդ եղան , պատիւ կը բերեն
Հայութեան , իբրեւ հաստատութիւններ որոնք
նուիրուած էին մտքի և սրտի մշակութեան
միանձնական կեանքի յարմարութիւններու
մէջ , և եղած էին ամրոցներ մտաւոր և հոգե-
ւոր բարձրագոյն արժէքներու :

Այդ վանքեր քարուքանդ եղան ո'չ մի-
այն երկրաշարժներէն , այլ մանաւանդ մեր
բնաշխարհին դարաւոր թշնամիներէն : Թշնա-
մին գիտցաւ իր աւերիչ և արիւնոտ ձեռքը
դնել Հայոց Աշխարհին հոգւոյն վրայ , և հար-
ուածը այնքան սարսափելի եղաւ որ վանքեր
այլ եւս չկրցան վերականգնիլ : Չեմ ուզեր
վերանալ աւելի հին ժամանակներու : 17-րդ
դարէն ասդին եղած աւերմունք չա'տ պեր-
ճախօս են :

Եւ իրողութիւնը սա' է այժմ , թէ վանա-
կան դրութիւնը մեր ազգին մէջ պատմական
յիշատակ մըն է այլ եւս , մա'նաւանդ Մեծ
Պատերազմի առթիւ Հայաստանի , Կիլիկիոյ
աւերումներէն և պարպումներէն յետոյ :

Էջմիածին , իբրեւ Մայր Աթոռ Ամենայն
Հայոց Կաթողիկոսութեան , տարբեր նկարագիր
մը ունէր , բոլորովին հեռի վանական նախկին
դրութենէն :

Երուսաղէմ, դո՛ւրս հայ բնաշխարհէն,
 իբրեւ մեծ ուխտավայր, շինած էր իրեն հա-
 մար վանական բացառիկ նկարագիր մը, և ե-
 ղած էր կազմակերպութիւն մը՝ ազգային ի-
 րաւունքները պահելու և պաշտպանելու հա-
 մար Պաղեստինի մէջ:

Մեր Արմաշու Դպրեվանքը, իր դիրքին
 բերմունքով, գրեթէ Կ. Պոլսի Պատրիարքու-
 թեան աչքին առջեւ, իր հաստատութենէն ի
 վեր, երեք դար, կրթական հաստատութիւն
 մը եղած է իրականութեան մէջ, բոլորովին
 տարբեր վանական նախկին դրութեան մեքե-
 նականութենէն:

Չեմ խօսիր Սիւրի Մայրավանքին, Աղթա-
 մարի Կաթողիկոսարանին, Մշոյ և Կեսարիոյ
 Ս. Կարապետներուն, և այլ մեծ ու փոքր
 վանքերու վրայ, որոնք առաւել կամ նուազ
 կենդանութեան նշոյլ և նշան մը կուտային
 կա՛մ իրենց նիւթական շէնքերն ու կալուած-
 ները պահպանելու համար, իբրեւ ազգային
 սեփականութիւն, և կամ իբրեւ դպրոց, նոյն
 իսկ Սուլթան Համիտի բռնապետութեան շըր-
 ջանին: Այժմ այդ բոլորն ալ աւերակի կոյտեր
 են միայն . . . :

Իսկ ինչ որ մնաց այդ վանքերէն և ինչ որ
 վաղը կրնայ վերաշինուիլ և վերահաստա-
 ուիլ իբրեւ վանք, շէն մնացած էջմիածնի և
 Երուսաղէմի հետ, պէտք է որ ենթարկուին

նորագոյն բարեփոխութեան մը, համաձայն մեր ազգային և եկեղեցական պէտքերուն:

Երբ Հայց. Եկեղեցւոյ մէջ կուսակրօնութիւնը կ'ըլլայ կամաւոր ընտրութիւն մը կենցաղի, և նուիրապետութեան աստիճաններ հաւասարապէս բաց կը թողուին ամուրի և ամուսնացեալ եկեղեցականաց առջեւ, վերագոյն բացատրուած պայմաններով, վանական դրութիւնը ինքնին կը բարեփոխուի, և մեր կանգուն և շէն վանքեր, դարձեալ կրնան նուիրուիլ հոգեւոր և ազգային ծառայութեան մեր ժողովուրդին նոր կեանքի պայմաններուն համաձայն: Եւ արդէն ա'յս պիտի ըլլայ վանական դրութեան իրական և օգտակար բարեփոխութիւնը:

Կարգուկանոնի կէտերուն մէջ աչքի կը զարնեն այն փոփոխութիւններ, եթէ կ'ուզէք՝ բարեփոխութիւններ, որոնք տեղի ունեցած են արդէն պահի, ծովի, ասպաշխարհի և խոստովանի կարգադրութեանց մէջ:

Ես անձնապէս գիտեմ և կը հաւատամ որ այս կարգադրութիւնք, երբ կ'ըմբռնուին, կը հասկցուն և կը գործադրուին պարզութեամբ և հաւատարմութեամբ, մեծապէս և իրապէս բարերար ազդեցութիւն մը կ'ընեն մարդոց վրայ:

Կերակուրին քանակը և որակը առողջապահական մեծ նշանակութիւն ունին մեր

մարմնի գործարանաւորութեան համար : Մարդիկ առ հասարակ սոսկալի տգիտութեամբ կը վարուին իրենց ստամոքսին հետ : Շատ մը հիւանդութեանց , անկարողութեանց , անընդունակութեանց , սեռային գրգռմանց և զեղծումներու և անյաջողութեանց գաղտնիքը պէտք է փնտռել որկրամոլութեան և չատակերութեան , ինչպէս նաեւ սնունդի ընտրութեան մէջ :

Եթէ կրօնքներ հոգեւոր արժէք մը տուած են սնունդի չափաւորութեան և մաքրութեան , ասիկա պէտք է երկիւղածութեամբ զնահատուի : Մարդիկ այսօր շատ աւելի պէտք ունին առողջ մտքի , որ — ինչպէս կ'ըսուի — առողջ մարմնի մէջ միայն կը գտնուի : Ինչո՞ւ համար Պահիֆի և Մոմի դրութիւնը պիտի կործանի՞ եղեր : Երբ բժիշկ մը ստիպէ իր հիւանդը այսչափ ծոմապահութեան , այսինչ և այնինչ կերակուրները միայն ուտելու , որոշեալ ժամերու և պահերու մէջ , մարդոց խելքը ասոր կը հասնի , և ուզեն չուզեն կը հպատակին իրենց բժշկի կամքին և պատուէրին , և ասոր համար դրամ ալ կուտան բժշկին : Բայց որպէս զի մարդիկ հիւանդ չըլլան — եթէ հնար է անչուշտ — Եկեղեցին մեծ իմաստութեամբ և հեռատեսութեամբ կարգադրութիւններ ըրած ըլլայ նոյն ինքն ժողովրդեան մարմնաւոր և հետեւաբար հոգեւոր առողջապահութեան հա-

մար , որովհետեւ ատոր կրօնական օծութիւն մը տրուած է , արհամարհելի է , նախապաշարում է , աւելորդ է , եւայլն :

Ես չեմ հասկնար եւ չեմ կրնար հասկնալ այսչափ իմաստակութիւն մեր ազգին մէջ :

Եկեղեցին , արդէն յաճախ դիտել տուի եւ շեշտեցի , նոյն ինքն ժողովուրդն է : Եւ եկեղեցւոյ բոլոր դործարանաւորութիւնը , իր կրօնական , իր կանոնադրական , իր աստուածաբանական փուլերով եւ առումներով , կարգադրուած եւ նուիրուած է նոյն ինքն ժողովուրդին (եկեղեցւոյն) հոգեկան եւ ֆիզիքական աճման եւ բարձրացման : Կրօնքը եթէ կորսնցընէր իր այս նշանակութիւնը եւ դադրէր ըլլալէ անհատական եւ ընկերային կեանքի մէջ դաստիարակիչ ազդակ մը , ոեւէ արժէք պիտի չունենար :

Պահեցողութեան խնդիրը կեանքի՝ խնդիր մըն է , հետեւաբար իրական խնդիր մը : Եւ կեանքէն աւելի բանաստեղծական , կեանքէն աւելի հրաշալի , կեանքէն աւելի աստուածային իրականութիւն մը կա՞յ այս աշխարհի մէջ : Եւ մարդիկ , ոմանք իրենց տգիտութեամբ , ոմանք իրենց իմաստակութեամբ , ոմանք ալ իրենց չափազանց գիտութեամբ , կ'արհամարհեն այս կեանքին օրէնքները , կ'եղծեն անոր բանաստեղծական , կրօնական , աստուածային գիծերուն գեղեցկութիւնը , եւ կ'ըսեն . «կեր ,

արբ և ուրախ լեր» :

Եթէ մարդիկ գիտնային թէ ի՞նչ է իրենց կերածն ու խմածը , թէ ինչո՞ւ համար կ'ուտեն և կը խմեն , և կամ թէ ի՞նչպէս պէտք է ուտել և խմել , արդէն ինքնին յարգած և գործադրած կ'ըլլային պահեցողութեան և չափաւորութեան պայմանները : Ծանօթ ասացուած մը կայ , — «Ըսէ՛ դուն ինձ թէ ի՞նչ կ'ուես. եւ ես ըսեմ քեզ թէ ի՞նչ ես» :

«Tell me what you eat, and I'll tell you what you are».

Ես , իմ բովանդակ ազատամտութեամբ , կ'զմայլիմ եկեղեցւոյ իմաստութեան վրայ , որ կրօնական կնիք մը դրած է պահեցողութեան նշանակութեան և արժէքին վրայ և շատ բարձրէն ուղղութիւն տուած է մարդոց կենցաղին :

Կաւ պահուած մարմին մը , որ ազա՛տ է ուտելիքի և խմելիքի խճողումներէն , անկանոնութիւններէն և չափազանցութիւններէն , ընդունակ կ'ըլլայ ո՛չ միայն ֆիզիքական առողջ և երջանիկ զարգացման , այլ նաեւ մըտաւոր եւ հոգեկան աճումներու և բարձրագոյն զարգացումներու : Այս է արդէն կրօնական վիճակ ըսուածը մեր ներքին կեանքին զարգացման մէջ :

Մարմինը պէտք է այնպէս մը սնուցանել , որ չարզիլէ մեր կարողութեանց ներդաշնակ

աճումը և զարգացումը : Այս տեսակէտէն անդ-
րադառնալով՝ սեռային զեղծումներու խնդրին ,
զորս նկատի առինք վերեւ , պէտք է դիտել որ
անհերքելի առնչութիւն մը կայ այդ զեղծում-
ներու և կերութեամբի պայմաններուն մէջ :
Կերակուրի անժուժկալութեանց ուղիղ ար-
դիւնքն է զեղխութիւնն :

Արդ , իմ ջերմագին բաղձանքս է որ հայ
ժողովուրդը նորէն սորվի և զիտնայ իր ֆիզի-
քական կեանքին մեքենականութեան օրէնք-
ները , և վաղը տգիտութեամբ և իմաստա-
կութեամբ չարհամարհէ զանոնք իր վերաջին-
եալ Հայրենիքին և իր բարեկարգեալ Եկեղեց-
ւոյն մէջ :

Այս պատճառաւ՝ պէտք է որ Եկեղեցին
ալ նոր գիտակցութիւն մը արթնցնէ հայ ժո-
ղովուրդին մէջ առողջ և մաքուր կեանքի
մը պէտքին և պայմաններուն մասին՝ փարա-
տելով «կրօնական» թիւրիմացութիւններն ու
մոլեռանդութիւնները :

Պահեցողութեան սկզբունքը չի կրնար վէճի-
նթարկուիլ ոեւէ ատեն , ոեւէ տեղ և ոեւէ
կերպով : Ընդհակառակը՝ այս սկզբունքի մա-
սին պէտք է որ ամենէն առաջ մեր զուխները
բարեկարգուին :

Ապաշխարութիւն և Խոստովանակ , դժբախ-
տաբար շատո՞նց կորսնցուցած են իրենց կա-
նոնական և բարոյագիտական գործնա-

Կան նշանակութիւնները մեր եկեղեցւոյ մէջ ,
և այժմ ձեւական հետք մը միայն մնացած է
ատոնցմէ :

Ապաշխարորթիւնը նախկին եկեղեցւոյ մէջ
Մկրտութեան պէս վերածննդեան խորհուրդ մը
ունի . և այս պատճառաւ ալ իբրեւ հաւատոյ
կանոն շեշտուած է նիկիոյ հանգանակին մէջ .
(Հաւատամք) «ի մի մկրտութիւն , յԱպաշխա-
րորթիւն , ի քաւութիւն և ի թողութիւն մե-
ղաց» :

Ինչպէս որ չմկրտուած , անկնունք անձ մը
չի կրնար քրիստոնեայ ըսուիլ , այսպէս ալ մե-
ղաւոր անձ մը , թէեւ մկրտուած , չի կրնար
պահել իր մկրտութեան կամ վերածնութեան
մաքրութիւնը , եթէ չզղջայ , չխոստովանի և
չապաշխարէ :

Մկրտութիւնը ընդ է . այսինքն անձ մը
միայն մէկ անգամ կը մկրտուի՝ ի՛նչ ձեւով ալ
կատարուած ըլլայ մկրտութեան արարողու-
թիւնը : Կրկնամկրտութիւն չկայ : Բայց որով-
հետեւ մարդիկ մեղանշական են , ո՛չ միայն
մէկ անգամ , այլ պարտաւոր են միշտ զղջալ ,
խոստովանիլ և հրաժարիլ մեղանշումներէ : Ըստ
Աւետարանի՝ մեղքի ճանաչումը և անկէ հրա-
ժարումը չափ և սահման չունին : Դարձեալ՝
աւետարանական ըմբռնումով , քրիստոնեայք
ո՛չ միայն ներելու են իրարու , այլ նաեւ երբ
մեղանշողը յամառի՝ պէտք է ենթարկուի ե-

Կեղեցւոյ (Ժողովրդեան) դատաստանին (Մատթ. ԺԸ. 15-35):

Ապաշխարութիւն ուղիղ հետեւանքն է Ձղջուռի և Խոստովանութեան: Հետեւաբար՝ երբ կ'ըսուի ապաշխարե՛ղ, այդ կը նշանակէ թէ մեղաւորը ճանչցած է իր մեղքը, և գոջացած է իր ըրած մեղքին համար, այսինքն՝ կը խոստովանի իր ըրած մեղքը, և այս հոգեբանական վիճակին արտայայտութիւնն է ապաշխարանքը:

Ապաշխարանքն հին եկեղեցւոյ մէջ հետըզհետէ դատական հանգամանք և կերպարանք առաւ, և այսօր մենք Կանոնադիրքին մէջ ունինք կանոնական կամ օրինական յօդուածներ մեղքերու աստիճաններուն և հատուցմանց մասին:

Որպէսզի մոքերու մէջ շփոթութիւն չը ծագի, պէտք է դիտել տամ ընթերցողներուս, թէ աստուածայետական կառավարութեանց մէջ, հոգեւոր և մարմնաւոր յանցանքներ, մեղքեր, ոճիրներ, ենթակայ էին հոգեւոր իշխանութեան դատաստանին:

Այսպէս էր իրողութիւնը Հրէութեան մէջ, և ասոր ապացոյցն է Սուրբ Գիրքը, որ միանգամայն Կանոնադիրքն է Հրեայ Ժողովուրդին: Այդ կանոններ կամ օրէնքներ մեծ չափով ազդած են նաեւ քրիստոնէական եկեղեցւոյ կանոնադրութեանց վրայ:

Եւ ինչպէս որ Հրէից մէջ Սինակոկն էր

դատական իշխանութեան կեդրոնը, Գրխատո-
նէից համար ալ Եկեղեցին եղաւ այդ կեդրոնը:

Եպիսկոպոսն էր դատաւորը եկեղեցւոյ
մէջ: Դատական այս իշխանութեան հետքերը
մինչեւ ցայսօր մնացած էին, զոր օրինակ,
Հայոց Առաջնորդարաններուն մէջ:

Երբ ժողովուրդներ զարգացան և ընկերա-
յին կեանքը կազմակերպուեցաւ, և աշխար-
հիկ դատարաններ հաստատուեցան՝ այլ եւս
ոչ-կրօնական նկարագիր ունեցող բոլոր դա-
տական գործեր ենթարկուեցան քաղաքական
դատարաններու. իսկ հոգեւոր իշխանութեան
մնացին միայն կրօնական նկարագիր ունեցող
դատական խնդիրներ:

Եւ հոգեւոր նկարագիր ունեցող մեղքերու
ներման և քաւութեան համար Եկեղեցին կեր-
պեր ունի, որոնք թէեւ նախկին դատական
դրութեան ձեւականութիւններէ հեռի են,
բայց ատոնց ոգին դատական է դարձեալ:

Առանց մտնելու մանրամասնութեանց և
մասնաւորութեանց, պէտք է ըսել որ Խոստո-
վանանքի և Ապաշխարանքի մէջ արդարու-
թեան գործ մը կայ: Իսկ ընկերային կեանքին
ազնուացման զօրաւոր և շինարար ազդակնե-
րէն մէկն է արդարութեան գաղափարին զար-
գացումը անհատներուն ներսը:

Արդ՝ աւետարանական սկզբունքներու վը-
րայ հիմնուած հաստատութիւն մը, ինչպէս որ

Քրիստոնէական եկեղեցին, չէր կրնար և չի կրնար թոյլատրել որ քրիստոնէական կեանք ու կենցաղ խաթարուի արգարութեան գաղափարին տկարացումով: Ամէնէն փոքրիկ անձնական անհաւատարմութիւն մը ընդդէմ արգարութեան, կրնայ մեծ ու աղիտաւոր հետեւանքներ ունենալ ո՛չ միայն անհաւատարիմ անձին ամբողջ կեանքին համար, այլ նաեւ եկեղեցւոյն (Ժողովրդեան) համար, որուն անդամ է ինքն: Քիչին մէջ հաւատարի՛մը, հաւատարիմ է նաեւ շատին մէջ: Եւ ասոր հակառակը՝ քիչին մէջ անհաւատարիմը, անհաւատարի՛մ է նաեւ շատին մէջ: Ա՛յս է աւետարանական սկզբունքը:

Հետեւաբար, Խոստովանութեան և Ապաշխարութեան հոգեբանական և ընկերային արժէքները նոյն են ի՛նչպէս նախկին եկեղեցւոյ համար, նոյնպէս մեր այս Ժամանակի եկեղեցւոյն համար:

Բարեկարգեալ հասկցողութիւն մը անհրաժեշտ պայման է այս խնդրին մէջ:

Եւ ես խտտահ եմ որ եթէ մենք չըլլայինք հալածուած Ազգ մը, այսօր մենք շատ աւելի պայծառ և շատ աւելի զրական հասկցողութիւն մը ունեցած պիտի ըլլայինք Խոստովանանքի և Ապաշխարութեան շինարար ազգեցութեան մասին՝ Ժողովրդեան հոգեւոր բարձր կրթութեան տեսակէտէն:

Մեր ժողովրդեան հալածեալ և շարունակ հարստահարեալ վիճակին հետեւանքով է որ ազգովին տկարացած ենք շատ մը բաներու մէջ: Այդ վիճակին ուղիղ հետեւանքն է մեր հոգեւոր իշխանութեան անբաւականութիւնը, մեր եկեղեցականներուն անպատրաստութիւնը իրենց կոչման և ծառայութեան համար:

Իմաստուն, փորձառու և բարեկրօն խոստովանահայր մը, կամ արդիական բառով, խորհրդական մը՝ ինքնին օրհնութիւն մըն է իր ժողովուրդին համար:

Ըստ իս, բարեկարգեալ եկեղեցւոյ մէջ պէտք է գտնել բանաւոր և շինարար կերպը խոստովանութեան և ապաշխարութեան:

Հրեայք Քառուքեան օր մը ունէին (Ղեւտ. ԻԳ. 26-32), յորում պարտաւոր էին հրապարակային խոստովանութեամբ և ողջակէզներով քաւել իրենց մեղքերը: Ասիկա ապաշխարութեան ամէնէն շինիչ կերպն է անշուշտ: Եւ մեր եկեղեցւոյ մէջ, պատարագիչին հրապարակային խոստովանութիւնը, կամ Մեծ Պահոց ընթացքին, ամէն շաբթու մէջ օր մը հըրապարակաւ կատարուած ժողովրդային խոստովանանքներ, մեղքերու բանաձեւեալ մէկ համարատուութեամբ մը, և պահքի և աղօթքի տրուած մասնաւոր ուշադրութիւնը, և ալլն, այնպիսի աւանդութիւններ են, որոնք պէտք է բարեկարգուին պայծառ հասկցողու-

թեամբ և դործնական արժէքներով: Վասն զի Քրիստոնեայ մարդուն նկարագիրը տարբե՛ր պիտի ըլլայ ուրիշներու նկարագրէն: Աղի և Լոյսի գերը պիտի կատարէ բո՛ւն քրիստոնեայ մարդը ընկերային կեանքի մէջ: Անոր ըմբռնումը կեանքի բարձրագոյն պայմաններուն վրայ առաւելութիւն մը պիտի ունենայ (Մատթ. 13-18, և 20):

Մարդիկ անդրադառնալով իրենց թերութիւններուն վրայ՝ կը վարժուին արդարութեամբ դատելու իրենց անձը: Այս է թանկագին արժէքը Խոստովանութեան և Ապաշխարութեան:

Եկեղեցին մեծ պարտականութիւն ունի քրիստոնէական նկարագրի շինութեան մէջ, և այս աշխատութիւնը ընդարձակ և խորունկ նշանակութիւն ունի ընկերային կեանքի ազնուացման տեսակէտէն:

Դ.— ՏՈՄԱՐԱԿԱՆ ԿԷՏԵՐ

Ամբողջ քաղաքակիրթ աշխարհի Տոմարն է ՆՈՐԸ, Գրիգորեան Տոմար ըսուածը և ո՛չ թէ Հինը, որ 13 օր ետ է ՆՈՐԷՆ:

Տոմարներու ճշգրտութիւնը գիտական խընդիր մըն է, և հարկ է որ յարգուի գիտութեան վճիռը:

Ամբողջ Եւրոպա, Ամերիկա՝ կը գործածեն Նոր Տոմարը: Մեծ Պատերազմէն յառաջ Արեւելքի մէջ կը գործածուէր Հին Տոմար: Մա՛նաւանդ եկեղեցական տեսակէտով՝ Հայ, Յոյն, Ռուս եկեղեցիներ կը վարէին Հին Տոմարով: Ռուսիոյ քաղաքական Տոմարն ալ Հին էր: «Թիւրքիա» կը գործածէր երկու տարբեր Տոմարներ, և Մեծ Պատերազմի ընթացքին ընդունեցաւ Նոր Տոմարը: Ռուսիոյ մէջ ամէն կարգուկանոն վերիվայր շրջեցաւ Չարերու Կառավարութեան քայքայման հետեւանքով: Հոն ալ Նոր Տոմարն է որ կը գործածուի այժմ:

Մեծ Պատերազմէն յառաջ Հայ, Յոյն և Ռուս եկեղեցիներու Տոմարը փոխել բաւական փափուկ խնդիր մըն էր. որովհետեւ այս երեք եկեղեցիներուն քաղաքական պայմանները արգելք էին այդպիսի բարեփոխութեան մը: Յոյն եկեղեցին չէ՛ր կրնար ընդունիլ Նոր Տոմարը, քանի որ ամբողջ Ռուսիա Հին Տոմար կը գործածէր, երկու օրթօտօքս եկեղեցիներու մերձաւորութեան պահանջն էր այս: Մեր եկեղեցին «Թիւրքիոյ» մէջ չէ՛ր կրնար Նոր Տոմարն ընդունիլ, քանի որ Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսութեան կեդրոնը, էջմիածին, Ռուսաստանի սահմաններուն մէջ էր մեր Ազգին մեծագոյն հատուածին հետ, և հետեւաբար եթէ ոչ անհնար, գոնէ դժուար էր Ռուսիոյ մէջ գործածել Նոր Տոմարը:

Բոլոր այս դժուարութիւնք հարթուած են այժմ, և քաղաքական, տնտեսական և եկեղեցական ոեւէ նկատում կամ պատճառ չկայ այլեւս, որ մեր եկեղեցին չընդունի Նոր Տոմարը, քանի որ մեր ժողովուրդը արդէն ընդունած է զայն տիրող քաղաքական և տնտեսական պայմաններու տակ:

Ասիկա անհրաժեշտ է որպէս զի ներդաշնակութիւն հաստատուի մեր քաղաքական և ազգային եկեղեցական կեանքի ժամանակի հաշիւներուն մէջ:

Պահելով հանդերձ մեր եկեղեցւոյ գլխաւոր Տօներուն աւանդական կամ պատմական հաշիւները, Նոր Տոմարի գործածութեամբ մենք պիտի մօտենանք Քրիստոնէական աշխարհի մեծ տօներու օրերուն: Զոր օրինակ, մեր եկեղեցին, հետեւելով նախկին եկեղեցւոյ հաշուին, Փրկչին Ծննդեան Տօնը կը կատարէ Յունվարի 6-ին՝ Հին Տոմարով: Իսկ Քրիստոնեայ աշխարհ Ծնունդը կը կատարէ Դեկտեմբերի 25-ին՝ Նոր Տոմարով: Դարձեալ՝ Յոյն եկեղեցին՝ Փրկչին Ծնունդը կը կատարէ Դեկտեմբեր 25-ին՝ Հին Տոմարով, իսկ Փրկչին Մկրտութեան յիշատակը՝ Յունվար 6-ին՝ Հին Տոմարով, մեր Ծնունդի տօնին: մինչդեռ մեր եկեղեցին Ծնունդ և Մկրտութիւն կը կատարէ միանգամայն Յունվարի 6-ին:

Արդ՝ Հին Տոմարի Յունվարի 6-ով մենք

12 օր հեռու կը մնանք Դեկտեմբեր 25-էն իսկ 25 օր հեռու կը մնանք Նոր Տոմարի Դեկտեմբեր 25-էն:

Նոր Տոմարի ընդունելութեամբ այս միջոցները կը կարճնան, և մեր եկեղեցին իր հինգ մեծագոյն Տօներուն կամ Տաղաւարներուն առաջինը հռչակած կ'ըլլայ Քրիստոնեայ աշխարհի տօնական օրերու շրջանին մէջ:

Այլքի զարնող անպատեհութիւններէն մէկն ալ, մա'նաւանդ Ամերիկայի և Եւրոպայի պէս քրիստոնեայ երկիրներու մէջ, Զատիկի հաշուին տարբերութիւնն է:

Պէտք է գտնել կերպ մը այս տոմարական հաշիւները ներդաշնակելու թէ՛ քրիստոնեայ երկիրներու հաշուին և թէ՛ մեր ժողովրդեան կեանքին արդի պայմաններուն հետ:

Նոր Տոմարի ընդունելութեան խնդրին հետ կապուած է նաեւ մեր եկեղեցւոյ ՏՕՆԱՅՈՅՅԻՆ նորոգութիւնը:

Հայաստանի եկեղեցւոյն ազգային և ժողովրդական նկարագիրը, որ իրաւամբ կը շեշտուի յաճախ, հարկ է որ Տօներու կարգաւորութեան մէջ արտայայտուի շատ ընդարձակ և գրաւիչ հանգամանքով:

Մեր եկեղեցւոյ Տօնացոյցին նորոգութեան նպատակը պէտք է ըլլայ ազգային կամ հայկական տօներուն վերահաստատութիւնը և ասոնախմբութիւնը այնպիսի օրերու մէջ, որ

Ժողովուրդը կարող ըլլայ հնար եղածին չափ բազմութեամբ ներկայ գտնուիլ Եկեղեցին :

Մեր Եկեղեցւոյ Տօնացոյցը հարուստ է ոչ-հայ սուրբերու տօներով :

Ինչպէս որ Հաւատքի կամ Հաւատամքի մասին խօսելու ատեն գիտել տուի թէ մեր Եկեղեցւոյ դաւանաբանական սկզբունքները միեւնոյն պիտի ըլլան Բնդիսանդակաւ Եկեղեցւոյ սկզբունքներուն հետ , որպէս զի չգաղբի այդ Եկեղեցւոյն անդամութենէ և հաղորդութենէ , այնպէս ալ այս տօներու կարգաւորութեան մէջ պէտք է միայն այնպիսի տօնախմբելի սուրբեր ընտրել և ընդունիլ , որ պատկանին այդ Բնդհանրական Եկեղեցւոյն և հաւասար կերպով տօնախմբուին Յոյն , Լատին , և այլ Եկեղեցիներուն մէջ , որք կը կազմեն այդ «մի, ընդհանրական եւ առաքելական սուրբ եկեղեցի»ն Նիկիոյ Հանգանակին բացատրութեամբ , և մնացածը պէտք է հանել Տօնացոյցէն :

Այսպիսի ընտրութիւն մը շատ տեղ պիտի բանայ մեր Եկեղեցւոյ Տօնացոյցին մէջ մեր ազգային հին և նոր նահատակներու յիշատակին տօնախմբութեան :

Մեր ազգային հին պատմագիրներէն Փաւլըստոս Բիւզանդ թանկագին տեղեկութիւններ կուտայ (Դպր. Գ. Գլուխ ԺԱ.) թէ ինչպէս Ս. Վրթանէս Հայրապետ կանոն դրաւ որ հայրենիքի փրկութեան համար մեռնողներու

յիշատակը պատուուրի և փառաւորութիւն եկեղեցւոյ մէջ տարեկան տօնախմբութեամբ, և անոնց անունները յիշուին Սուրբ Պատարագի ատեն՝ սրբոց յիշատակութենէն անմիջապէս ետքը:

Ս. Վրթանէս այս կանոնը դրաւ Հայաստանի Սպարապետ Մամիկոնեան Վաչէ Զօրավարին և ուրիշ քաջերու մահանալէն ետքը Պարսից դէմ մղուած պատերազմի մը մէջ:

Ո՞ր է Վաչէ Զօրավարին և իր նահատակ զինուորաց տօնը:

Եւ անկէ ի վեր ո՛րչափ սուրբեր և քաջեր ունեցած է մեր Ազգը, մինչեւ մեր օրեր, և անոնց բոլորին յիշատակը մնացած է թաքուն կամ Յայսնառնորհներու մէջ, և առարկայ չէ եղած հանդիսաւոր տօնախմբութեանց:

Մենք ունինք ազգային սուրբերու և նահատակներու հոյլեր, որոնց յիշատակը Յայսնառնորհներու մէջ պահուած է միայն. իսկ Յայսնառնորհի ընթերցումը շատո՞նց դադրած է եկեղեցւոյ մէջ:

Դարձեալ՝ ունինք նոր նահատակներու բաղմութիւն մը, որոնց յիշատակութիւնը պէտք է որ արձանագրուի և ընդունուի եկեղեցւոյ կողմէն, խնամոտ քննութենէ մը ետքը:

Ս. Վրթանէս սուրբերու և նահատակներու տօնախմբութեան և յիշատակութեան խնդիրը,

լիմ կարծիքով, եկեղեցւոյ ողբերգութեան նըպաստող խնդիրներէն մէկն է. և այս պատճառաւ ալ հարկ է մեր եկեղեցւոյ տօնակարգը վերածել դործնական դրութեան մը:

Այն երանելի ժամանակներուն, երբ չէն և պայծառ էին Հայոց եկեղեցիներ և ժողովուրդը ջերմեռանդութեամբ կը վազէր իր եկեղեցին առտու իրիկուն, երեկոյեան ժամերգութեանց սկիզբը Յայնառաւորք կը կարգացուէր, թէև յաճախ անխնամ կերպով մը, մա'նաւանդ երբ ընթերցումը կը վիճակէր այնպիսիներու, պատանի թէ հասուն մարդ, որոնք չէին գիտեր մեր հին հայերէնը: Այս ընթերցումներուն նպատակն էր Տօնեկի և Յիշատակեկի սուրբերու և նահատակներու կենսագրութիւնը սորվեցնել ժողովրդեան:

Արդ՝ կարելի է այս դրութիւնը բոլորովին բարեփոխել և արդիացնել՝ խմբագրելով նոր կենսագրութիւններ հին և նոր սուրբերու և նահատակներու, մեր արդի հայերէնով, և տալ ժողովուրդին ձեռքը: Այսպիսի կենսագրութիւններ պէտք է ըլլան վաւերական և պաշտօնական, իբրեւ պատմական և իրական փաստեր, որոնց ընթերցումը խորապէս և շիւտարար կերպով կը ներգործէ ընթերցողներուն վրայ, ներշնչումներ կու տայ անոնց, կ'ողբուորէ զանոնք որ ձգտին կեանքի բարձրագոյն կիրարկութեան և նպատակներուն:

Դարձեալ՝ աղգային սուրբերու տօնախմբութիւնները կատարել կիրակի օրեր:

Քրիստոնէական եկեղեցւոյ մէջ Կիրակիներ նուիրուած են Տեառնի Տօներու: Արդէն Կիրակի կը նշանակէ տէրունի կամ տէրունական: Իսկ Տեառնի կը նշանակէ Տէրն մեր Յիսուս Քրիստոսի վերաբերեալ տօներ, որոնց գլխաւորն է իր Յարութեան տօնը, որ յիսնօրեայ տօնախմբութեամբ կը հռչակուի:

Իսկ Սրբոց կամ Մարտիրոսաց տօներուն նուիրուած են շարթուան միւս օրերը, բացի պահոց օրերէն: Եւ պահոց օրեր են ԴՇ. և ՈՒՐԲ., Շաբաթապահքեր և Մեծպահք:

Բայց ասիկա քարացած կարգադրութիւն մը չէ. այնպէս որ, զոր օրինակ, այդ Յիսուս օրերու մէջ հանդիպող Կիրակիներուն երրորդին կապուած է Աշխարհամատրան, այսինքն՝ Քրիստոնէական առաջին եկեղեցւոյն հաստատութեան յիշատակը, և այս պատճառաւ այդ Կիրակին կը կոչուի Աշխարհաւստան Կիրակի: Հինգերորդ Կիրակին կցուած է Տօն Երեւման Սրբոյ Խաչին: Եօթներորդ Կիրակին կապուած է Ս. Գ. Լուսաւորչի խոր-վիրապային կեանքին յիշատակը, և զայն հռչակելու համար քերթուած և երգուած է Մեծահրաշ շարականը: Այս պատճառաւ Զատիկի Եօթներորդ Կիրակին կը կոչուի նաեւ Մեծահրաշ Կիրակի:

Եղիա Մարգարէին յիշատակը կապուած է

Հոգեգալստեան տօներուն յաջորդող Առաջին
Կիրակիին :

Ո՛ր միայն Աստուածածնի Վերափոխման
տօնը Կիրակիի բերուած է մեր Եկեղեցւոյ մէջ ,
այլ նաեւ անոր Տփոյ և Գօտւոյ գիւտերուն
տօներն ալ կապուած են կիրակիներու :

Նոյն խկ խաչի վերացման տօնը կը կա-
տարուի կիրակի :

Դարձեալ , ինչպէս որ գիտել տուի , Եկե-
ղեցւոյ կարգադրութեանց համաձայն՝ պահոց
օրերուն Սրբոց տօներ պէտք է կատարուին ,
բայց կը կատարուին . այսպէս՝ Յինանց ԴՇ . և
ՈՒՐԲ . օրերը Զատիկ են , Վարագայ Ս . Խաչի ,
Ս . Յակոբայ և Ծննդեան շաբաթապահքերը ,
ինչպէս նաեւ Մեծպահոց շաբաթ օրերը Մար-
տիրոսաց են :

Ասոնք ցոյց կու տան թէ Կիրակիներ մնա-
լով հանդերձ Յարութեան նուիրեալ օրեր՝ կա-
րելի է սրբոց տօներով ալ կրկնապատկել ա-
սոնց տէրունական փառքը , այն ալ մեր ազ-
գային սրբոց տօներով :

Ինչո՞ւ համար Հայաստանի եկեղեցւոյն
առաջին հիմնադիրներուն , Թադէոս և Բար-
թողիմէոս Առաքեալներու տօները չհռչակուին
կիրակի օր մը :

Ինչո՞ւ Ս . Գրիգոր Լուսաւորչին երեք
տօներուն գլխաւորը , Գիւն Նշխարաց , շաբա-
թէն չփոխադրուի կիրակի օրուան :

Ինչու Մեծն-Ներսէսի, Սահակայ և Մես-
րոպայ, ինչպէս նաեւ Սրբոց Վարդանանց Զօ-
րավարաց Տօները, և Մամիկոնեան Վաչէ Զօ-
րավարէն մինչեւ մեր օրեր, հայրենիքի ազա-
տութեան համար նահատակեալ հայ քաջերու
տօնախմբութիւնք չվերահաստատուին և չը
կատարուին կիրակի օրեր:

Ես վստահ եմ որ եկեղեցւոյ կողմէն ազ-
գային կեանքի մեծ դէպքերուն և դէմքերուն
ընծայուած այս մասնաւոր ուշադրութիւնը
պիտի զօրացնէ մեր ժողովուրդին գիտակցու-
թիւնը իր եկեղեցւոյն մասին, և եկեղեցին
ալ, իր կարգին, պիտի զօրանայ և պիտի
խանդավառի նոյն գիտակցութեան ազդեցու-
թեամբ:

Մեր եկեղեցին կարգուկանոնի և արտա-
յայտութեան նորագոյն և սակայն իր փառա-
ւոր աւանդութեանց հաւատարիմ մեթոտնե-
րով պէտք է խորապէս թափանցէ ժողովրդ-
դեան կեանքին և պահէ իր դարաւոր ծառա-
յութեան իրաւունքը մեր ազգային վերաշի-
նութեան հսկայ գործին մէջ:

Ե. — ՎԱՐՉՍԿԱՆ ԿԷՏԵՐ

Եկեղեցւոյ վարչութեան կամ կառավա-
րութեան մէջ բարեփոխութեան կարօտ առա-

Ջին կէտն է մեր հոգեւոր իշխանութեան կամ
նուիրապետութեան վերակազմութիւնը, կամ
նուիրապետութեան աստիճաններուն ճշդումը :
Ասիկա մա՛նաւանդ անհրաժեշտ է երբ մեր ե-
կեղեցւոյ ձեռնադրեալ և օծեալ պաշտօնէու-
թեան համար բոլորովին կամաւոր պիտի ըլլայ
ամուրի կամ ամուսնացեալ կենցաղին ընտրու-
թիւնը, և այլ եւս ամուրի եկեղեցականու-
թեան յատուկ առանձնաշնորհում մը պիտի
չըլլայ Քահանայութենէն վեր աստիճաններու
մէջ յառաջացումը :

Եկեղեցւոյ գործնական կեանքին մէջ այ-
սօր չորս աստիճան կայ, որ կը տրուի — աւե-
լի ճիշդը տրուելու է — արժանաւորներուն :
Ասոնք են Քահանայութիւն, Վարդապետութիւն,
Եպիսկոպոսութիւն և Կաթողիկոսութիւն :

Ստուգիւ մեր Ձեռնադրութեան Մաշտո-
ցին մէջ ունինք եկեղեցական պաշտօնէից աս-
տիճաններու դասաւորութիւն մը, Քահանա-
յութենէն յառաջ, որմէ կ'անցնին բոլոր Ձեռ-
նադրեալներ, բայց այդ բոլորը այժմ մեր ե-
կեղեցւոյ գործնական կեանքին մէջ, արարո-
ղական ձեւակերպութենէ անդին չեն անցնիր :

Այդ աստիճաններն են .

ա) Սաղմոսերգութիւն և Աւելածութիւն :

բ) Դռնապանութիւն :

գ) Ընթերցողութիւն :

դ) Երգմեցուցչութիւն :

ե) Զահրնկալութիւն :

զ) Կիսասարկաւագութիւն :

ե) Սարկաւագութիւն :

Առաջին հինգ Աստիճանները կը բովանդակուին այժմ Դպրոցքի բացատրութեան մէջ : Եւ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ, երգեցող մանուկներէն սկսեալ մինչեւ հասուն տարիքի մարդիկ, որ ոեւէ կերպով յարմարութիւն ունին Եկեղեցւոյ մէջ շապիկ հագնելու, որպէս զի Փոխասացոյցքիւն (= Սաղմոսերգութիւն) ընեն, Շարական քսեն, Պատարագի երգերը երգեն, Դիրք կարդան, Բուրվառ ընեն (խոսնկ ծխել) և նոյն իսկ Սարկաւագի պաշտօն կատարին Պատարագի ատեն (բացի վերաբերում ընելէ) ամէնքն ալ ԴՊԻՐ են : Եւ դպրութեան աստիճանները երբեմն կը տրուին բոլոր այդ կերպով ծառայողներուն, երբեմն չեն տրուիր : Կանոնի և օրէնքի տակ ստիպողական ո՛չ մէկ բան կայ այս մասին : Յարմարութենէն և պարագաներու բերմունքէն կախուած է ամէն ինչ : Այնպէս որ նոյն իսկ հրաւանառ Ուրար կրելու և Աւետարան կարդալու արտօնութիւն կը տրուի անոնց, որ յարմարութիւն ունին Սարկաւագութեան պաշտօնը կատարելու ժամերգութեան պահուն : Եւ այս արտօնութիւնը ոչ միայն Եպիսկոպոսը կուտայ — որու բացարձակ իրաւունքն է — այլ նաեւ Քահանայք և այս ազատութիւնը այնքան ընդարձակուած

է որ նոյն իսկ ժողովրդեան զաւակներէն ժամերգութեան մասնակցելու փափաք ունեցող ամէն ոք, հերիք է որ քիչ շատ յարմարութիւն ունենայ, ուղած ատեն կրնայ շապիկ հագնիլ և Դպրոսթիւն ու Սարկաւագոսթիւն ընել:

Կա'ն Եկեղեցիներ, որ կարող եղած են Դպրաց Դասեր կազմել, որոնք ունին իրենց թոշակաւոր Դպրասկները, ձեռնադրեալ կամ ոչ: Այսպէս կազմակերպուած Դպրաց Դասեր ունին իրենց յատուկ ներքին կանոնադրութիւն և սովորութիւն, և նոյն իսկ իրաւունքներ. զոր օրինակ Կ. Պոլսի Մայր-Եկեղեցւոյ Դպրաց Դասը:

Առաջին եօթը աստիճաններ, իրականութեան մէջ ո'չ միայն դադրած են Եկեղեցւոյ նուիրապետութեան դասակարգութիւնները կազմելէ, այլ նաեւ անոնցմէ ոմանք դործնականապէս վերածուած են թոշակաւոր ծառայութեան մը:

Հիմայ Աւերածուկերու մասնաւոր դասակարգ չունինք: Ժամկոչութիւնը, որ կը համապատասխանէ Դոկտայանութեան, թոշակաւոր ծառայութիւն մըն է: Ֆիզիքական ոյժ և յարմարութիւն ունեցողներ կը վարձուին ժամկոչութիւն ընելու, որ Աւերածուկն ալ կ'ընեն Եկեղեցւոյ ներսն ու դուրսը, Կոչնակ կը զարնեն կամ Զանգակ կը հնչեցնեն, և ամէն տեսակ ծառայութեան դործ կ'ընեն Եկեղեց-

ւոյ շուրջ: Գաւառներու մէջ Ժամկոյններ զե-
րեզման կը փորեն և մեռել ալ կը թաղեն:

Երդմեցողացութիւնը (Exorcism), որ հին
եկեղեցւոյ մէջ կապուած էր երախայից մկր-
տութեան հետ, ինքնին դադրած է երախայից
գոյութեան հետ:

Քրիստոնէական նախկին եկեղեցւոյ մէջ
Երախայ (Catechumen) էին անոնք որ Հրէու-
թենէ և Հեթանոսութենէ կուգային և կ'ու-
ղէին քրիստոնեայ ըլլալ: Այսպիսիներ անմի-
ջապէս չէին ընդունուեր քրիստոնէութեան,
այլ նախապէս կը դաստիարակուէին և կը
կրթուէին քրիստոնէական հաւատքի մէջ, և
այսպէս պատրաստուելէ ետքը կուգային Մը-
կրտութեան և քրիստոնեայ կ'ըլլային: Պատ-
րաստութեան շրջանը շրջա՛ն էր երախայու-
թեան, իսկ պատրաստուողներ էին երախայք:
Իսկ մկրտուելէ անմիջապէս յառաջ երախայք
պարտաւոր էին հանդիսաւորապէս երդում ը-
նել, թէ կ'ընդունին զՔրիստոս, և ապա կը
մկրտուէին: Ահա այս երդումը ընել տուող-
ներ էին Երդմեցողացիներ կամ Երդմեցուցա-
նողներ (Exorcist):

Ասոնց ձեռնադրութեան պահուն երբ և-
պիսկոպոսը Մաշոցը կու տայ անոնց ձեռքը,
կ'ըսէ.

— «Ընկալարո՛ւք և անկոյիեցիք զգրեալսն
աս ի միսս ձեր: Տաւ ձեզ հրաման դնել զձեռս

ձեր ի վերայ այսասնաբան: Եւ որք զան ի մկրտութիւն՝ հրաժարեցուցանել ի սասանայի: Եւ զոհութեանք փառաւորել զՀայր եւ զՈրդի եւ զՍուրբ Հոգին այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. Ամեն:»:

Մանկամկրտութեան դրութեան հաստատմամբ շատո՞նց դադրած է երգմեցուցչութիւնը եկեղեցւոյ մէջ(*):

Ձահրնկարդարքիւնը կը համապատասխանէ Լուսարարութեան պաշտօնին, որ սակայն իրապէս դադրած է նուիրապետութեան մէջ դասակարգութիւն մը ըլլալէ. որովհետեւ Լուսարարարքիւնը թոշակաւոր դործ մըն է բարեկեցիկ եկեղեցիներու մէջ. այնպէս որ ուր որ թոշակ չկայ, հո՛ն ոեւէ անձ, որ յարմարութիւն ունի, կրնայ լուսարարութիւն ընել եւ եկեղեցւոյ մէջ:

Կիսաւարկաւագութեան պաշտօնը միացած է Լուսարարութեան և նոյն իսկ Ժամկոչութեան

(*) Թէեւ Հրաժարիմք, որ բանաձեւն է երգութիւն տակ Սատանայէ կամ Զար Ոգիէ հրաժարելու, կայ և կը մնայ Մկրտութեան կանոնին մէջ: Պէտք է յիշել որ նախկին Քրիստոնեաներու տեսութեամբ է կռապաշտութիւն, հեթանոսութիւն, եւայլն, սատանայի գործեր են, և երբ կռապաշտ մը կամ հեթանոս մը կուգար քրիստոնէութեան՝ պարտաւոր էր երգմամբ հրաժարիլ այդպիսի սատանայական գործերէ:

հետ: Նշխար գործել, մաս շինել, սպասները՝
մաքրել, գիրք կարդալ, եւայլն, այս բոլոր
գործերը մասամբ մը կ'ընեն նոյն ինքն Քահա-
նաներ, իսկ մեծ մասամբ կ'ընեն Լուսարար-
ներ և Ժամկոչներ:

Կը մնայ Սարկաւագոռքիւնը, որ միայն Վան-
քերու մէջ գոյութիւն ունի, ինչպէս որ վե-
րագոյն գիտել տուի, այն ալ իբրեւ պատրաս-
տութիւն կուսակրօն եկեղեցականութեան:
Այնպէս որ ամուսնացեալ Սարկաւագութիւնը
ինքնին դադրած է քաղաքներու եկեղեցեաց
մէջ:

Եւ շատ ցաւալի է որ Սարկաւագութեան
դասակարգը դադրած է գործնական գոյութե-
նէ, ի՛նչ ալ եղած ըլլայ դադարման պատճա-
ռը:

Սարկաւագութիւնը շատ կարեւոր պաշ-
տօն մըն է եկեղեցւոյ մէջ, և կ'արժէ որ դար-
ձեալ վերահաստատուի որպէս զի մեր եկեղե-
ցւոյ բարդ պաշտամունքը վայելչօրէն կատա-
րուի և Սարկաւագներ, մա՛նաւանդ երբ լա՛ւ
պատրաստուած են իրենց պաշտօնին, կըր-
նան մեծ մեծ ծառայութիւններ ընել ժողո-
վրդեան, իբրեւ օգնական և գործակից Քա-
հանաներու: Մեր եկեղեցին այնքան տկարա-
ցած է նիւթապէս, որ Սարկաւագ չըլլալուն
համար՝ Քահանայք կը կատարեն Սարկաւագի
պաշտօնը, մա՛նաւանդ Ս. Պատարագի ատեն:

Այս համառօտ տեղեկութիւններէն և վեր-
լուծումներէն կը տեսնուի որ Եկեղեցւոյ նու-
րապետութեան խոնարհագոյն աստիճանները
այլ եւս գործնական նշանակութիւն մը չու-
նին Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ, այսինքն՝
ա՛յն նշանակութիւնը որ ունեցած է նախկին
Եկեղեցւոյ մէջ:

Այս երեւոյթին բացատրութիւնը սա՛ է. —
Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն միջավայրը և իր
կառավարութեան բարոյական և նիւթական
պայմանները ինքնին բարեկարգած են այդ խո-
նարհագոյն աստիճանները՝ վերածելով զա-
նոնք քանի մը դուզնաքեայ վարձաւոր ծա-
ռայութեան, ինչպէս՝ Ժամկոչութիւն և Լու-
սարարութիւն, որոնք այժմ զո՛ւրկ են հոգե-
ւոր աստիճաններու հանգամանքէն:

Դպրութիւնը, իր այժմեան վիճակին մէջ,
կը ներկայացնէ ժողովուրդը. այսինքն՝ ժողո-
վուրդը ինքն է որ իր յարմարագոյն զաւակ-
ներով ուղղակի ոտանձնած է աստուածային
պաշտամունքին մէջ գեղեցիկ բաժին մը, եր-
գեցողութեան բաժինը:

Ասիկա ստուգիւ գեղեցիկ է և հիւանալի.
որովհետեւ կենդանի ապացոյց մըն է մեր Ե-
կեղեցւոյ ժողովրդականութեան:

Բայց, ինչպէս որ ըսի մեր Եկեղեցւոյ ե-
րաժշտութեան բարեկարգութեան վրայ խօ-
սելու ատեն, մեր ժողովուրդը ուղղակի ինքն

պէտք է մասնակցի երգեցողութեան ինչ ինչ մասերուն, և այս պէտք է ըլլայ երաժշտական բարեկարգութեան կէտերէն մին:

Իսկ Դպրոթինը կամ Դպրաց Դասերը պէտք է որ վերահաստատուին իրենց հոգեւոր ծառայութեան արժէքներուն մէջ: Վասն զի, հիմայ «Երգչախումբ» փոխանակ «Դպրաց Դաս»ի, և «Խմբավար», «Երաժշտապետ», եւայլն, փոխանակ «Դպրապետ»ի աւելի կը քշուի (և այս քամին ալ կովկասէն կը փչէ դժբախտաբար) այն իմաստով և ոգւով որ Երգչախումբը գրեթէ մէկդի դրած է երգեցողութեան հոգեւոր օծութիւնը, որ կ'արտայայտուի երգեցողներու երկիւղած և բարեպաշտ վարքով, և ընդհակառակն, կը ներկայանայ իբրեւ աշխարհիկ կազմուածք մը, իբրեւ թէ զուտ գեղարուեստական ոգւով և կերպերով:

Շատ, և շատ փափաքելի էր որ գեղարուեստը մեր բարեկարգեալ եկեղեցւոյն մէջ օծուէր երգեցողներու երկիւղածութեամբ՝ երբ ժողովուրդը կրօնական ներշնչումներով վերացած է աստուածային պաշտամունքի ընթացքին:

Մեր եկեղեցին, ինչպէս արարողական բոլոր եկեղեցիներ, շատ բարդ ժամակարգութիւն և պաշտամունք ունի, և հետեւաբար պէտք է որ ունենայ լա՛ւ պատրաստուած և լա՛ւ մարզուած պաշտօնեաներ՝ պաշտամունք-

քին ամէն ճիւղին և մասին համար:

Եկեղեցւոյ բարեկարգ և պայծառ հանգա-
մանքին համար կենսական պայմաններ են ա-
սոնք: Եւ այս պատճառաւ ալ հարկ է որ եկե-
ղեցական պաշտօնէից դասակարգութիւնը ճշ-
դուի և բարեկարգուի համաձայն մեր այսօր-
ուան պէտքերուն և պայմաններուն:

Դասակարգութեանց ճշգումին հետ զոյգ
կ'ընթանայ վարչական ծառայութեանց շրջա-
նակներուն ճշգումը:

Այս գործողութիւնը անհրաժեշտ է նոյն
խոյզ մեր Եկեղեցւոյ կազմակերպութեան տե-
սակէտէն, թող բարեկարգութիւնը: Որովհե-
տեւ մեծ պատերազմին հետեւանքով ամէն
ինչ տակնուվրայ եղաւ Արարատէն մինչեւ
Տաւրոս: Եւ չենք գիտեր թէ վաղը ի՞նչ պի-
տի մնայ հայութեան՝ իր այնքան անփոխա-
րինելի կորուստներէն և մեասներէն ետքը:
Բոլորովին նոր պայմաններու և վիճակներու
առջեւ պիտի գտնուինք, և մեր Ազգային վե-
րաշինութեան գործին մէջ մեր եկեղեցւոյն
վարչական վերակազմութիւնը պիտի ըլլայ
բարեկարգութեան ամէնէն կարեւոր կէտերուն
ամէնէն աւելի ուշադրաւ:

Մեծ Պատերազմէն յառաջ ալ մեր եկե-
ղեցւոյ վարչական կազմակերպութիւնը կա-
րօտ էր բարեկարգութեան: Վասն զի Առաջ-
նորդական վիճակներ չէին պահած իրենց վա-
= 3 =

ղեմի տարածութիւնը և եպիսկոպոսական իրաւասութիւնը: Այլեւայլ փոփոխութիւններ եղած էին վիճակներու կազմակերպութեան մէջ: Իսկ գաղթականութիւններ անխնամ թողուած էին գրեթէ: Եւ այս բոլորը, չեչտենք անգամ մըն ալ, հետեւեանք մեր ազգային հարստահարեալ և հալածեալ կեանքին:

Օրմանեան Սրբազան սապէս կը ներկայացնէ մեր եկեղեցւոյ վարչական վիճակը և կառավարութիւնը:

— «Վիճակներուն բաշխումը, կանոնաւորեալ և ծրագրեալ կերպով չէ եղած, այլ առիթներու և պարագաներու համեմատ կազմուած է: Թիւրքիոյ մէջ կոստանդնուպոլսոյ աթոռը պաշտօնապէս ունի 44 վիճակ. Սիւ 13, Երուսաղէմ 4, և Աղթամար 2, բայց եթէ անջատուած թեմերն ալ հաշուենք, կոստանդնուպոլիս կ'ըլլայ 52 և Սիւ 15, և բովանդակ թիւրքիա կ'ըլլայ 73: Իսկ բովանդակ Ռուսիա 6 մեծ վիճակներու բաժնուած է, և Պարսկաստան 2, Հնդկաստան ու Զաւան ալ միասին: Բայց եթէ յաջորդութիւնները(*) իբր եպիսկոպոսական նկատենք և անջատ թեմերն ալ հաշուենք, այս կողմն ալ կ'ունենանք 28 վի-

(*) Կովկասի մէջ Յայրդուքիւններ կը համապատասխանեն մեր Առաջնորդական ֆոխանորդուքիւնները:

ճակ, ընդամենն 101 Հայ վիճակներ: Գաղ-
թականութեանց երկիրներէն Եւրոպա և Ամե-
րիկա նոր վիճակներ եղած են Էջմիածնի ա-
թոռին ներքեւ, իսկ Եգիպտոս, Ռումանիա և
Պուլկարիա Կոստանդնուպոլսոյ վիճակներուն
բաշխման մէջ կը գտնուին:

Իբրեւ վիճակներու մասին տեղեկու-
թեանց լրումն յիշենք եւս, թէ Հայ վիճակնե-
րու թեմակալները, միշտ ձեռնադրեալ եպիս-
կոպոսներ չեն, հակառակ բոլոր եկեղեցիներու
հաստատուն սովորութեան: Այլ ծայրագոյն
վարդապետներ, երբեմն մասնաւոր վարդա-
պետներ ալ, թեմակալութեան պաշտօն կը
վարեն, ընդհանրապէս գործածուած առաջնորդ
անունի ներքեւ, և լիակատար իրաւասու-
թեամբ»: (Հայ Եկեղեցի, Գ. Բ. Տպգր. Կ. Պոլիս,
1913, էջ 165-166):

Վարչական վերակազմութեան և բարե-
կարգութեան խնդրին կապուած է եկեղեցւոյ
բարձրագոյն պաշտօնէից պաշտօնավարութեան
սահմանը:

Եկեղեցւոյ վարչական նախկին դրութեան
մէջ կարգ մը կէտեր կային, իբրեւ անփոփո-
խելի, եթէ ոչ կանոնական, գոնէ աւանդական
ըմբռնումով, որուն համեմատ, զոր օրինակ,
ձեռնադրեալ և օծեալ պաշտօնեայ մը չի կրնար
կարգաթող ըլլալ, և եթէ ըլլայ իսկ՝ Ձեռնա-
դրութեան շնորհը կը մնայ և չ'եղծանիր:

Դարձեալ՝ Եկեղեցւոյ մը վրայ ձեռնադրուած Քահանայ մը, նոյնպէս Վիճակի մը վրայ ձեռնադրուած եպիսկոպոս մը, մինչեւ ցմահ տէրըն են իրենց Եկեղեցւոյն կամ Վիճակին, եթէ աւելի բարձր պաշտօններու կոչուելով՝ չըստիպուին հեռանալ իրենց հոգեւոր իրաւունքէն: Իսկ Կաթողիկոսութիւնը, ինչպէս նաեւ երուսաղէմի Պատրիարքութիւնը նկատուած են Կաթողիկոսի և Պատրիարքի մահուան հետ կապուած պաշտօններ:

Սակայն դարերու ընթացքին, ինչպէս որ մեր քաղաքական և անտեսական կենցաղի պայմաններուն մէջ կատարուած են հարկեցուցիչ փոփոխութիւններ, նոյնպէս Եկեղեցւոյ վարչական դրութեան մէջ ալ տեղի ունեցած են բացառիկ կարգադրութիւններ և փոփոխութիւններ: Զոր օրինակ. քահանայութեան մէջ ժառանգական իրաւունքը դադրած է թէ՛ ժառանգորդներուն պակասումով, թէ՛ ժառանգորդներու անյարմարութեամբ և ինքնայօժար հրաժարումով:

Մեր եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ ուշադրաւ է այս երեւոյթը: Լուսաւորչէն մինչեւ Մեծն Սահակ ժառանգական էր Հայաստանի Եկեղեցւոյն Քահանայապետութիւնը կամ Կաթողիկոսութիւնը: Բայց Մեծն Սահակի վախճանումէն ետքը, որովհետեւ արու ժառանգորդ չունեցաւ, Կաթողիկոսութեան

կոչուեցաւ Սուրբն Յովսէփ, Սահակ-Մեսրոպ-
եան Դպրոցէն արժանաւորագոյն մը:

Յաջորդ դարերու մէջ թէեւ ժառանգա-
կանութիւնը չկրցան վերահաստատել, բայց
ազգականութիւնը յարգուեցաւ կաթողիկոսա-
կան ընտրութեանց առթիւ:

Գրիգորիոսեանց և Ներսիսեանց ժամանակ
1065-1203, ժառանգական և ազգականական
դրութիւնը վերահաստատուեցաւ, բայց չկրցաւ
շարունակել:

Կիլիկիոյ կաթողիկոսութեան մէջ Աջարահ-
եան գերդաստանը, իր կուսակիցն և ամուս-
նացեալ Եկեղեցականներով բոլորեց նշանաւոր
շրջան մը:

Կա'ն նաեւ Կաթողիկոսական ընտրութեան
մէջ՝ նոյն լնքն Կաթողիկոսներուն կարգադ-
րութիւններն ու կտակները՝ իրենց յաջորդնե-
րուն անձին և ընտրութեան մասին, նոյնպէս
հայ թագաւորներու կամ իշխանաւորներու
միջամտութիւնը և Աթոռակից Կաթողիկոսնե-
րու դրութիւնը, եւայլն, այնպիսի գէպքեր և
երեւոյթներ են, որոնք հետաքրքրական
կ'ընծայեն մեր Եկեղեցւոյ նուիրապետական
դրութեան ուսումնասիրութիւնը:

Մեզ համար աւելի հասկնալի և աւելի հե-
տաքրքրական է գիտնալ թէ ի'նչպէս Կ. Պոլ-
սի մէջ Հայկական Պատրիարքութիւն մը ըս-
տեղծուեցաւ Փաթրիկ կարգադրութեամբ, և

այս Պատրիարքութիւնը, քիչ ժամանակի մը ընթացքին, նոր և հզօր Օսմանեան Պետութեան հետ և անոր պաշտպանութեան տակ եղաւ վարչական նոր կեդրոն մը մեր եկեղեցւոյ համար, նոյն իսկ կերպով մը ստուեր ածելով Կաթողիկոսական երեք աթոռներու և Երուսաղէմի Պատրիարքական աթոռին վարչական հմայքին և հեղինակութեան վրայ:

Կ. Պոլսի Պատրիարքութեան շնորհիւ է որ Ազգային Սահմանադրութիւնն ունեցանք և այս Սահմանադրութիւնը բոլորովին վերլվայր յեղափոխեց մեր եկեղեցական վարչութեան հին դրութիւնը և հին ըմբռնումները:

Սահմանադրութեան հաստատութիւնը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ արեւմտեան մասին մէջ՝ չա՛տ բարերար ազդեցութիւն մը ունեցաւ մեր ազգային-եկեղեցական բոլոր գործարանաւորութեան վրայ: Ժողովրդեան ձայնին կամ քուէին արժէքը Պատրիարքներու և Առաջնորդներու ընտրութեան մէջ, Պարսի և Իրաւունքի սկզբունքին կիրարկումը պաշտօնէութեան և ժողովրդեան յարաբերութեանց մէջ, որուն վրայ արդէն հիմնուած է մեր Ազգային Սահմանադրութիւնը, եւայլն, այլեւս վերջ տուին հին կերպերու և Պատրիարքներ և Առաջնորդներ կապուեցան կանոնական պատասխանատուութեանց՝ իրենց վարչական գործերուն մէջ, և Սահմանադրութեամբ որոշ-

աւեցաւ թէ ի՛նչ կերպով պիտի ընտրուին ա-
նոնք և ի՛նչպիսի օրինական պարագաներու
մէջ պիտի դադրին պաշտօնավարելէ։ Սահ-
մանադրական կարգերու հաստատութեան հե-
տեւանքով է որ Պատրիարքներ և Առաջնորդ-
ներ կարող են կամովին ալ հրաժարիլ իրենց
պաշտօններէն, և ի հարկին դարձեալ վերըն-
տըրուիլ։

Ըստ իս հարկ է սահմանադրական այս կար-
գը աւելի՛ եւս սահմանադրական ընել մեր
եկեղեցւոյ կառավարութեան բարձրագոյն
պաշտօնէութեանց համար՝ հիմնուելով պատ-
մական փաստերու և աշխարհը կառավարող
սահմանադրական ընդհանուր և հիմնական ըս-
վըղբունքներու վրայ։

Ասիկա ինքնին մեծ բարեկարգութիւն մը
պիտի ըլլայ մեր եկեղեցւոյ վարչական դրու-
թեան մէջ։

Եւ ատոր համար երկու գլխաւոր կէտեր
պէտք է նկատի առնուին։

ա) Տարիքի սահման.

բ) Պաշտօնավարութեան սահման.

Տարիքի Սահմանը անհրաժեշտ է պաշտօ-
նին կարեւորութեան և արդիւնաւորութեան
տեսակէտէն։

Քաղաքական և Զինուորական կարգերու
մէջ օրէնքով ճշդուած և ընդունուած է Տա-
րիքի սահմանը, ինչո՞ւ համար միեւնոյն օրի-

նական սկզբունքը չընդունուի մեր եկեղեցական վարչութեան մէջ:

Մարդիկ ո՛րչափ ալ կարող և սիրելի եղած ըլլան իրենց բարձրագոյն պաշտօններուն մէջ, վերջապէս մա՛րդ են, և չափ ու սահման մը ունին իրենց ֆիզիքական տոկունութիւնն ու իրենց յարմարութիւնները իրենց պաշտօնը բարւոք կերպով ի գործ դնելու համար:

Առաջնորդութեան, Պատրիարքութեան և Կաթողիկոսութեան համար պէտք է դնել տարիքներու օրինական սահման մը, և ասիկա հաւասարապէս օգտակար է թէ՛ եկեղեցւոյն և թէ՛ պաշտօնեաներուն:

Աւելորդ է հոս վերլուծել Տարիքի սահմանին օգուտները. վասն զի այնքան յայտնի են և պարզ. միայն կ'ուզեմ սա չափը գիտել տալ, որ պաշտօնեայ մը, բարձրագոյն պատասխանատուութիւններով ծանրաբեռնուած, երբ կը թեւակոխէ Տարիքի սահմանին, այլ եւս պէտք է քաջուի և հանգստանայ, և եթէ իր կարողութիւնները կորովի են դեռ հանրային ծառայութեան նուիրուելու չափ, այնպիսին իր հանգստի շրջանին մէջ ալ կրնայ օգտակար ծառայութիւններ ընել իր փո՛րձ խորհուրդներով, առանց գործօն պատասխանատուութեան: Եւ ասիկա ամէնէն աւելի պատուարեիր և փառաւորեալ վիճակ մըն է ո եւ է բարձրաստիճան պաշտօնէի համար, որոնց թողած

պաշտօնը միշտ պէտք ունի թարմ և նոր ոյժերու :

Պաշտօնախորուքեան Սահման մըն ալ կայ, որ յատուկ է սահմանադրական օրէնքներով կառավարուող երկիրներուն :

Քանի որ Ամերիկայի մէջ ենք, իբրեւ օրինակ մատնանիշ կ'ընեմ այս հարիւր տասը միլիոննոց հզօր Հանրապետութիւնը, որուն Նախագահը կ'ընտրուի միայն փառաւեայ շրջանի մը համար : Երբ կը բոլորուի այդ շրջանը՝ Նախագահը, օրէնքին տրամադրութեամբ, ինքնաբերաբար կը դադրի պաշտօնավարութենէ : Եթէ այդ Նախագահը հաւատարիմ եղած է երկրին սահմանադրութեան և իր երդման, եթէ սիրուած է ժողովուրդէն իր կատարած գործերով, և ժողովուրդը կ'ուզէ որ այդ Նախագահն շարունակէ իր պաշտօնը, օրէնքը իրաւունք տուած է Նախագահին վերընտրութեան, դարձեալ փառաւեայ շրջանի մը հաւատ :

Արդ, Հայաստանեայց Եկեղեցին ինչո՞ւ համար չորդեգրէ Պաշտօնավարութեան Սահմանի օրէնք մը, և եթէ, օրինակ քառամեայ շրջանը քիչ է, հինգ, վեց կամ եօթ տարիներու շրջան մը Առաջնորդի, Պատրիարքի և Կաթողիկոսի պաշտօնավարութեան համար, վերընտրութեան իրաւունքով :

Գործերու արագութիւն և արդիւնաւորութիւն, զեղծումներու խափանում, տըր-

տունջներու բարձում , և նոյն իսկ փառասիր-
րութեանց գոհացում , — այս բոլորին համար
լիուլի կը բաւէ որոշ շրջան մը , և ի հարկին
երկրորդ որոշ շրջան մը :

Ի՞նչ իմաստութիւն և ի՞նչ բանաւոր պատ-
ճառ կայ մեր եկեղեցւոյ վարչական ներկայ
դրութեան մէջ : Մարդիկ կամ ֆիզիքապէս
տկարացած են , կամ գոհացուցիչ չէ՛ եղած
իրենց պաշտօնավարութիւնը , և կամ ո եւ է
լուրջ պատճառ մը կայ որ անտանելի ըլլայ
պաշտօնավարութիւնը նոյն իսկ իրենց համար ,
եւայլն , ինչո՞ւ ստեղծուին այսպիսի փափուկ
պայմաններ պաշտօնատարին շուրջ :

Այսպիսի նորութիւններ մեր եկեղեցւոյ
վարչական դրութեան մէջ ամենեւին հակա-
ռակ չեն մեր եկեղեցւոյ ժողովրդական ոգւոյն
և ձեւին , այնպէս որ նոյն իսկ նորութիւններ
չեն ասոնք ըստ էականին , վասն զի ինչպէս որ
գիտել տուի , կաթողիկոսական ընտրութեան
օրէնքը միակերպ և հաստատուն չէ՛ եղած .
ասկէ զատ՝ կաթողիկոսներ գահընկէց եղած
են , Աթոռակիցներ ունեցած են , և այլն . այ-
սօր պատճառ մը չկայ որ մեր եկեղեցին չոր-
դեգրէ՝ թէ՛ իր ոգւոյն և թէ՛ դարուս ոգւոյն
համաձայն ընտրական դրութիւն մը , հաստա-
տելով տարիքի և պաշտօնավարութեանց սահ-
մաններ՝ իր բարձրագոյն պաշտօններուն և
պաշտօնեաներուն համար :

Մեր եկեղեցւոյ վարչական կէտերուն բարեկարգութեան մէջ գործնական տեղ մը կը բռնէ իր գրամական ոյժին կազմակերպութիւնը :

Հոգեւոր պաշտօնեաները վարձատրելու ծանօթ դրութիւնը, պատահական նուէրներով, որչափ ալ գնահատելի կողմ մը ունեցած ըլլայ, բայց բոլորովին հակառակ է կենցաղավարութեան արդի պայմաններուն : Արդի մարդկութեան տնտեսական գործերը և գործառնութիւնները հիմնուած են պարտքի և իրաւունքի, առ և տուրի սկզբունքներուն վրայ : Եկեղեցին թէեւ էապէս հոգեւոր գործառնութեանց կազմակերպութիւն մըն է, բայց չըջապատուած է կեանքի նիւթական բարդ պայմաններով, առանց ժխտելու «*ձրի տոեֆ եւ ձրի տուֆ*»ի սկզբունքը : Ասիկա ուղղակի հետեւանքն է եկեղեցւոյ դարաւոր աճման և զարգացման, կեանքի աշխարհայեացքի յառաջատուական փոփոխութեանց, և քաղաքակրթութեան պահանջներուն ազդեցութեան : Այնպէս որ մեր եկեղեցւոյ մէջ հոգեւոր պաշտօնեաներ վարձատրելու հին դրութիւնը այնքան նուաստացուցիչ և միանգամայն այնչափ անբաւարար աստիճաններու իջած է, որ եկեղեցականութեան անկման պատճառներէն մէկը կը համարուի այդ :

Ստոյգ է որ տեղ տեղ որդեգրուած է թո-

շակի դրութիւնը, բայց այս ալ կամայական հանգամանք մը ունի, և կախուած է ո՛չ միայն թոշակը գնահատող մարմիններու գիտակցութենէն և խղճմտանքէն, այլ նաեւ հասոյթի աղբիւրներէն, այնպէս որ անորոշութիւնը, անբաւականութիւնը, և այլ նուաստացուցիչ երեւոյթներ կան ու կը մնան:

Օրմանեան Սրբազան սապէս կը պատկերացնէ այդ վիճակը. — «Մէկ խօսքով պէտք է եզրակացնել թէ Հայ եկեղեցականութեան ապրուստի և պահպանութեան վիճակը բոլորովին անհաստատ և անապահով է: Արդ կացութիւնը չինքերեր իրեն, ոչ ազատութիւն և ոչ անկախութիւն ունենալ իրեն ենթարկեալներուն հանդէպ: Առաջին տեսութեամբ մը, թերեւս այդ վիճակը վեասակար և վտանգաւոր երեւնայ: Բայց եթէ վննուի, պէտք է որ մեծապէս օգտակար նկատուի, քանի որ այս կերպով կը խափանուի եկեղեցականներուն յատուկ մարմին մը կազմելը, և ազգին մէջ կղերական զօրութիւն մը ստեղծելը: Այդ կերպը կը նպաստէ եկեղեցականներուն և աշխարհականներուն մէջ համերաշխութիւն և համաձայնութիւն պահելու, քանի որ կղերը այդ համաձայնութենէն պիտի օգտուի իւր կենցաղական շահերուն համար: Նա կը պարտաւորուի իւր պարտաւորութեանց մտադիր և իւր կոչումին նախանձայոյզ ըլլալ, որովհետեւ

այդ կերպով միայն կրնայ իւր դիրքը պահել ու բարւոքել: Եթէ Հայութեան մէջ՝ եկեղեցի և ազգ, կղեր և ժողովուրդ համերաշխ եղած են, եթէ միեւնոյն տեսութեամբ քալած են, եթէ ազգային շահերը համաձայն նկատած և իրարու աջակցութեամբ աշխատած են, այդ արդիւնքը հետեւանք է եկեղեցականութեան ունեցած կենցաղական վիճակին եւ իւր միջոցներուն հայթայթման եղանակին: Եւրոպական երկիրներու մէջ երեւցած՝ եկեղեցական եւ ազգային շահերուն մասին ընդդիմամարտ մրցումը, որ է կղերականութիւնը կոչուածը, Հայոց մէջ սկիզբէն ի վեր տեղի ունեցած չէ, եւ տեղի չունի» (Հայոց Եկեղեցին. Գ. րդ տպ., էջ 181-182):

Եթէ Օրմանեան Սրբազան կը վկայէ եւ կը հաստատէ որ «բոլորովին անհաստատ եւ անապահով է» հայ եկեղեցականներու ապրուստին եւ պահպանութեան վիճակը, եւ դարձեալ եթէ կ'ընդունի թէ պապական դրութեան յատուկ կղերականութիւնը «սկիզբէն ի վեր տեղի ունեցած չէ, և տեղի չունի» մեր Ազգին մէջ, այն ատեն շատ բռնադրօսիկ է օգտակար հետեւանքներ հանել «բոլորովին անհաստատ եւ անապահով» վիճակէ մը:

Լուսաւորչեան շրջանին մէջ հարո՛ւստ էր հայոց եկեղեցին եւ ունէր անսպառ կալուածներ եւ հասոյթներ, Արչակ Գ. ի ներքինապե-

աին նախանձը գրգռելու չափ, բայց կղերականութիւն չկար հայոց մէջ:

Ինչպէս որ կը հաստատուի կանոնական տրամադրութիւններէն, համեմատաբար շատ աւելի նախանձայուզութիւն կար մեր հին եկեղեցւոյ մէջ հոգեւոր պաշտօնէից իրաւունքները սահմանելու եւ ապահովելու համար քան թէ մեզի ծանօթ տիրող գրութեան մէջ, եւ ասիկա պատճառ մը չէ եղած, որ մեր եկեղեցին կորսնցնէր իր ժողովրդական նկարագիրը:

Խնդիրը մեր եկեղեցւոյն դրամական ոյժը կազմակերպելով՝ այդ ոյժը եկեղեցականութեան ձեռքին մէջ կեդրոնացնելու եւ զայն կղերական կազմակերպութեան վերածելու վրայ չէ՛: Ես ասանկ վախ մը չունիմ, եւ ո՛չ ալ կարելի է ամենէն նուազագոյն ենթադրութիւն մը իսկ ընել այս մասին, — որովհետեւ Հայաստանի եկեղեցին սկիզբէն ի վեր ժողովրդական եղած է, որովհետեւ նոյն իսկ կղերքաւոր օտար եկամուտ մըն է իր բնիկ լեզուին մէջ, եւ կղերականութիւնը, իբրեւ պապական գրութիւն, բուրժուական անձանօթ բան մըն է մեր եկեղեցւոյ հոգեւոր վարչութեան, եւ որովհետեւ մեր եկեղեցւոյն ժողովրդականութիւնը, նոյն իսկ իր վարչական եւ դրամական գործառնութեանց մէջ կադապարուած է սահմանադրական սկզբունքներով

եւ կանոններով, այնպէս որ, զոր օրինակ մեր՝ Արեւմտեան Հայոց եկեղեցական վարչութիւնը, շնորհիւ Ազգային Սահմանադրութեան, գրեթէ իւր ամբողջութեամբ աշխարհականներու ձեռքն է: Ուրեմն խնդիրը մեր եկեղեցւոյ դրամական ոյժը կազմակերպելու վրայ է նոյն իսկ աշխարհականներու ձեռքով՝ համաձայն մեր սահմանադրական կարգերուն:

Հայոց բոլոր վանքեր եւ եկեղեցիներ, քիչ թէ շատ, ունին կամ ունէին... իրենց կալուածները եւ հասոյթի աղբիւրները, ինչպէս՝ արտեր, անդաստաններ, անտառներ այլեւայլ շէնքեր, (ջաղացք, խանութ, տուն, պանդոկ, եւայլն), որոնք հարկ է որ ծառայեն եկեղեցւոյ բարեկարգութեան եւ պայծառութեան:

Պէտք է թոշակի դրութիւն որդեգրել բոլոր եկեղեցական պաշտօններու եւ պաշտօնեաներու համար, իւրաքանչիւրին դիրքին եւ աստիճանին համեմատ, եւ վերջ տալ անհաստատ եւ անապահով վիճակին:

Նախնիք ուր որ եկեղեցի մը չինած են, ասոր կողքին կառուցած են նաեւ դպրոց մը, եւ յատկացուցած են կալուածներ եւ հասոյթի աղբիւրներ, որպէս զի նոյն ինքն եկեղեցին կառավարուի եւ կառավարէ դպրոցն ալ: Այս միաձոյլ մատակարարութեան պատճառն ալ շատ պարզ եւ հետեւաբար՝ շատ բնական է:

Մտաւոր կրթութեան եւ դաստիարակութեան շրջանակը սահմանափակ էր դեռ, եւ քիչ շատ հոգեւոր կամ կրօնական նկարագիր ունէր. ուրիշ խօսքով՝ կրթութեան գործը ազգային կամ պետական հանգամանք չէր առած իբրեւ ստիպողական կամ պարտաւորիչ գործ բոլոր քաղաքացիներուն համար, եւ հետեւաբար չէր աշխարհականացած՝ քաղաքակիրթ ազգերու յատուկ նորագոյն ըմբռնումներով եւ մեթոտներով: Եկեղեցին կը պատրաստէր ազգին մտաւորականութիւնը, թէ՛ եկեղեցական եւ թէ՛ աշխարհական ուսուցիչներու ձեռքով, եւ պատրաստողներ ազատ էին իրենց կոչման հետեւելու. այսինքն՝ եթէ ուզէին եկեղեցական կ'ըլլային, եթէ ուզէին աշխարհական կը մնային: Մարդը ազատ էր իր կեանքին ընտրութեան մէջ: Բայց քանի որ միւսնոյն կրթութեամբ եւ դաստիարակութեամբ պատրաստուած էին, եկեղեցական թէ աշխարհական, հաւատարիմ էին իրենց եկեղեցւոյն. իւրաքանչիւր ոք իր վիճակին մէջ կը ծառայէր իր եկեղեցւոյն պայծառութեան եւ բարեկարգութեան:

Շատոնց, գոնէ յիսուն տարիներէ ի վեր փոխուած է մեր ազգային կրթութեան մեթոտը, որովհետեւ որդեգրած ենք ժողովրդական կրթութեան մեթոտը, եւ թէեւ պետութիւն չենք ունեցած, որ պարտաւորիչ ընէր ժողո-

վըրդական կրթութիւնը մեր ազգին մէջ, բայց հայ ժողովուրդն ինքնին ըմբռնած է եւ զընահատած է հանրային կրթութեան կարեւորութիւնը, եւ գուն գործեր է որ իր զաւակները կրթուին: Եւ այս կրթութեան գործին յատկացուած են եկեղեցական կալուածները եւ հասոյթի ուրիշ աղբիւրները, զրկելով եկեղեցին իր դիւրութիւններէն կամ շատ դոյզն մաս մը վերապահելով ի նպաստ եկեղեցւոյ մատակարարութեան: Եւ այս զրկանքին հետեւանքը եղած է եկեղեցւոյ պաշտօնէութեան անպատրաստութիւնն ու տկարացումը, եթէ ուզէք՝ անկումը:

Արդ, երբ բարեկարգութեան իմաստով կ'առաջարկեմ եկեղեցւոյ դրամական ոյժին կազմակերպութիւնը, կը հասկնամ վերահաստատութիւնը եկեղեցւոյ սեփական կալուածներուն եւ հասոյթի աղբիւրներու իրաւունքներուն, որպէսզի եկեղեցին կարող ըլլայ դիւրութիւններ ունենալ պատրաստելու համար իր պաշտօնեաները եւ վարձատրելու համար զանոնք իրենց գիրքին եւ աստիճանին համեմատ:

Եւ որովհետեւ այս կալուածներ եւ հասոյթի աղբիւրներ տեղ տեղ չկան կամ քիչ են, պէտք է ո'չ միայն հարուստ եկեղեցիներ օգնեն աղքատիկ եկեղեցիներուն, այլ նաեւ տարեկան տուրքի դրութիւնը պէտք է հաս-

տատել ժողովրդեան մէջ՝ փոխարէն այն ծառայութեանց, որոնք պիտի մատակարարուին եկեղեցւոյ կողմէն, կնունքներու, Պսակներու եւ Թաղութներու, եւ այլ առիթներով: Այս կերպով թէ՛ ժողովրդեան բոլոր զաւակները մասնակցած կ'ըլլան իրենց եկեղեցւոյն ծախքերուն հոգողութեան եւ թէ՛ վերցուած ջընջուած կ'ըլլայ այն նուաստացուցիչ կերպը տրւելութեան, որ յաճախ տխուր եւ տգեղ պատկեր մը կ'ունենայ:

Թողալի զրութեան հաստատութիւնը պիտի օգնէ որ Պարսֆի եւ Իրաւունքի գիտակցութիւնը զօրանայ փոխադարձաբար ժողովրդեան եւ պաշտօնէութեան մէջ եւ այսքան օգուտ մը ինքնին պիտի նպաստէ եկեղեցւոյ ոգեւորութեան: Ժողովրդեան ամէն մէկ անդամը պիտի ստիպուի եւ կամ պէտք է որ ստիպուի ճանչնալ իր պարտքը հանդէպ իր եկեղեցւոյն, որպէս զի կարող ըլլայ վայելել իր իրաւունքները եկեղեցւոյ մէջ:

Եկեղեցւոյ զրամական ոյժին կազմակերպութեան խնդիրը շատ կարեւոր է, եւ ատոր բանաւոր եւ գործնական լուծումէն կախուած են մեր վաղուան եկեղեցւոյն սպասող նորադոյն պարտաւորութեանց գործադրութիւնը:

Զ.— ԸՆԿԵՐԱՅԻՆ ԿԵՏԵՐ

Մեր եկեղեցւոյ մէջ Ամուսնութիւն և ատոր վերաբերեալ բոլոր խնդիրներ՝ զգալի կերպով կրօնական հանգամանք մը առած են։ Ասիկա շատ լաւ է անշուշտ. որովհետեւ Ամուսնական կեանքի խորհրդաւորութիւնը և պատասխանատուութիւնները կրօնական արժէքով գիտուած ատեն, շատ աւելի կը շեշտուի անոնց հմայքը, որ դիւրին դիւրին չ'աւրուիր անդէպ կնճռոտութիւններով։

Եւ որովհետեւ Ամուսնութիւնը իբրեւ փառաբան զործ սկսած է արդէն ենթարկուիլ քաղաքային օրէնքի, և ատոր հետեւանքով ամուսնութեան հռչակման մէջ ո'չ միայն եկեղեցւոյ հեղինակութիւնը սահմանափակուած է, այլ նաեւ ամուսնութեան վերաբերեալ խնդիրներ կ'ենթարկուին քաղաքային դատարաններու որոշման և վճռին։ Զոր օրինակ՝ այսպէս է Ամերիկայի մէջ, և մեր հայ գաղութին ամուսնական գործերն ու խնդիրները, երբ ստանան դատական հանգամանք, փոխանակ ենթարկուելու հոգեւոր իշխանութեան դատաստանին, ուղղակի կ'երթան քաղաքային դատարան։ Ասկէ զատ՝ այս երկրին մէջ ոչ մէկ հոգեւոր պաշտօնեայ, ո'ր եկեղեցիի և ո'ր յարանուանութեան ալ պատկանի, չի կրնար պսակի օրհնութիւն կատարել կամ ամուսնու-

թեան դործը հռչակել՝ եթէ ամուսնանալ ուղղուներ նախապէս չեն արձանագրուած տեղական կառավարութեան մօտ և չեն ստացած ամուսնութեան արտօնագիր, որ պէտք է պսակողին կողմէն ստորագրուի և որոշեալ պայմանաժամի մէջ վերադարձուի այն պաշտօնատան ուրկէ ստացուած էր:

Մինչեւ 1915 մեր ժողովրդեան ամուսնական խնդիրները կը կարգադրուէին մեր եկեղեցւոյ մէջ տիրող կանոններու և աւանդութեանց համաձայն, դուրս թողլով հայ գաղութները, մա'նաւանդ Եւրոպայի և Ամերիկայի մէջ: Այժմ, դոնէ դեռ ես չեմ գիտեր, ի՞նչ է օրէնքը Սովիէթ Հայաստանի մէջ, և չենք ալ գիտեր թէ վաղը ի՞նչպիսի կարգականոնի պիտի ենթարկուի մեր ժողովուրդը իր ամուսնական խնդիրներուն մէջ:

Բայց նկատի առնելով մեր եկեղեցւոյն անցեալ փորձառութիւնները, նկատի առնելով նաեւ ժողովրդեան կենցաղին և ըմբռնումներուն մէջ ի դործ դրուած կարգ մը փոփոխութիւնները, ըստ իս ամուսնական խնդիրներուն մէջ պէտք է ներմուծել հետեւեալ բարեփոխութիւնները.

1. — Ճիւղահամարի մէջ պէտք է կարեւորութիւն ընծայել ազգակառնութեան, կամ առեւտրութեան առիճանին, և բոլորովին թոյլատու ըլլալ Խնամութեան և Սանահայրու-

թեան աստիճաններուն։ Այս վերջինները թող-
լու է ժողովրդեան բարոյագիտական հասկեցո-
ղութեան։ Իսկ Ազգականութեան կամ Արեանա-
ռութեան աստիճանները պէտք է ճշդեղ կարող հայ
քժիշկներէ կազմուած մարմնի մը ուսումնասի-
րութեան եզրակացութեանց հաւանձայն։ Վասն զի
ասիկա առողջապահական-գիտական խնդիր
մըն է, և սերտիւ կապ ունի թէ՛ ամուսնա-
ցողներուն անհատական երջանկութեան հետ
և թէ՛ հայ տոհմին ազնուացման և աճ-
ման խնդիրներուն հետ. և ստուգիւ շատ կա-
րեւոր և շատ կենսական խնդիրներ, որոնց
վրայ պարտի մտածել ո՛չ միայն հոգեւոր իշ-
խանութիւնն, ո՛չ միայն ազգային կառավա-
րութիւնն, այլ նաեւ նոյն ինքն հայ ժողո-
վուրդը։

2.— Ամուսնալուծման խնդիրները պէտք
է ուսումնասիրել և կանոնաւորել։ Այն տե-
ղեր, ուր քաղաքային դատարաններու չեն
ենթարկուիր ամուսնալուծութեան վերաբեր-
եալ խնդիրք, պէտք է որ հոգեւոր իշխանու-
թեան մօտ գտնեն իրենց օրինական լուծումը։

3.— Պէտք է վերցնել պսակի օրհնու-
թեան համար դրուած օրերու խտիրը, ո՛չ
միայն այն պատճառաւ որ արգի կեանքի
պայմաններու հարկն ու հետեւանքն է այդ,
այլ նաեւ այն պատճառաւ որ այդպիսի բա-
րեփոխութիւն մը պիտի նպաստէ մեր եկեղեց-

ւոյ մէջ կարգապահական ոգւոյն զօրացման և պիտի աւելցնէ իր հեղինակութեան հմայքը :

Այս ամուսնական խնդիրներու բարեփոխութեան մէջ ինձ առաջնորդող մտածութիւնը սա՛ է . — Ամուսնութիւնը ընկերային կեանքի խնդիր մըն է . ամուսնացողներուն երջանկութիւնը միանգամայն երջանկութիւնն է ընկերութեան : Արդ՝ հոգեւոր իշխանութեան պարտքն է աշխատիլ որ անհատներ և հետեւաբար անոնցմէ կազմուած ընկերութիւնը , ժողովուրդը , երջանիկ ըլլան :

Այս սկզբունքը ընդունուած է Հայաստանի Եկեղեցւոյն մէջ , այնպէս որ Կաթողիկոսներէն սկսեալ մինչեւ Առաջնորդներ , ի հարկին թոյլտուութիւններ ըրած են Ճիւղահամարի կանոնական խստութիւններուն մէջ , արգիլեալ օրերու մէջ արտօնած են պսակներու օրհնութիւն , եւայլն :

Դարձեալ , ինձ համար մեծ նշանակութիւն ունի քրիստոնէական եկեղեցիներու ներդաշնակութիւնը ամուսնական խնդիրներու մէջ : Զոր օրինակ՝ երբ իմ եկեղեցին պնդէ՝ կենայ խնամութեան մէջ հասի չհասի կամ մեղօք պսակի կանոններուն վրայ և իմ ժողովուրդը երթայ պսակուի ուրիշ եկեղեցւոյ մէջ՝ օգտուելով ատոր թոյլատուութենէն , ո՛ւր կը մնայ իմ եկեղեցւոյն հեղինակութեան արժէքը : Նոյնպէս երբ ես թոյլ չտամ պսակ օրհնել Կի-

րակի օր կամ ուրիշ արգելեալ օր մը, և պսակուիլ ուզողներ երթան ուրիշ եկեղեցւոյ մը պաշտօնէին և պսակուին, ինչ արժէք կ'ունենայ իմ եկեղեցւոյն կանոնը:

Եթէ հոգեւոր իշխանութիւնը եկեղեցւոյն կանոնը պահելով հանդերձ կարող ըլլար արգելել նաեւ ուրիշ եկեղեցիներ գլմելու տկարութիւնը կամ ազատութիւնը, այն ատեն արժէք մը կ'ունենար իր կարգապահական խտութիւնը:

Պէտք է ուշադրութիւն ընել որ մեր եկեղեցւոյն յատուկ ինչ ինչ կանոնական ըմբռնումներ, սովորութիւններ և աւանդութիւններ ամուսնական խնդիրներու վերաբերութեամբ, ինքնին փոխուած և յարմարած են կեանքի պայմաններուն: Շարք մը իրողութիւններ մատնանիւ ըրի արդէն պսակի օրհնութեան կանոնին փոփոխմանց վրայ խօսելու ատեն: Այս տեղ կ'աւելցնեմ նաեւ, զոր օրինակ, տարբեր եկեղեցիներու պատկանողներու մէջ կնքուած ամուսնութիւնները: Զրմկրտուածներու ամուսնութիւնները: Մեր եկեղեցին շատ նախանձախնդիր էր երբեմն, որ երբ իր անդամներէն մէկը կարգուիլ ուզէր հայ բողոքական աղջկան մը հետ, կը պահանջուէր որ աղջիկը դրօշմուի պսակուելէ յառաջ, քանի որ բողոքական եկեղեցին միայն կը մկրտէ իր անդամները և կնունք չ'ըներ, այսինքն

միւռոնով չի գրողմեր: Նոյնպէս պատահած է որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ պատկանող աղջիկ մը պսակուի չմկրտուած և չկնքուած հայու մը հետ, Պատուելի մը պսակով: Երկու դէպքին մէջ ալ, ո՛չ Հայաստանեայց եկեղեցին ո՛չ ալ հայ բողոքական եկեղեցին կրնան յառաջ տանիլ իրենց նախանձախնդրութիւնը:

Արդ, նկատի առնելով ամուսնական խընդիրներու փափկութիւնն ու բարդութիւնները, մեր եկեղեցին պէտք է հիմնովին բարեկարգէ Ամուսնութեան կանոնադրութիւնը, և եթէ հնար է, պաշտօնական և հետեւաբար կանոնական հասկցողութիւն մը գոյացնէ ուրիշ եկեղեցիներու հետ, որպէս զի իւրաքանչիւր եկեղեցւոյն կարգուկանոնը փոխադարձաբար յարգուի ամէնուն կողմէն, և ժողովուրդը վարժուի կարգապահութեան և յարգէ իր ազգային և եկեղեցական կանոններն ու աւանդութիւնները:

Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան և ոգեւորութեան մէջ կեդրոնական տեղը կը բռնէ նոյնինքն ժողովուրդին գիտակցութիւնը և պատրաստութիւնը թէ՛ իր եկեղեցւոյն և թէ՛ իր պարտաւորութեանց մասին: Հերիք չէ՛ որ մեր եկեղեցին ունենայ լաւ պատրաստուած հոգեւոր պաշտօնէութիւն մը. հերիք չէ՛ որ մեր եկեղեցին բարեկարգուած ըլլայ հիմնովին. ալ՛ որպէս զի բարեկարգութիւնը կա-

տարեալ ըլլայ, պէտք է որ մեր ժողովուրդը դաստիարակուի կրօնապէս:

Ինչպէս որ դիտել տուի եկեղեցւոյ դրամական ոյժին կազմակերպութեան վրայ խօսելու ատեն, հայու եկեղեցիներն ու դպրոցները կառուցուած և հաստատուած էին քով քովի: Ինչ հրաշալի կարգադրութիւն: Ասկէ է որ կը բլթէր բարոյական և մտաւորական մեծ զօրութիւն մը և հայ ժողովուրդը կը կրթուէր և կը դաստիարակուէր, անշուշտ հնարաւորութեան սահմաններուն մէջ, միեւնոյն ոգւով և միեւնոյն աշխարհահայեացքով:

Երբ մեր դպրոցական դրութիւնը արդիացաւ, կրօնական կրթութեան և դաստիարակութեան տրուեցաւ սանկ տեղ մը նոր ծրագրին մէջ, և այդ տեղը հետզհետէ եղաւ անուանական բան մը: Նոյնպէս մեր ազգային դպրոցներուն մէջ մտաւ հակակրօնական շունչ մը, «Լուսամիտ և ազատամիտ» ուսուցիչներու միջոցաւ, և բոլոր այս ու այսպիսի ազդակներու տակ տկարացաւ կրօնական դաստիարակութիւնը:

Դարձեալ՝ եկեղեցին զրկուած ըլլալով իր դրամական ոյժէն, չկրցաւ սպարառտել իր պաշտօնեաները արդիական կրթութեամբ և դաստիարակութեամբ, և ասոր հետեւանքը օտ եղաւ որ հայ եկեղեցականութեան մեծամասնութեան մտաւոր զարգացման մակարդա-

կը իջնէ, և չկարենայ մնալ հեղինակի և և առաջնորդի գերին մէջ:

Արդ, եկեղեցական բարեկարգութեան մէջ, ժողովրդեան կրօնական դաստիարակութիւնը պէտք է ստանձնէ նոյն ինքն եկեղեցին, զոր օրինակ, հետեւելով Ամերիկեան եկեղեցիներու մեթոտին, որու հիմն է կիրականօրեայ դպրոցներու կազմակերպութիւնը:

Այս մեթոտը կարելի է լայն չափերով կիրարկել հասնելով ժողովրդեան բոլոր խաւերուն, և տալ հայուն կրօնական ողջմիտ և գործնական դաստիարակութեան մը օժու-թիւնը:

Այն ահաւոր անտարբերութիւնը քրիստոնէական սկզբունքներու հանդէպ, որ կը տիրէ հայ ժողովուրդի ուսեալ և անուս շարքերու մտայնութեան մէջ, արդիւնք է ո՛չ միայն կրօնական դաստիարակութեան տկարացման, բլլայ մեր դպրոցներու մէջ, բլլայ մեր եկեղեցիներու մէջ, այլ նաեւ ազգային պակասաւոր կրթութեան և դաստիարակութեան: Ասիկա պէտք է լա՛ւ գիտնալ: Այնպէս որ, եթէ վաղը, Հայ Ազգը, իր քաղաքական կեանքին բեր-մունքով, իր դպրոցները նուիրէ զուտ հանրային կրթութեան և դաստիարակութեան գործին, բոլորովին դուրս հանելով իր ծրագ-րէն կրօնքը, — նկատելով որ հայոց հանրա-յին դպրոցներուն մէջ պիտի գտնուին ո՛չ մի-

այն ալ և ալ քրիստոնեայ եկեղեցիներու պատկանող աշակերտներ, ալ նաեւ թերեւս ոչ-քրիստոնեայ աշակերտներ, — այն ատեն աւելի լուրջ և աւելի հարկեցուցիչ հանգամանք մը պիտի ստանայ հոգեւոր իշխանութեան պատասխանատուութիւնը, հանդէպ հայ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութեան:

Հետեւաբար այս դաստիարակութեան գործը շատ կարեւոր տեղ մը պէտք է բռնէ մեր եկեղեցւոյ բարեկարգութեան ծրագրին մէջ:

Է. — ՄԱՍՆԱԽՈՐ ԿԻՏԵՐ

1. — Ազգ եւ եկեղեցի:

Հայաստանեայց եկեղեցւոյն կրօնական արժէքին և ազգային նշանակութեան վրայ ջատագովական մը գրել է նպատակս: Բայց ցո՛րչափ մեր ժողովրդեան մէջ կը ջատագովուի այն նոր և սխալ մտայնութիւնը, թէ կրօնի խղճի խնդիր է, թէ եկեղեցին իր դերը կատարած լմնցուցած է մեր ազգին կեանքին մէջ և ալ եւս պէտք է եկեղեցին քաջուի և չէզոքանայ ազգային կեանքէն, պարտք կ'զգամ պահիկ մը կենալ այս կէտին վրայ, որպէս զի մատնանիչ ընեմ պատմական իրողութիւնները և փաստերը:

կրօնքը, և հոս քրիստոնէութիւնը, չի կրնար խղճի խնդիր մը ըլլալ իբրեւ սկզբունք-բայց կրօնքի քարոզութեան ու արտայայտութեան այլազան կերպերը խնդիր են խղճի և համոզման: Տարբեր բան է ֆրիսոննայ ըրաշ, տարբեր բան է այսինչ կամ այնինչ եկեղեցւոյ քարոզած ու արտայայտած կերպով ֆրիսոննայ ըրաշ:

Հայ ժողովուրդին համար քրիստոնէութիւնը, իբրեւ սկզբունք, կենսական արժէք մը ունի: Եւ ըստ իս, տղայամկրտութեան դրութիւնը, որ այնքան խստիւ կը պահուէր Հայաստանի եկեղեցւոյն մէջ, այնպիսի երեւոյթ մըն է, որ չի կրնար վրիպիլ ամէնէն խիստ և ամէնէն ազատ քննադատ-ուսումնասիրողի աչքերէն: Վասնզի ի՞նչ իմաստութիւն կայ ութօրեայ տղու մը մկրտութեան մէջ: Ի՞նչ կ'իմանայ այս դեռ սաղմնային էակը իր վրայ կատարուած խորհուրդէն: Ասոր պատասխանը, յանուն ութօրեայ մկրտուածին՝ է ևս ոչինչ: Ուրեմն հայ ժողովուրդը յիմա՞ր է, որ այսպիսի դրութիւն մը որդեգրած է: — Ո՛չ: Կը հետեւի թէ զաղտնիք մը կայ ասոր մէջ, և հայ ժողովուրդը գիտէ իր ըրածը:

Իսկ այդ զաղտնիքը շատ պարզ է: Հայ ժողովուրդը կ'ուզէ որ իր զաւակունքը, գէ՛րբեց տղայութեան առաջին օրերէն մկրտուին և կնքուին քրիստոնէական սկզբունքով:

և այդ սկզբունքով ալ աճին և զարգանան իրենց կնքահայրերուն ուղղութեան և հսկողութեան տակ: Պատճառ. — որովհետեւ հայ ժողովուրդը քրիստոնէութեան մէջ գտած է իր մտքի և խղճի ազատութիւնը և իր ազգային գոյութեան պահպանութիւնը: Ուրեմն՝ քրիստոնէութիւնը հայ ժողովուրդին համար թէ չպրոց մը եղած է իր կրթութեան և դաստիարակութեան, և թէ միջոց մը իր տոհմային ինքնուրոյնութիւնը և ազգային գոյութիւնը պահելու և պաշտպանելու համար: Այս սկզբունքով՝ քրիստոնէութիւնը հայ ժողովուրդեան զաւակներուն համար չէ՛ եղած խղճի խնդիր: Հայը, որ ճկուն է և յարմարող ընկերային և քաղաքական կեանքի պայմաններուն, տեղի չի տար իր քրիստոնէութեան մէջ, սկզբունքի տեսակէտէն, և հետեւաբար չի կրնար հասկնալ «խղճի խնդիր» ըսուած իմաստակութիւնը: Վասն զի եթէ «խղճի խնդիր» է հայուն համար քրիստոնէայ ըլլալը կամ չըլլալը, եթէ անիմաստ ու աւելորդ է ութօրեայ տղոց քրիստոնէական մկրտութիւնը, եթէ հայ մը ազատ պիտի թողուի մինչեւ իր այսինչ տարիքը, որպէս զի կարող ըլլայ քիչ շատ հասկըցողութեամբ և գիտակցութեամբ որոշել թէ ի՞նչ է մկրտութիւնը և ինչո՞ւ համար կը մկրտուի ինքն, կամ յենլով «խղճի խնդիր»ին վրայ ուղէ քրիստոնէայ մնալ կամ ոչ, այն ատեն

ինչո՞ւ համար դատարարական միեւնոյն մեթոտին չենք ենթարկեր հայ ըլլալու և չըլլալու խնդիրն ալ, և ընդհակառակը կ'ուզենք և կ'աշխատինք որ մեր փոքրիկ տղաք պզտիկուց սորվին իրենց մայրենի լեզուն, և հետզհետէ աճին և զարգանան ազգային ոգւով և գիտակցութեամբ, այսինքն՝ ջերմ ազգասէրներ ըլլան և հայրենասէրներ, և ի հարկին իրենց արեան գնով ցոյց տան իրենց սիրոյն չափը հանդէպ Ազգին և հայրենիքին. և երբ Հայ մը չեղի այս դատարարականէն ու աւանդութենէն և չհաւնի իր ազգին, անոր դէմ խօսի կամ վտանգէ առօր շահերը, այդպիսին կը կորսնցնէ իր վարկը և կը յորջորջուի վատ, մատնիչ, դաւաճան. և ո՛չ միայն այսչափ, այլ նաեւ անոնք ի հարկին զոհ կ'երթան մեր ազգային վրէժխնդրութեան:

Ի՞նչ իրաւունք ունին հայ ծնողք հոգ տանելու որ իրենց փոքրիկները հայ ըլլան անպատճառ և հայ մեծնան: Թերեւս այդ փոքրիկներ երբ մեծնան պիտի չհաւնէին հայութեան պէս անփառունակ, խեղճ, հալածուած, ջախջախուած ազգի մը, և պիտի նախընտրէին քաղաքացի ըլլալ աւելի փառաւոր և դօրաւոր Ազգի մը: Ինչո՞ւ համար ազգային հաւատքը խղճի խնդիր չ'ըլլար, բայց կրօնական հաւատքը կ'ըլլայ:

Գիտեմ թէ այս զուգակշռութեան դէմ

կարելի է ընել աշխատել առարկութիւններ քայքայ խնդիրը լաւ հասկնալու համար շատ պերճախօս և հետաքրքրական օրինակ մըն է այդ ցորչափ անհատական խղճի ազատութեան փաստը կը քշուի յառաջ։ Որովհետեւ այդ փաստին համաձայն, ամէն անհատ ազատ պէտք է ըլլայ և հետեւի իր խղճին, ո՛չ միայն կրօնքի մէջ, ո՛չ միայն ազգային կեանք կամ քաղաքացիութիւն ընտրելու մէջ, այլ նաեւ ընկերային կարգուկանոնի ուրիշ կողմերուն և զիծերուն վրայ, — զոր օրինակ ամուսնութեան համար իր ազգին մէջ ընդունուած և հաստատուած կանոններու և աւանդութեանց մէջ, ընտանեկան յարկի տակ ծնողական և որդեկան փոխադարձ յարաբերութեանց մէջ հանրային կեանքի մէջ յարգուած կենցաղագիտական օրէնքներու և սովորութիւններու մէջ, և այլն, և այլն։

Բայց արեւի տակ խղճի ազատութեան այսպիսի խեղկատակութիւններ չեն թոյլատրուած. և ամէն մէկ Ազգ, ամէնէն հզօրներէն ու փառաւորներէն մինչեւ ամէնէն տրեւար և անփառունակ ցեղեր, իրենց ազգային ու ցեղային գոյութիւնները սիրով և իրենց արեան զնով պահած պաշտպանած են օրէնքներու, աւանդութիւններու և սովորութիւններու նոյնութեան, ամբողջութեան և ներդաշնակութեան մէջ։

Եւ մեր Ազգին մէջ, Հայաստանեայց Եկեղեցին, իբրեւ վառարան քրիստոնէական կըրթութեան և դաստիարակութեան, կերտած է հայուն հոգեւոր նկարագիրը, և միանգամայն եղած է մեր ազգային ինքնութիւնը գոյութիւնը պահող և զարգացնող հաստատութիւն մը՝ մեր քաղաքական իշխանութեան զուգընթաց և անոր անկումէն ետքը մինչեւ հիմայ: Եւ ասիկա այնպիսի իրողութիւն մըն է, որ կոթողի պէս կ'արձանանայ մեր ազգային պատմութեան մէջ ծայրէծայր:

Բոլոր անոնք որ գիտութեամբ և անգիտութեամբ քննադատած են մեր նախնիքը, և Հայ Ազգին քրիստոնէացման վերագրած են իր քաղաքական կեանքին դժբախտութիւնները, պէտք է կտրուկ կերպով յայտարարել որ այնպիսիներ չարաչար սխալած են և կը սխալին(*):

Այսչափ ծանրացայ այս կէտին, որովհետեւ բարեկարգութեան տեսակէտէն Հայաստանեայց Եկեղեցին վաղն ալ՝ իր բարեկարգ-

(*) Վերլուծումներու համար հետաքրքիրներ կրնան կարդալ իմ «Հայաստանեայց Եկեղեցին Հինգերորդ Դարու մէջ» գրքոյին Առաջին Յաւելուածը, «Արդի Հայաստանեայց Եկեղեցին», և Օրմանեան Սրբազանի Հայոց Եկեղեցին գիրքին ԽԵ. գլուխը, «Եկեղեցւոյ Ազդեցութիւնը»:

եալ ծառայութիւնները պիտի շարունակէ մատուցանել հանրապետական Հայաստանին վերաշինութեան գործին մէջ :

«Եկեղեցւոյն պետութենէն բաժանման» ասացուածը բան մը կը նշանակէր և կը նշանակէ դեռ Հռոմի եկեղեցւոյն համար : Հայ ժողովուրդին և Հայց. Եկեղեցւոյն մէջ գոյութիւն չէ ունեցած այդպիսի ըմբռնում մը : Վասն զի Հայաստանի եկեղեցին «կղերական» կազմակերպութիւն մը չէ եղած իր պատմութեան ու եւ է շրջանին . և ընդհակառակը իր ժողովրդական յօրինուածութիւնը հետզհետէ այնքան մշակուած է որ եղած է ժողովրդական-սահմանադրական հաստատութիւն մը իր վարչական բոլոր գործերուն մէջ : Ասիկա տեսանք արդէն : Նոյն իսկ Հայաստանի Եկեղեցւոյն հոգեւոր իշխանութիւնը, իբրեւ նուիրապետութիւն, չէ հասած իր պատմութեան ընթացքին պապական ձեւերու և չափերու, և ընդհակառակն հայ նուիրապետութեան մէջ ինքնին դադրած են կարգ մը աստիճաններ : Այս ալ տեսանք՝ Ձեռնադրութեանց վրայ խօսելու ատեն :

Այսօր Ամերիկայի պէս հանրապետութեան մէջ, կառավարութիւնը — եթէ ուզէք Պետութիւնը — ու եւ է գործ չունի կրօնքի կամ եկեղեցւոյ հետ, և եկեղեցիներ ալ գործ չունին կառավարութեան հետ : Կառավարութիւնը

ասկայն փրխսոնեա՛յ ե: Եւ կարելի է ննթագրել
պահ մը, թէ օր մը կրնայ ըլլալ որ Միացեալ
Նահանգաց Ամերիկայի կառավարութիւնը ը-
լայ անկրօն և կամ ոչ-քրիստոնեայ, զոր օրի-
նակ Հրեայ կառավարութիւն մը: Բայց Ամե-
րիկայի մէջ եկեղեցիներ մեծ ազդեցութիւն
ունին երկրին քաղաքական կեանքին վրայ,
և այս ազդեցութիւնը այնքան զօրաւոր է որ
նոյն իսկ եկեղեցւոյ բեմեր ի հարկին կը ներ-
շնչուին կառավարութեան կողմէն՝ Ամերի-
կայի բազմաթիւ քաղաքական ժողովուրդին
մտածողութեան և գործունէութեան ուղղու-
թիւններ տալու համար: Իրողութիւն մը ո-
րուն ականատես և ականջալուր եղանք Հա-
մաշխարհային Պատերազմի ընթացքին մանա-
ւանդ:

Եկեղեցւոյ պէս կազմակերպութեան գոր-
ծունէութիւնը, նոյն իսկ իր գուտ հոգեւոր
շրջանակին մէջ, բարերար ազդեցութիւն ունի
ժողովրդեան քաղաքական կեանքին վրայ:

Ազգասիրութիւնը և հայրենասիրութիւնը,
որուն վրայ կը գուրգուրանք, եկեղեցին սոր-
վեցուց հայուն և զարգացուց զայն. և հայ-
րենիքի համար մեռնողներուն գործն ու յի-
շատակը՝ կրօնի և հաւատքի սրբութեան հա-
մար մեռնողներուն պէս սրբացուց: Գրաւոր
լեզուն, որով անմահացած մնացին մեր ազգին
մտաւոր և քաղաքական կեանքին գրուածնե-

րը, եկեղեցին գտաւ: Քաղաքակրթական ընդունակութիւնը, որ մեր Ազգին ազնուացման և յառաջացման տպացոյցն է, մշակուեցաւ և զարգացաւ եկեղեցւոյ ջանքերով: Եւ ինչ որ ունինք իբրեւ ազգային գեղարուեստ, ամէնքըն ալ կը պարտինք Հայց. եկեղեցւոյն:

Եւ այս եկեղեցին է որ պիտի բարեկարգուի և ինչպէս կանխեցի ըսել, պիտի շարունակէ իր բարեկարգեալ գործն ու գործունէութիւնը մեր ժողովրդեան կեանքի բոլոր կողմերուն վրայ:

Հայաստանի Բարեկարգեալ եկեղեցին պիտի նուիրուի իր հոգեւոր գործին, պիտի շարունակէ շինել հայ ժողովուրդին նկարագիրը, հայացի՝ նկարագիրը, պիտի չմիջամտէ հայ կառավարութեան գործերուն, այլ պիտի գործակցի անոր՝ ուղղակի և անուղղակի կերպերով, ինչպէս որ գործակցած է դարերէ ի վեր:

Եւ հայ կառավարութիւնը իր կարգին պիտի զբաղի երկրին շինութեամբ և քաղաքականութեամբ. պիտի չմիջամտէ եկեղեցւոյ հոգեւոր գործերուն և պիտի յարգէ հոգեւոր իշխանութեան դարաւոր իրաւունքները, և պիտի չպարտադրէ իր քմահաճոյքները ժողովրդեան վրայ, և պիտի չիսանգարէ հայացի բմբունումներու և հայացի աւանդութիւններու ներդաշնակութիւնը իր իրաւունքէն դուրս և ձեռնհասութենէն շատ վեր գուտ ազգա-

լին գործերու խառնուելով :

Այս վերջին երեւոյթին իբրեւ օրինակ մատնանիչ կ'ընեմ՝ Հայաստանի արդի Սո-վիէթ կառավարութեան անհարկի միջամտութիւնը հայերէն լեզուի ուղղագրական գրութեան և ի գործ դրուած պարտաւորիչ խանգարումները : Եթէ ամէն կառավարութիւն, որ իշխանութեան գլուխ անցնի, ուղէ մեր չքնաղ հայերէնին ուղղագրութեան տալ իր խելապատակէն փչուած ձեւ մը, ո՛ւր պիտի յանդի այս պաշտօնական խելագարութեան ընթացքը :

Հայ ժողովուրդը, դարերու ընթացքին հանդուրժած և համակերպած է իր վրայ իշխող և բռնապետող այլ և այլ կառավարական ձեւերու, այս մասին ճկուն է և յարմարող, բայց ինչպէս որ տեղի չի տար իր քրիստոնէական սկզբունքներուն մէջ, նոյնպէս թող չի տար որ եկող գացող հայ կառավարութիւններ աղճատեն և խանգարեն իր լեզուն :

2. — Ո՞վ պիտի ընէ Բարեկարգութիւնը.

Մեր ազգային եկեղեցական ժողովներ, որոնք զժբախտաբար ընդհատուած են մեր ազգային բաժանումներու և տիրող այլազգի պետութեանց բռնութիւններուն պատճառաւ, ամէնէն բնական և օրինական հեղինակու-

թիւններ են բարեկարգութիւններն ընելու և գործադրելու համար:

Յաճախ պատահած է որ մեր եկեղեցւոյ մէջ, գիտութեան, արժանիքի և հետեւաբար հեղինակութեան տէր հոգեւորականներ, կաթողիկոս, Եպիսկոպոս, Վարդապետ, բարեկարգական ձեռնարկներ ըրած են, և ատոնք ընդունուած և գործադրուած են: Զոր օրինակ. Վարդապետական Ասիականներու ստեղծումն ու ներմուծումը Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ մէջ, եղած է Գրիգոր Տաթեւացիի անձնական հեղինակութեան հմայքով, որուն վերայ պէտք է աւելցնել նաեւ Սիւնեաց Դպրոցին ազդեցութիւնը, որու կեդրոնն է Տաթեւու Վանքը: Դարձեալ՝ Երեւանցի Սիմոն Կաթողիկոս Տոնացոյցական բարեկարգութիւններ ըրաւ միայն իր կաթողիկոսական հեղինակութեամբ: Եւ մեր օրերուն՝ Ն. Ս. Օժութիւն Վեհ. Գէորգ Ե. Կաթողիկոս արգիլուած օրերու մէկ մասին մէջ արտօնեց պսակի օրհնութիւնը:

Եթէ մտնենք, զոր օրինակ, մեր եկեղեցական գիրքերու խմբագրութեան և կազմութեան խնդիրները քննելու, պիտի տեսնենք որ շատ մը յաւելումներ, սրբագրութիւններ և կրճատումներ եղած են միայն անհատական նախաձեռնութեամբ, և ժամանակը վաւերացուցած է զանոնք:

Այսօր կը շեշտուի Բարեկարգութեան պէտքը, և զայն ընելու պատմական և օրինական միջոցն է Ազգային-Եկեղեցական Ժողով մը, որու կ'անդամակցին ժողովրդեան մէջէն անոնք, ըլլան եկեղեցական, ըլլան աշխարհական, որ հմուտ են բարեկարգութեան նիւթերուն, տողորուած են ազգային մաքուր զգացումներով, երկիւղածութեամբ կը սիրեն իրենց Մայրենի Եկեղեցին, նախանձախնդիր են անոր պայծառութեան, և օժտուած են քրիստոնէական սուրբ սիրով, որուն շնորհիւ կարող են աշխատիլ արդիւնաւոր գործ մը յառաջ բերելու համար և սիրաշահելու սիրտերը՝ աշխատութեան և գործակցութեան ընթացքին: Բայց որովհետեւ քաղաքական աշխարհի և մասնաւորապէս մեր ազգային կեանքի զրեթէ քայքայուած պայմաններուն մէջ բոլորովին դժուար է Ազգային Ժողով մը զուամարել Ս. Էջմիածնի մէջ, Ամենայն Հայոց Վեհ. Կաթողիկոսին նախագահութեան ներքեւ, Ազգային Ժողով մը, որ բաղում Յանձնաժողովներ պիտի ունենայ, և երկար ժամանակ ու միջոց պիտի պահանջէ բարեկարգութեան ծրագիրը ի գլուխ հանելու համար, ըստ իսամէնէն բանաւոր կերպն է բարեկարգութեան գործը կեդրոնացնել Երուսաղէմ, Ամենայն Հայոց Վեհ. Հայրապետին հրամանաւ և հրաւերով, և Երուսաղէմի Պատրիարք՝ Դուրեան

Սրբազանի Փոխ-Նախագահութեամբ, իբրեւ
 ներկայացուցիչ, Ն. Ս. Օծութեան ԳԵՄՐԳ Ե.
 Ս. Կաթողիկոսին, և բարեկարգութեան կա-
 րօտ բոլոր կէտերու և խնդիրներու ուսումնա-
 սիրութիւնը յանձնել քանի մը կարող և հը-
 մուտ անձերու, որոնք ընտրուած և նշանակ-
 ուած ըլլան Մայր-Աթոռէն, Կիլիկիոյ Ս. Կա-
 թողիկոսի, Երուսաղէմի և Կ. Պոլսի Պատ-
 րիարքութեանց կողմէն, և յետոյ կատարուած
 ուսումնասիրութեանց և բարեկարգական աշ-
 խատութեանց արդիւնքը ենթարկել Հայրա-
 պետական վաւերացման և գործադրութեան:

Թերեւս յարմարագոյն նկատուէր այսպի-
 սի աշխատութեան մը համար նոյն իսկ Կ. Պո-
 լիս. բայց Կ. Պոլսի Պատրիարքութիւնը չըր-
 ջապատուած է որբախնամ գործերով և Մայ-
 րաքաղաքն ալ կը գտնուի քաղաքական ան-
 ըստոյգ պայմաններու մէջ: Ասկէ զատ Կ. Պո-
 լիս, զուրկ Մատենադարանէ և խաղաղ մըթ-
 նոլորտէ, դժուարութիւններ ունի լարուած
 ուսումնասիրութեանց համար:

Երուսաղէմ իր արդի վիճակին մէջ, ամէ-
 նէն անխռով ու ապահով վայրն է, որ ունի
 իր աւանդական նուիրականութիւններն ու հը-
 մայքը, իբրեւ Աթոռ Առաքելական, և ունի
 բազմահմուտ բանասէր Գահակալ մը, յանձին
 Դուրեան Եղիշէ Ս. Պատրիարքի, և յետոյ իբ-
 մատենադարանը, թանկագին ձեռագիրներով

և տպագիրներով, այնպիսի դիւրութիւններ
կ'ընծայեն կանոնաւոր և հանդարտ աշխատու-
թեան որ այսչափն արդէն ինքնին մեծ առա-
ւելութիւն մըն է և կ'ապահովէ թափուելիք
աշխատութեանց յաջողութիւնը :

Ը.— ՅԱԻԵԼՈՒԱԾ

Բարեկարգութիւն Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցւոյն

Հայաստանի և Կիլիկիոյ Հայեր ցրուած են
Ամերիկայի մէջ, իբրեւ հետեւանք հարստա-
հարեալ ազգի մը զաւակներու պանդուխտ
կեանքի պայմաններուն : Ամերիկայի մէջ ու-
րիշ և ո՛չ մէկ գաղթականութիւն, իր նկարա-
գրով կը նմանի հայ գաղութին : Միւս ազգեր
և ժողովուրդներ իրենց զաւակները զրկած
են Ամերիկա՝ դրամ վաստկելու համար, և հե-
տեւաբար անոնք առ հասարակ լաւ տեղաւոր-
ուած են և լա՛ւ կազմակերպուած՝ նայելով
հայ գաղութի վիճակին. որովհետեւ Հայը
փախչելի գաղթեր է թիւրք հարստահարութե-
նէ : Սուլթան Համիտի բռնապետութեան տակ
եղաւ չըջան մը, յորում Հայոց գաղթին պաշ-
տօնական հաւանութիւն և դիւրութիւն տըր-
ուեցաւ, պայմանաւ որ գաղթողներ այլեւս
չվերադառնային իրենց բնաշխարհը. անոնք
այս կերպով հրաժարած պիտի ըլլային իրենց

հայրենիքի իրաւունքներէն և տեսիլներէն : Ասոր համար չա՛տ շիտակ պիտի ըլլայ ըսել , թէ հայ գաղութը զրկանքի , ցաւի , հալածանքի գաղութ մըն է Ամերիկայի մէջ : Դժբախտաբար հայ ժողովուրդին հատուածները Ամերիկա իյնալէ ետքը , չեն հանգիպած իրենց առաջնորդող , զիրենք տնտեսապէս կազմակերպող պաշտօնական մարմինի մը : Ամէնէն տըխուր իրականութիւն մըն է այս մեր ազգին գաղթային նո՛ր պատմութեան մէջ : Մեր ազգային և հոգեւոր իշխանութիւնք արթնութեամբ և իմաստութեամբ հետեւելու էին այս գաղթային շարժման և կազմակերպելու էին գաղթականութիւնը Ամերիկայի մէջ այնպէս , որ գաղթողներ զգային և գիտնային թէ իրենք լքուած չեն իրենց բախտին , այլ առաջնորդող ձեռք մը կայ իրենց , որպէս զի չիյնան , չկորսուին , այլ կազմակերպուին և չեղծուի իրենց ազգային նկարագիրը : Ասիկա չէ՛ եղած , և հետեւաբար եկողներ իրենք զիրենք քարէքար զարկեր են , պատուաւորապէս ճարելու համար իրենց ապրուստը , և ասոր հետեւանքը սա եղած է , որ հայք առ հասարակ ցրուած են առգին անգին և չեն կրցած կազմակերպուիլ իրենց ազգային աւանդութեանց համեմատ , անշուշտ այս երկրի կեանքին թոյլ տըլած չափերու և սահմաններու մէջ . այնպէս որ մեր ժողովուրդը , որ եթէ ոչ ամբողջովին

դոնէ իր մեծամասնութեամբ կրնար անկախ գործի տէր ըլլալ Ամերիկայի մէջ և դրամ վաստակիլ և տիրանալ տնտեսական աւելի ապահով և աւելի փայլուն վիճակի մը, ընդհակառակն մեծամասնութեամբ եղած է գործաւոր՝ գործարաններու մէջ: Առաջնորդութեան և կազմակերպութեան պակասն է որ ազգայինէն աւելի կրօնական կեանքն ալ անխնամ մնացած է. — որովհետեւ պէտք է խոստովանիլ, որ հայ յեղափոխական կուսակցութիւններ գուն գործեր են կազմակերպել Ամերիկայի հայ գաղութը ազգային ազատագրութեան ծրագրին շուրջ, թէեւ իրարու ընդդիմադրար, թէեւ առանց կարենալ թափանցելու գաղութի մեծ զանգուածին մէջ, բայց վերջապէս իրենց կուսակցական շարքերով, իրենց մամլով, և իրենց փրօփականտի ալ և ալ միջոցներով՝ տաք պահած են ազգային զգացումը և սորվեցուցած են գաղթային կեանքի դժուարութիւններուն մէջ իսկ խորհիլ, աշխատիլ և դրամ տալ ի նպաստ մեր ազգային դատին:

Իսկ գաղութին կրօնական կեանքին ուղղութիւն տալու և ատոր վրայ հսկելու համար օկիդըէն ոեւէ պաշտօնական լուրջ խնամք և հոգածութիւն ցոյց չէ տրուած, և ինչ որ եղած է եկեղեցիներու նիւթական շէնքերու կառուցման և հայթայթման տեսակէտէն, ե-

դած է անխնամ և անբաւական կերպերով . վասն զի նոյն իսկ Ամերիկայի պէս երկրի մը կրօնական կամ աստուածաբանական դպրոցներէն օգտուելու և մարդ պատրաստելու պէտքն ու հեռատեսութիւնը չեն ունեցած , թէ՛ հոգեւոր իշխանութիւնն և թէ՛ նոյն ինքն հայ գաղութը : Առաջնորդութիւնը չէ՛ կազմակերպուած : Իրողութեան մէջ անուանական բան մըն է Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդութիւնը . վասն զի կազմակերպութեան համար ո՛չ պէտք եղած չափով մարդ ունի , ո՛չ ալ դրամ : Ամէն ի՛նչ պատահական և յարմարածոյ : Մեր ազգային հալածական կեանքին իրական և ցնցիչ պատկերն է որ կը պարզուի Ամերիկայի հայ գաղութի կրօնական վիճակին վրայ : Եւ այս պայմաններու մէջ , երկու գլխաւոր երեւոյթներու առջեւ կը գտնուինք : Առաջինը այն է որ Ամերիկայի հայ գաղութին կրօնական կեանքը և եկեղեցական կազմակերպութիւնը , իր արդի ազկազկ վիճակին մէջ իսկ կը պարտինք հին սերունդին , որուն խումորը Հայաստանէ՛ն է , և իր բնաշխարհի աւանդութիւններուն և սովորութիւններուն խորունկ ազդեցութիւնը չէ՛ թօթափած այս երկրին մէջ : Այս սերունդն է որ կը պահէ Ամերիկայի Հայաստանեայց Եկեղեցին , իր կիսկատար , ազկազկ վիճակին մէջ : Բայց գործին անկազմակերպութիւնը այնքան դժբախտ բան

մըն է, որ այս սերունդն ալ հեռի մնալով եկեղեցիէն և զուրկ մնալով հոգեւոր պաշտօնեաներու կանոնաւոր հսկողութենէն և այցելութենէն, կը կորսնցնեն իրենց վարժութիւնները հոգեւոր կեանքի հայացի մարգերուն և մարգանքներուն մէջ: Հայ գաղութը այնքան ցրուած է Ամերիկայի մէջ որ ոմանք ոեւէ առիթ և պատահութիւն չեն ունենար տեսնելու հոգեւոր պաշտօնէի մը երեսը, ոչ ալ հայերէն թերթ կամ գիրք կը տեսնեն: Կտրուած են հայ կեանքէ, ազգային ներշնչումներէ(*):

Երկրորդը այն է որ Ամերիկայի հայ գաղութին նոր սերունդը, բուն Ամերիկահայը սուած սերունդը, շատ հազուադէպ բացառութեամբ, հայացի արիւնէն զատ ուրիշ ոչինչ ունի հայացի: Հայերէն հազիւ կը խօսի, անգլիերէն կը մտածէ, անգլիերէն կ'ըզայ, անգլիերէն կը խօսի, անգլիերէն կ'աղօթէ, եթէ

(*) Ես անձամբ տեսայ և դիտեցի այս վիճակը իմ այցելութիւններուս մէջ: Եւ անգամ մը, այն ալ Նիւ Եորքի մէջ հանդիպեցայ հայու մը, որ եկած էր Միջին Նահանգներէն, և իմանալով որ վերջին անգամ Կ. Պոլսէն անցած եմ Ամերիկա, կը հարցնէր այնպիսի անձերու անունները և անոնց որպիսութիւնը, որոնք շատո՛նց վախճաներ էին: Մարդը նոյն իսկ գաղափար չունէր թէ Հայք շատցած էին Ամերիկայի մէջ, հայերէն թերթեր և գիրքեր կը հրատարակուէին այս գաղութին մէջ, և գաղթային կեանք մը կար:

կ'աղօթէ. այնպէս որ իր աղգային մայրենի եկեղեցին հազիւ թէ կրնայ հետաքրքրել զինքըն, որու լեզուէն բան չ'իմանար:

Իսկ այս երկու երեւոյթներուն մէջ կայ ուրիշ կէտ մը, և այն ալ սա՛ է որ հին սերունդը կ'անցնի կ'երթայ հետզհետէ, և գաղթային նոր պատուաստներ կուգան պահ մը կենդանութիւն արծարծելու Ամերիկայի Հայաստանեայց եկեղեցւոյն մէջ: Եւ դիտած ենք, զոր օրինակ Նիւ Եորքի մէջ թէ Կիրակի օրեր եկեղեցի եկող ժողովուրդին և շապիկ հագնող մանուկներու և երիտասարդներու մէջ նորեկներ են որ աչքի կը զարնեն իրենց թիւով և հետաքրքրութեամբ:

Գաղթային կեանքին տնտեսական պայմանները, ինչպէս նաեւ միջավայրին ազդեցութիւնները, քով քովի գալով ուղղութիւն մը տուած են Ամերիկայի Հայ ժողովուրդի կենցաղին, որ ո՛չ բոլորովին հայկական է, ո՛չ ալ ամերիկեան. բայց դեռ զօրաւոր է իր մէջ հայկական շեշտը:

Ահա՛ այսպիսի գաղութի մը մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն Բարեկարգութիւնը իրեն յատուկ գիծերը ունի:

Բարեկարգութեան բոլոր կէտերն, զորս դասաւորեցի և բացատրեցի, միեւնոյն են թէ՛ մեր բնաշխարհին համար և թէ՛ Ամերիկայի համար: Այդ բարեկարգութիւններէն զատ Ա.

մերիկայի մէջ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն բարեկարգական յատուկ գլծերն երկու են . մին այն է որ Ամերիկայի մէջ անհնար է ամէնօրեայ ժամերգութիւն կատարել և ժողովուրդը եկեղեցի բերել : Նոյն ինքն Ամերիկեան եկեղեցիք ալ չունին արդէն ամէնօրեայ ժամերգութիւն : Այս կը նշանակէ թէ ինքնին դադրած է ո՛չ միայն ժամագլխաւոր , այլ նաեւ Տօնացոյցով կարգաւորուած հասարակաց պաշտամունքը Ամերիկայի մէջ : Իսկ միւսն այն է որ Ամերիկայի Հայոց Առաջնորդութիւնը պէտք է օժտուի ընդարձակ իրաւասութեամբ : Վասն զի Առաջնորդութեան արդի ձեւը գործնական չէ , և հետեւաբար զո՛ւրկ աղնկալուած հեղինակութենէ և արդիւնքէ :

Ես 1920 Հոկտեմբեր 8 թուակիր տեղեկագրով մը բացատրեցի Ն . Ս . Օծութեան Ամենայն Հայոց Վեհ . Կաթողիկոսին , Ամերիկայի Հայոց եկեղեցւոյն վիճակը , և մատնանիչ ըրի Բարեկարգութեան կարօտ կէտերը . կէտեր՝ որոնք աւելի ընդարձակ կերպով վերլուծուեցան այս յօդուածներու շարքին մէջ :

Այստեղ ուրեմն կը մնայ դատաւորել բարեկարգութեան այն կէտերը միայն , որ յատուկ են Ամերիկայի Հայոց եկեղեցւոյն : Եւ այդ կէտերն են .

1 . Ժամակարգութիւնը պատշաճեցնել Կիւրակներու և Տօնական օրերու : Շարաթ երե-

կոներու կամ Կիրակամուտքի ժամերգութիւնը պարտաւորիչ ընել: Եւ շարթուան մէջ ալ օր մը, զոր օրինակ Զօրեքշարթի զիշերները պաշտամունքի և քարոզի յատկացնել: Եթէ կարելի չէ՝ երկուքը միանգամայն ընել, զոնէ ընել երկուքէն մէկը:

2. Անգլիերէն քարոզ խօսիլ և դառախօսութիւն ընել ի սէր և ի շինութիւն բուն Ամերիկահայ սերունդին, որպէս զի այս սերունդը հետաքրքրուի իր Մայրենի Եկեղեցիով և կապուի անոր: Յուսալի է որ այս կերպով նոյն իսկ բնիկ Ամերիկացի ժողովուրդն ալ հետաքրքրուի Հայաստանի Եկեղեցիով:

3. Կազմակերպել շրջուն հովուութիւն, որուն նպատակը պիտի ըլլայ ո՛չ միայն հոգեւոր պաշտօնեաներու այցելութիւն այն տեղեր, ուր սակաւաթիւ Հայեր կան, այլ նաեւ այդ տեղերու մէջ պաշտամունք կատարել, քարոզել և Ս. Պատարագ մատուցանել պարբերաբար: Ասոր համար փոքրիկ խումբ կամ խումբեր պէտք են երգեցողներու, որպէս զի Շրջուն Հովուութիւնը կարող ըլլայ հասնիլ իր նպատակին, որ է հոգեւոր և հայացի շինութիւնը հայ դաղութի ցիրուցան բեկորներուն և պահպանումը անոնց ազգային նկարագրին:

4. Կիրակնօրեայ կամ կրօնական դպրոցներու կազմութիւնը, հայերէն և անգլիերէն միանգամայն, մեծերու և փոքրերու համար:

5. Եկեղեցւոյ վարչական գործերուն մէջ քուէ տալու և քուէ առնելու իրաւունքը տալ նաեւ հայ կիներուն :

6. Իսկ վերջինը և առաջինը միանգամայն՝ պատրաստել Ամերիկայի Հայոց Եկեղեցւոյն հոգեւոր պաշտօնեաները , որովհետեւ առանց այսպիսի պատրաստուած և նուիրեալ անձերու կարելի չէ՝ ընել սեւէ գործ և բարեկարգութիւն :

Այս բոլորին համար պէտք է սեր և գիտակցութիւն Ամերիկայի Հայոց կողմէն , որուն արդիւնքը պիտի ըլլայ հայթայթումը մարդու և քրտանի : Վասն զի պէտք է ցաւօք արձանագրել թէ մինչեւ հիմա Ամերիկայի հայ գաղութը իր Մայրենի Եկեղեցւոյն վրայ պէտք եղած լըրջութեամբ չէ՝ խօրհած և հետեւաբար չէ՝ գործած :

Պատմութեան փո՛րձ դասերը և մեզ շըրջապատող պայմաններ պարտքերուն ամէնէն նուիրականը կը գնեն Ամերիկայի Հայութեան վրայ , որպէս զի սթափի իր թմբիրէն , զգաստանայ , վերականգնի և գործէ սա՛ համոզումով և հաւատքով՝ որ Ամերիկայի մէջ Հայաստանի Եկեղեցին է այն միակ հաստատութիւնը , որ պիտի երաշխաւորէ իր ազգային հարազատ նկարագրին պաշտպանութիւնը , և պիտի ընէ զինքն նաեւ ուժեղ ազգակ մը մեր հայրենիքի վերաշինութեան հսկայ գործին մէջ :

ՀԱՅՅ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԸ

Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան վրայ խօսուած ատեն՝ պէտք է այլեւայլ տեսակէտներէ դիտել Բարեկարգութիւն ըսուածը, որ շատ բարդ խնդիր մըն է ըստ ինքեան:

Մինչեւ հիմայ այս նիւթին վրայ քիչ բան չգրուեցաւ: Եկեղեցւոյ հոգեւոր վերին իշխանութիւնն ալ, ընդգրկած է այդ խնդիրը, և այս նպատակաւ, 1923 Նոյմ. 24ին, Ամենայն Հայոց Վեհափառ Կաթողիկոսին հաստատութեամբ, Մայր Աթոռոյ մէջ կազմուած է «Հայոց Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան Կեդրոնական Յանձնաժողով մը», որու պաշտօնն է հաւաքել ու դասաւորել այն բոլոր նիւթերն ու խնդիրները, ինչպէս նաեւ պատասխանները այն հարցերուն՝ որոնք Մայր Աթոռի Շրջաբերականներով դրուած են արտասահմանի (Հայաստանէն դուրս) բոլոր Աթոռներու և Առաջնորդութեանց առջեւ, այս կերպով շօշափած ըլլալու համար հայ ժողովուրդը ներկայացնող պաշտօնական մարմիններուն և անձերուն կարծիքներն ու տեսութիւնները՝ Մայրենի Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան մասին:

Թէ՛ Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան խնդիրը ո՞րչափ յաջողութեամբ ըմբռնուած է

Մայր Աթոռոյ մէջ, թէ՛ ձեռք առնուած միջոցները ո՛րչափ գործնական են և պիտի կարենա՞ն ծառայել իրենց նպատակին, ասոնք այնպիսի կէտեր են, որոնց բացատրութիւնը պիտի տան կատարուելիք աշխատութեանց մեթոտն ու արդիւնքը:

Այս տողերուն նպատակն է ուշադրութիւն հրաւիրել հայ ժողովուրդի կրօնական դաստիարակութեան վրայ, որ, իմ կարծիքով, հի՛մն է Մայրենի եկեղեցւոյն Բարեկարգութեան և պէտք է դրուի բարեկարգութեան խնդիրներուն ամէնէն սկիզբը:

Այս դաստիարակութեան մեթոտը այլ եւ այլ կողմեր ունի. այսինքն՝ հայ ժողովուրդը կը դաստիարակուի երեք կեդրոններու, այսինքն՝ Տան, Դպրոցի և եկեղեցւոյ մէջ:

Հայ դպրոցներ տարիներէ ի վեր դադրած են կրօնական կամ հոգեւոր դաստիարակութիւն մը տալէ հայ մանուկներու և պատանիներու: Իրօք, տրուածը մեծ բան մը չէր, բայց բան մըն էր, որ կը նպաստէր դպրոցականներուն միտքը քիչ շատ լարուած պահելու կրօնքի և եկեղեցւոյ հանդէպ: Դարձեալ՝ զիտենք որ դպրոցը իբրեւ քաղաքային կամ քաղաքացիական հաստատութիւն, կառավարութեան հսկողութեան տակ է այսօր եւրոպական երկիրներու մէջ, և այդ պատճառաւ դպրոցներու ծրագրէն դուրս թողած է կրօնքի

ուսուամբ, քանի որ աշակերտներ միաձուլ քը-
րխտոնեայ չեն, այլ ամէն ազգէ և ամէն յա-
րանուանութենէ ուսանողներ կան դպրոցներու
մէջ: Բայց իրողութիւնը սա է որ, զոր օրի-
նակ Ամերիկայի մէջ, երբ դպրոցներու ծրա-
գրէն դուրս թողուած է կրօնքի ուսուամբ,
բայց անդին կազմակերպուած են Կիրակնօրեայ
Դպրոցներ զուտ կրօնական դաստիարակութեան
համար: Ասկէ զատ, կառավարութիւնն ու իր
դպրոցները էապէս կրօնական ոգի մը ունին:
Ուրիշ խօսքով՝ կրօնքի հակառակ չեն: Մինչ
մեր մէջ, հայ դպրոցներէն կրօնքի ուսման
վտարումը, արդիւնք է հակակրօնական ձրգ-
տումներու:

Մեր Եկեղեցւոյն արդի վիճակը, ժողո-
վուրդը կրօնապէս դաստիարակելու տեսակէ-
տէն, ողբալի է բոլորովին: Բեմը, որ խօսուէն
պէտք էր ըլլար Մայրենի Եկեղեցւոյ մէջ, բո-
լորովին դուզնաքեայ արժէք մը կը ներկա-
յացնէ իբրեւ դաստիարակչական աթոռ: Աւե-
տարանի ոգւով և ձեւով, ծրագրեալ քարո-
զութիւններ՝ բացառութիւններ են մեր Եկե-
ղեցւոյ մէջ: Թո՛ղ որ այդ սկզբունքով պատ-
րաստուած քարոզիչներ ալ չունինք, կամ
այնքան քիչ ունինք որ չեն կրնար գոհացնել
ընդհանուր պէտքը: Նոյն իսկ քարոզիչներ ու-
նինք, որոնք շաբաթը անգամ մը բեմ կ'ելլեն,
Աւետարանի պարզուկ պատմութիւններուն

մէջ, իրենց տգիտութիւնը ցուցադրելու համար: Այս պատճառաւ, եկեղեցին ամփոփուած կը մնայ իր դարաւոր, ձեւաւորուած ու պայմանաւորուած, երկարատեւ ժամերգութեանց, իր հանդիսաւոր պաշտամանց և իր տօնախմբական խրախճանութեանց մէջ:

Ես անվերապահ կերպով կը յայտարարեմ թէ լուին կամ ապիկար բեմերէն շատ աւելի բարձր են աստուածապաշտութեան վաղեմի և հաստատատիւ ձեւերուն և արարողութիւններուն հոգեւոր ազդեցութիւնը: Բայց նոյնքան անվերապահութեամբ պէտք է խոտովանիլ որ ասիկա շատ և շատ է արդի ժամանակիս պահանջներուն համար, իսկ բոլորովին քիչ են ժողովուրդին հոգեւոր դաստիարակութեան գլխաւոր նպաստ ընծայելու կողմէն:

Ժողովուրդը պէտք է զարգանայ, եփուի կրօնքով և ոչ թէ քչուի տարուի ատոր հոսանքներէն անորոշ և աննպատակ ուղղութեամբ:

Եւ որովհետեւ եկեղեցական բարեկարգութեան բուն նպատակն է ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութիւնը, և այսպէս դաստիարակեալ ժողովուրդի մը կեանքին արտայայտութիւնը, պէտք է հարցնել թէ ի՞նչ ընելու է ժողովուրդը կրօնապէս դաստիարակելու համար:

Տան մասին քիչ հտքը :

Երբ նկատի առնուի Մայր Աթոռոյ կողմէն բանաձեւուած բարեկարգական խնդիրներու դասաւորումը, կը տեսնենք թէ հայ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութիւնը շօշափող կէտ մը չկայ ատոնց մէջ :

Ահա այդ դասաւորումը .

Ա. — Ժամապաշտութեան կրճատումն ու բարեփոխութիւնը . այն է Ժամագիրքի, Շարականի, Ծաշոցի, Տօնացոյցի կրճատումն ու բարեփոխութիւնը :

Բ. — Ծիսարան-Մաշտոցի կրճատումն ու բարեփոխութիւնը :

Գ. — Հայոց եկեղեցում նաեւ աշխարհաբարի գործածութեան խնդիրը (ընթերցուածների և աղօթքների վերաբերմամբ) :

Դ. — Կուսակրօնութեան խնդիրը, որ կապուելի Հայաստանեայց եկեղեցւոյ նուիրապետութեան արմատական փոփոխութեան հետ :

Ե. — Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սահմանադրութեան հարցը :

Զ. — Հոգեւորականութեան նիւթական հարցը :

Է. — Հոգեւորականների սքեմի փոփոխութեան խնդիրը (այս հարցը արծարծուել է 1917ի համագումարում և այժմ Թիֆլիզի քահանայութեան կողմից) :

Ը. — Եւ այլ խնդիրներ, որոնք կարեւոր

կը համարի ձեր տեղական խորհրդակցութիւնը՝
Հայոց Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան վերա-
բերմամբ:

Ամէնէն կենսական խնդիրը, այսինքն ժողովուրդը հոգեւորապէս դաստիարակելու խնդիրը, որ կեդրոնական տեղը պէտք էր բռներ այս դասաւորման մէջ, մտքէ իսկ չէ անցած:

Կ'արժէր մա'նաւանդ քննութիւն մը ընել և տեսնել թէ՝

ա) Հայց. Եկեղեցւոյ ժողովուրդին հարիւրին քանի՞ն եկեղեցի կը յաճախին այլեւայլ տեղերու մէջ:

բ) Հայց. Եկեղեցւոյ ժողովուրդին հարիւրին քանի՞ն հայերէնախօս են, և ի՞նչ է այլալեզու հայերուն կրօնական կամ եկեղեցական վիճակը:

գ) Հայց. Եկեղեցւոյ ժամերգութիւնը կամ աստուածային պաշտամունքը ի՞նչքան նոյնութեամբ և ճշտութեամբ կը դործադրուի այլեւայլ տեղերու մէջ:

դ) Հայց. Եկեղեցւոյ հոգեւորականները (ամուրի կամ ամուսնացեալ) մտաւորական պատրաստութեան կողմէ ի՞նչ արժէք կը ներկայացնեն, և ո՛րչափ է անոնց թիւը, համեմատելով Հայց. Եկեղեցւոյ ժողովուրդի թիւին հետ:

ե) կրօնական ինչպիսի մարմիններ կազմակերպուած են եկեղեցւոյն շուրջ, ժողովուրդին հոգեւոր դաստիարակութեան նպաստելու համար:

Այս և այսպիսի կէտերուն քննութիւնն ու վիճակագրութիւնը, բաւական ապահով ուղեգիծ մը ցոյց պիտի տար Հայեկեղեցւոյ Բարեկարգութեան ամէնէն կարեւոր կէտերը շօշափելու և գործի սկսելու համար:

Եկեղեցական պաշտամունքի զիրքերուն կրճատումը, ասոր անոր կարծիքով կարգադրուելիք խնդիր մը չէ, այլ՝ հմտութեան, ձեռնհասութեան և ճաշակի խնդիր մը: Ամէնէն հին գրչագիրներու իրարու հետ համեմատութիւնը, և արդէն գործնականին մէջ կատարուած կրճատումներն ու փոփոխութիւնները, և ժամանակիս պահանջը — քանի մը հըմուտ, ձեռնհաս և երկիւղած հոգեւորականներու աշխատութիւնը կրնան հասցընել բաղձացուած նպատակին:

Հայց. Եկեղեցւոյ բարեկարգութեան ամէնէն հիմնական և տեւական ազդակը եղած է Հայուն Տունը, և պէ՛տք է ըլլայ:

Տունը նուիրական յարկ մըն է: Ազգային և ընկերական կեանքին աճման վառարանն է Տունը: Ազգի մը աւանդութիւններուն և իրաւունքներուն մշակման և պահպանութեան

Կեդրոնն է Տունը: Նուիրումի, զոհողութեան, անհատական և հանրային կեանքի բեղմնաւորութեան աղբիւրն է Տունը: Բոլոր հաստատութիւններու և կազմակերպութիւններու տիպարն է Տունը՝ ազգի մը և ժողովուրդի մը մէջ: Ժողովուրդ մը կրնայ ըլլալ որ դպրոց կամ եկեղեցի չունենայ, կամ ունենայ և կորսնցնէ զանոնք, բայց չի կրնար ըլլալ առանց Տան: Եթէ ժողովուրդ մը կորսնցնէ իր Տունը, այլ եւս կը դադրի ժողովուրդ ըլլալէ:

Արդ՝ Հայ Տունը, գոյութեան իրաւունքովն իսկ աղբիւրն ու աւանդապահն է կրօնական կեանքի: Նախնական առաջին եկեղեցին է ան, Սրբութիւն սրբօցը, կրօնական գաղափարներուն և հաւատալիքներուն և հետեւաբար, իմ կարծիքով, Հայ Տունը առաջին տեղը պէտք է բռնէ Հայց. եկեղեցւոյ բարեկարգութեան մէջ, իբրեւ վառարան միշտ տաք և միշտ թարմ պահելով քրիստոնէական սրբին և քրիստոնէական կեանքին արտայայտութիւնը:

Իսկ առտնին դաստիարակութեան անփոփոխելի դասագիրքն է Աստուածաշունչը, մա՛նաւանդ Նոր Կտակարանը:

Ասիկա ո՛չ նորութիւն մըն է մեր ժողովուրդին համար, ո՛չ ալ նոր զիւտ մը իմ կողմէն:

Իրողութիւնը սա՛ է որ մեր նախնիք մեզ-

մէ շատ աւելի կը կարգային Սուրբ Գիրքը: Ասոր տպագրոյցը այն է որ Ս. Գրքի բիւրաւոր օրինակներ գրչագրուած են Սահակ-Մեսրոպեան գիւտէն ի վեր մինչեւ տպագրութեան գիւտը. և նոյն իսկ հայ տպագրութեան հաստատութենէն ետքը, երբ Ոսկան վրդ. Հոլանտայի մէջ առաջին անգամ կը տպագրէր Հայ Աստուածաշունչը (1666), դեռ այդ թըւականէն ետքը գրչագրուած Ս. Գիրքեր կան:

Սուրբ Գրոց ընթերցումը գիւրին և հրապուրիչ ընծայելու համար նախնիք ամէնէն յառաջ Հին և Նոր Կտակարանները զատած են իրարմէ և Նորին մէջ ալ Չորս Աւետարանները, առանձին խնամքով գրչագրած և բազմացուցած են: Ես նոյն իսկ տեսած եմ Իմաստութեան գիրքերուն առանձինն հաւաքածուն, Հայոց Կիլիկեան դարպասին համար պատրաստուած(*):

Անտեղի ենթադրութիւն մը ըրած պիտի չըլլամ ըսելով որ եթէ Գրոց գիւտէն ի վեր գրչագրուած Սուրբ Գիրքերը, իրենց ամբողջական կամ մասնակի գրչագիրներով, պահուած մնացած ըլլային մեր Ազգին մէջ, բիւրաւոր Ձեռագիրներու հաւաքածոյ մը պիտի ունե-

(*) Այս Ձեռագիրը կը գտնուի Անկիւրիոյ Կարմիր Վանքի Ձեռագրաց հաւաքածոյին մէջ, իմ շինած Մայր Յուլեակին համեմատ թիւ 140:

նայինք այսօր և Փարիզի Ազգային կամ Նիւ-
 եորքի կեդրոնական Հանրային Մատենադա-
 րաններէն մէկը հազիւ պիտի բաւէր այդ Զե-
 ոագիրները պահելու համար :

Այս գրուածին նպատակէն դուրս կը մնայ
 թուական հաշիւներով ապացուցիչ այս իրո-
 ղութիւնը : Բայց սաչափը կարելի է բոլորովին
 վստահութեամբ ըսել թէ, այսքան դարաւոր
 փճացումներէ և կորուստներէ ետքը՝ դեռ այ-
 սօր երկրագնտիս վրայ գտնուող հայերէն Զե-
 ոագիրներու ամէնէն մեծ հաւաքածոյն կը
 կազմեն Սուրբ Գրքեր, մանաւանդ Աւետա-
 րաններ : Ստեփանոս Օրբէլեան (†1304) իր ա-
 ռաջնորդութեան ատեն, միայն Սիւնեաց նա-
 հանգին մէջ 10,000է աւելի կը հաշուէր Ս.
 Գրոց Զեոագիր օրինակներուն թիւը : «Եւ կը-
 տակարանք յօլովք, որք թուով աւելի քան
 զ10,000» :

Այս սարսափելի և զմայլելի աշխատու-
 թիւնը Հայաստանի մէջ, նուիրուած Սուրբ
 Գրոց օրինակներու բազմացումին, պէտքի մը
 արդիւնք էր, այսինքն՝ Ժողովուրդը Ս. Գիրք
 կը կարդար :

Հայոց ամէնէն պանծալի կաթողիկոսնե-
 րէն մէկը Կոստանդին (1221-1267), որպէս զի
 Աւետարանին ընթերցումը հրապուրիչ ընծայէ,
 ընտիր մագաղաթի վրայ չքեղ Աւետարաններ

դրել և ծաղկել տուած է, որոնք Կիլիկեան
գրչութեան գլուխ գործոցներ են:

Դժբախտ իրողութիւնը սա է որ Ս. Գիրք
չի կարգացուիր հայ տուններու մէջ:

Եւ Տպագրութեան գիւտէն ի վեր, տարա-
կոյս չկայ, Ս. Գիրքը մեր ժողովուրդին մէջ
տարածելու համար մեր եկեղեցւոյ հոգեւոր
վերին իշխանութեան կողմէն չէ՝ մշակուած
կանոնաւոր ծրագիր մը՝ Սուրբ Գիրքը ժողո-
վրդականացնելու նպատակով: Մինչ ժողո-
վուրդի մը կրօնական դաստիարակութեան
մէջ, իր կրօնքի Սուրբ Գիրքին ընթերցումը
կարեւոր և զօրաւոր ազդակ մըն է:

Ա՛նշուշտ ես գիտեմ որ Ոսկանէն ի վեր Ս.
Գիրք հրատարակուած է վենետիկ, Կ. Պոլիս,
Ս. Պետերսբուրկ. մանաւանդ Ամերիկեան Ս.
Գրոց Ընկերութիւնը այլազան մեծութեամբ
Ս. Գիրքեր հրատարակած է ժողովրդական աշ-
խարհաբարով. իսկ Նոր Կտակարան և մասնա-
ւորաբար Չորս Աւետարաններ բազմաթիւ տը-
պագրութիւններով հրատարակուած են նոյն
իսկ Ս. Երուսաղէմի և Մայր Աթոռոյ Տպա-
րաններէն, բայց ո՛չ էջմիածին և ո՛չ ալ Երու-
սաղէմ չեն կրցած տպագրել և հրատարակել
նոյն իսկ հայերէն գրաբար Աստուածաշունչ
մը(*), և Ներսէս Պատրիարքի ջանքերով իրա-

(*) Թէ՛ էջմիածին և Թէ՛ Երուսաղէմ Ս. Գիրք-

կանացաւ գրաբար Աստուածաշունչի տպագրութիւնը Կ. Պոլիս, Պաղտատեան տպարանի մէջ 1895ին, իր մահէն 11 տարի վերջը, Աստուածաշունչի Ամերիկեան Ընկերութեան ծախքով, այն ալ հրատարակչական մասնաւոր պայմաններով, նոյն ընկերութեան կանոնադրին համաձայնելու համար:

Ներսէս Պատրիարքին նպատակն էր Սուրբ Գիրքը ուղղակի տալ Հայ Ժողովուրդին ձեռքը, և ինքն իբրեւ այս համոզումի հոգեւորական մը, Չորս Առեւտրականներու Համալսարան մըն ալ խմբագրած և տպագրած էր Արմաշու տպարանին մէջ (1875), որպէս զի Հայ Ժողովուրդը ուղղակի իր տան մէջ կարգայ աստուածային գիրքը, և դաստիարակուի անոր ներշնչումներով: Օրմանեան Սրբազան ալ միեւնոյն նպատակով հրատարակեց իր Հաւնայասունը (1911):

Ասոնք բոլոր անհատական, մասնակի և կիսկատար միջոցներ են, և չեն կրնար և չեն բաւեր Հայ տունը խանդավառելու:

Ատեն մը խորունկ նախապաշարում և նոյն իսկ աններելի տգիտութիւն մը ունէր մեր Ժո-

քը հրատարակած են եկեղեցւոյ մէջ կարգացուելու համար, ընթերցուածներու աւուր պատշաճի դասաւորութեամբ: Ասոնք են այժմ ձառոց ըստածներ: — Երուսաղէմ հրատարակած է նաեւ Ս. Գրոց Համաբարբառը (1895):

ղովուրդը Աստուածաշունչի Ամերիկեան Ընկերութեան ժողովրդական և աժան հրատարակութիւններուն դէմ — և թերեւս այսօր ալ շատ փոխուած չըլլայ այդ մտայնութիւնը —, և ասիկա պատճառ մը եղաւ որ շատեր ձեռք չառնեն աշխարհաբար կամ հայագիր թիւրքերէն աւետարան մը. թէեւ ասոր հակառակն ալ պատահեցաւ, և այսպէս՝ ժողովուրդը, լքուելով իր բախտին՝ այլեւայլ ուղղութեամբ խոտորումներ ունեցաւ և եթէ ոչ ոգւով, գոնէ ձեւով ուժացաւ իր Մայրենի եկեղեցիէն:

Հիմայ որ Բարեկարգութեան մասին պաշտօնապէս նախապատրաստական խօսքեր և ձեռնարկներ կ'ըլլան, ըստ իս, հարկ անհրաժեշտ է ուշադրութիւն դարձնել Հայ ժողովուրդի կրօնական դաստիարակութեան առաքնին կողմին վրայ:

Հայ ժողովուրդը պէտք է որ կարգայ Ս. Գիրքը: Եւ որպէս զի այդ մեծածաւալ և բազմակողմանի հաւաքածոն մատչելի և մարսելի ըլլայ Հայ ժողովուրդին, պէտք է խնամքով ընտրութիւն մը կատարուի Հին Կտակարանի գիրքերուն մէջ, և այդ կերպով զատուած գիրքեր, նոյն իսկ գլուխներ, թարգմանուին մեր սիրուն և ճկուն աշխարհաբարին և տըրուի մեր ժողովուրդին ձեռքը:

Նոյն իսկ կարելի է ընտրուած իւրաքան-

չիւր գիրքը առանձին առանձին հատորիկի վերածել մաքուր տպագրութեամբ, վայելուչ կազմով, և ասան գիներով տրամադրել Հայ ժողովուրդին: Եւ որովհետեւ այսօր, չնորհիւ դպրոցներու, մեր ժողովուրդը համեմատաբար չատ աւելի կարդալ գրել գիտէ քան յիսուն տարի յառաջ, վստահ եմ որ Աստուծոյ խօսքին ընթերցումը մեծ ծաւալ պիտի գտնէ Հայ տուններու մէջ:

Եւ երբ Հայ ժողովուրդը իր տան մէջ, իր հիւղակին կամ վրանին տակ Սուրբ Գրքին պատգամներէն ազգուի, պէտք է ապահով ըլլալ որ Բարեկարգութիւնը դրուած կ'ըլլայ հաստատուն հիմներու վրայ:

Մեր նախնիք իրենց ժամանակին ըմբռնումներուն և պէտքերուն համաձայն ըրած են ինչ որ կրնային ընել Սուրբ Գիրքը ժողովրդականացնելու համար: Իսկ մեր արդի ժամանակները, ուր տպագրութիւնը գեղարուեստին ամէնէն սքանչելի ճիւղերէն մէկը եղած է, և այնքան կենսական դեր մը կը կատարէ քաղաքակրթութեամբ կեանքի բոլոր մարզերուն մէջ, հարկ անհրաժեշտ է օգտուիլ տպագրութեան զմայլելի դիւրութիւններէն՝ Սուրբ Գիրքը ժողովրդականացնելու համար՝ Հայ տուններու մէջ. որովհետեւ ուրիշ ժամանակներէ աւելի մեր ժողովուրդը այսօր պէտք ունի Ս. Գրքի ընթերցումին:

Թերեւս ընթերցողներէս չատեր պիտի չը հասկնան և պիտի չըմբռնեն այս մեթոտին իրական արժէքը, և պիտի կարծեն որ պատուելիական տափակութիւններու վրայ գրիչ կը խաղցնեմ:

Բայց այդպէս չէ: Ես աչքի առջեւ ունիմ մեր քրիստոնէութիւնը, որ հիմնուած է աստուածային սկզբունքներու վրայ, և այդ սկզբունքներուն ուղղակի աղբիւրն է Ս. Գիրքը: Հետեւաբար խելքը գլուխը հաւատարիմ քրիստոնեայ մը պէտք է անձամբ կարդայ իր կրօնքին գիրքը: Ասիկա բոլորովին տրամաբանական հարկ մըն է:

Սուրբ Գիրքին ընթերցումը տան մէջ, բարոյագիտական կողմէն նայելով խնդրին վրայ, ապահով միջոց մըն է ճշմարիտ հրապոյրները անարգելու համար:

Մարդկային կեանքի հազարաւոր տարիներու փորձառական խրատներէն և օրինակներէն զատ, Սուրբ Գիրքի ուշիմ ընթերցող մը և հաւատացեալ ունկնդիր մը, յաճախ չփման մէջ կը գտնուի այնպիսի հոգիներու հետ որոնք մարգարէ և առաքեալ կը կոչուին, և որոնք թէեւ հին, բայց նոր բաներ մը կ'ըսեն մեզի: Եւ ասոնց բոլորին կեդրոնը, Փրկչին դէմքը, Անոր խօսքերը, Անոր աւետիսները, պէտք չէ որ հեռանան քրիստոնեայ Հայու աչքէն և հոգիէն:

Շատ գիրքեր և թերթեր կը կարդանք այսօր, և միայն հայերէնով ալ չենք բաւականանար: Ինչպէս որ աշխատեցայ բացատրել, ընտրանքով և զիտութեամբ պատրաստուած Սուրբ Գիրքի մը հատորը կամ հատորիկները, պէտք է որ մեր գիրքերուն և թերթերուն մէջ ամէնէն առաջին տեղը բռնեն և հպելի ըլլան ամէնուն:

Կրօնական առտնին դաստիարակութեամբ ոգեւորուած հայեր նոյնչափ պիտի ոգեւորուին իրենց Մայրենի եկեղեցիով, երբ մա՛նաւանդ անոր պաշտամունքին և արարողութեանց մէջ զրուի ժամանակի խնայողութիւն, ազդուութիւն, հոգեւոր մեծվայելչութիւն, կոկիկութիւն, հասկըցողութիւն բոլոր ձեւերու և արտայայտութիւններու մէջ, և մա՛նաւանդ մեր նախնեաց և բոլոր քրիստոնէական եկեղեցւոյ վաղեմի սովորութեան համեմատ, երբ այդպէս կազմակերպուած աստուածային պաշտամունքի մէջ ապահովուի նոյնինքն ժողովուրդին ալ մասնակցութեան բաժինը, կ'ապահովուի եկեղեցիին բարեկարգութիւնը:

Եթէ բարեկարգական ձեռնարկներու մէջ նկատի չառնուի հաւատացեալ ժողովուրդը և անոր կրօնական դաստիարակութեան խնդիրը, իբրեւ հիմ և կեդրոն բարեկարգութեան, իմ շատ համեստ կարծիքով, միւս բոլոր խնդիրներուն կարգադրութիւնը նոյն իսկ իրենց ե-

րեւակայեալ յաջողութեամբը, չեն հասնիր գիտուած նպատակին:

Ոմանք բոլորովին տարբեր ուղեգիծ մը կ'ուզեն ցոյց տալ Հայց. Եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան համար, ԱԶԱՏ ԵԿԵՂԵՑԻԻ մը երազով:

Խորհրդային Հայաստանի մայրաքաղաքին ԱԶԱՏ ԵԿԵՂԵՑԻ անունով հրատարակուած թերթը, պէտք է ըսել խեղկատակութիւն մըն է: Ատոր հրատարակիչները, հակառակ իրենց յաւակնութիւններուն և շոշոկանքներուն ոչ քրիստոնէական եկեղեցւոյ ընդհանուր պատմութիւն գիտեն, ոչ ալ Հայց. Եկեղեցւոյ ներքին յօրինուածութիւնը (*organisme*) ուսումնասիրած են:

ԱԶԱՏ ԵԿԵՂԵՑԻ մը գոյութիւն չունի, և այդ անունով թերթ կը հրատարակուի, եւ կը հրատարակուին այնպիսի բաներ, որոնք եկեղեցիի ոգիին եւ գաղափարին հակասութիւններ են: Կատարեալ հերձուած մը, որ *uqaus* ոչինչ ունի. այլ ընդհակառակն կախում ունի ներքին անխոստովանելի շահերէ եւ նկատումներէ:

Հայց. Եկեղեցին չի կրնար բարեկարգուիլ ո՛չ կիսկատար արտաքին ձեւերու նորագոյն կարգադրութեամբ, ո՛չ ալ Ազատ Եկեղեցիի մը բանդագուշանքներով: Հայց. Եկեղեցին կըրնայ բարեկարգուիլ միայն իր իսկ մէջը, իր

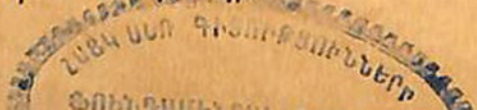
հիմերուն եւ աւանդութիւններուն վրայ :

Արդ , հարկ եղած կարեւորութեան բաժինը տալով հանդերձ , զոր օրինակ , Մայր Աթոռոյ կողմէն դասաւորուած ութը կէտերուն , ես կը հաւատամ որ ատոնց սկիզբը պէտք է դրուի Հայ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութեան խնդիրը :

Եթէ Հայ ժողովուրդը չդաստիարակուի գործնական մեթոտով մը , ի՞նչ կ'արժեն անոր եկեղեցւոյն արտաքին ձեւերուն մէջ դրուելիք բարեփոխումները :

Ես աշխատեցայ ցոյց տալ թէ «զայս արժան է առնել եւ զայն չթողուլ» (Մտթ . ԻԳ . 23) , այսինքն՝ Հայ ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութիւնը առաջին տեղը պէտք է բռնէ Հայց . եկեղեցւոյ Բարեկարգութեան համար ճշդուած գլուխներուն սկիզբը : Իսկ Հայ ժողովուրդի կրօնական դաստիարակութեան մէջ առհնինքը կարեւոր է , եւ կապուած է Սուրբ Գիրքի ընթերցումին . հետեւաբար Ս . Գիրքը պէտք է ժողովրդականացնել այն կերպով , որ այն բոլորովին մատչելի եւ հաճելի ըլլայ . եւ ասոր պայմաններն են խնամոտ ընտրանք նիւթերու եւ գիրքերու , խնամոտ թարգմանութիւն մեր սիրուն եւ ճկուն աշխարհաբարի , մաքուր տպագրութիւն եւ վաճելուչ կազմ և գիւրամատչելի գին :

1926 Յունիս 27, Կիւրակի

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0046628

[904.]

9016

ԴԻՆ 6 ՓՐԱՆԻ